



EUROPEAN CONFERENCE

Conference Proceedings

XVII International Science Conference
«The latest technologies
of science implemented in use»

April 28-30, 2025
Munich, Germany

THE LATEST TECHNOLOGIES OF SCIENCE IMPLEMENTED IN USE

Abstracts of XVII International Scientific and Practical Conference

Munich, Germany
(April 28-30, 2025)

UDC 01.1

ISBN – 979-8-89766-175-6

The XVII International scientific and practical conference «The latest technologies of science implemented in use», April 28-30, 2025, Munich, Germany, 248 p.

Text Copyright © 2025 by the European Conference (<https://eu-conf.com/>).

Illustrations © 2025 by the European Conference.

Cover design: European Conference (<https://eu-conf.com/>).

© Cover art: European Conference (<https://eu-conf.com/>).

© All rights reserved.

No part of this publication may be reproduced, distributed, or transmitted, in any form or by any means, or stored in a data base or retrieval system, without the prior written permission of the publisher. The content and reliability of the articles are the responsibility of the authors. When using and borrowing materials reference to the publication is required. Collection of scientific articles published is the scientific and practical publication, which contains scientific articles of students, graduate students, Candidates and Doctors of Sciences, research workers and practitioners from Europe, Ukraine and from neighboring countries and beyond. The articles contain the study, reflecting the processes and changes in the structure of modern science. The collection of scientific articles is for students, postgraduate students, doctoral candidates, teachers, researchers, practitioners and people interested in the trends of modern science development.

The recommended citation for this publication is: Huseynova A., Oruclu A., Akbarov N. Synthesis properties and investigation of amine derivatives of some alkoxy – substituted thiiranes. Abstracts of XVII International Scientific and Practical Conference. Munich, Germany. Pp. 54-56.

URL: <https://eu-conf.com/en/events/the-latest-technologies-of-science-implemented-in-use/>

TABLE OF CONTENTS

ARCHITECTURE, CONSTRUCTION		
1.	Корнілова Л. КЛЮЧОВІ АСПЕКТИ ЦИФРОВОЇ АРХІТЕКТУРИ	11
ART HISTORY		
2.	Бачуріна Р.О., Мамбетова Б.А. ОБРАЗ ЄВИ В ДЕКОРАТИВНО-ПРИКЛАДНОМУ МИСТЕЦТВІ ЯК ЗАСІБ ФОРМУВАННЯ ДУХОВНОЇ КУЛЬТУРИ	15
3.	Березняк С.А., Тимошенко В.Ю. ПОЛПТИХ ЯК ЗАСІБ ХУДОЖНЬОГО ВИРАЖЕННЯ В ІСТОРИЧНОМУ КОНТЕКСТІ	18
4.	Джувага А.В., Недосєко Н.П. ОБРАЗ ВІДЬМИ В УКРАЇНСЬКІЙ МІФОЛОГІЇ ТА МИСТЕЦТВІ	21
5.	Пилипенко Д.Ю., Недосєко Н.П. РОЗВИТОК ПЕЙЗАЖНОГО ЖИВОПИСУ В ОБРАЗОТВОРЧОМУ МИСТЕЦТВІ	24
6.	Полудень Л.І., Січкарь П.В. МОВА СИМВОЛІВ В УКРАЇНСЬКІЙ ВИТИНАНЦІ	28
7.	Саранді Я.С., Гонца Ф.А. ЕВОЛЮЦІЯ ТА ВПЛИВ ТРИВИМІРНОЇ ГРАФІКИ НА МЕТОДОЛОГІЮ ПРОЄКТУВАННЯ ІНТЕР'ЄРІВ: ІСТОРИКО- АНАЛІТИЧНИЙ АСПЕКТ	31
8.	Степанова О.М., Тимошенко В.Ю. КОМПОЗИЦІЙНІ ТА ХУДОЖНІ ОСОБЛИВОСТІ СУЧАСНОГО СОЦІАЛЬНОГО ПЛАКАТУ	34
9.	Чернаєнко В.В., Олексєнко В.А. ОБРАЗ ВОЇНА В УКРАЇНСЬКОМУ МИСТЕЦТВІ	37
BIOLOGY		
10.	Герасимчук Г.В., Безсмертна О.О., Мерленко Н.О. БІОТОП D2.3 ІЗ РЕЗОЛЮЦІЇ ІV БЕРНСЬКОЇ КОНВЕНЦІЇ НА ТЕРИТОРІЇ КНПП "ЦУМАНСЬКА ПУЩА"	40

11.	Марійко В.В., Горяїнов О.І. ПОВТОРЮВАНІСТЬ, ВІДТВОРЮВАНІСТЬ ТА ЧУТЛИВІСТЬ СЕКВЕНУВАННЯ МІТОХОНДРІАЛЬНОЇ ДНК ЛЮДИНИ З ВИКОРИСТАННЯМ СЕКВЕНАТОРА "ION GENESTUDIO™ S5 SYSTEM"	43
12.	Оленюк Н.О., Максименко Ю.В. МОРФОЛОГІЧНІ ТА ЕКОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ЛЕЛЕКИ БІЛОГО (ЖИТОМИРСЬКА ОБЛ.)	48
13.	Рожкова Т.О., Матвієнко І., Постоленко І. ПОШИРЕННЯ КОМПЛЕКСУ ВИДІВ FUSARIUM SOLANI (MART.) SACC. У ҐРУНТАХ УКРАЇНИ	51
CHEMISTRY		
14.	Huseynova A., Oruculu A., Akbarov N. SYNTHESIS PROPERTIES AND INVESTIGATION OF AMINE DERIVATIVES OF SOME ALKOXY – SUBSTITUTED THIIRANES	54
ECONOMY		
15.	Осіпова А.А. ФІНАНСУВАННЯ СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЯК ФАКТОР ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ДЕРЖАВИ	57
16.	Соболева Г.Г., Ткаченко А.С. РИЗИК-МЕНЕДЖМЕНТ: МЕТОДИ МІНІМІЗАЦІЇ ТА ЗАПОБІГАННЯ ВТРАТ	60
17.	Соболева Г.Г., Ткаченко А.С. SWOT-АНАЛІЗ ЯК ІНСТРУМЕНТ ПІДТРИМКИ СТРАТЕГІЧНИХ РІШЕНЬ ПІДПРИЄМСТВА	63
18.	Стрілець Р.О. ТЕОРЕТИЧНІ ПІДХОДИ ДО АНАЛІЗУ ТРАНСФОРМАЦІЇ РИНКУ ПРАЦІ В УМОВАХ ВОЄННИХ КОНФЛІКТІВ	65
19.	Сєдаліщєва А.В., Черкас Я.П., Авраменко Н.Л. МИТНЕ РЕГУЛЮВАННЯ РИНКУ ФАРМАЦЕВТИЧНОЇ ПРОДУКЦІЇ В УКРАЇНІ	68

GEOGRAPHY		
20.	Щокіна М.М. СТАЛИЙ РОЗВИТОК МАЛИХ МІСТ УКРАЇНИ: ЕКОЛОГІЧНІ І СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНІ ТЕНДЕНЦІЇ	72
JURISPRUDENCE		
21.	Вереша Р.В. АПОТЕОЗА СУБ'ЄКТИВНОГО ЕЛЕМЕНТУ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВОПОРУШЕННЯ	76
22.	Кириленко Л.О., Стрельченко О.Г. МІСЦЕ АДМІНІСТРАТИВНОГО ОСКАРЖЕННЯ У ВРЕГУЛЮВАННІ ПУБЛІЧНО-ПРАВОВОГО СПОРУ	79
23.	Малимон В.Г. ОСОБЛИВОСТІ ПРОВЕДЕННЯ ТОВАРОЗНАВЧОЇ ЕКСПЕРТИЗИ ЛІСОМАТЕРІАЛІВ	85
24.	Мальованик А.А. ОСОБЛИВОСТІ АДМІНІСТРАТИВНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ДЕРЖАВНИХ СЛУЖБОВЦІВ	89
25.	Сайнецький В.В. ХАРАКТЕРИСТИКА ДИСЦИПЛІНАРНИХ СТЯГНЕНЬ У ОРГАНАХ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ	92
MANAGEMENT, MARKETING		
26.	Коваленко Н.В., Деркач Ю.О. ХМАРНІ СЕРВІСИ ЯК ІНСТРУМЕНТ УПРАВЛІННЯ ЗАКЛАДОМ ОСВІТИ	95
27.	Коваленко О.Г. ФОРМУВАННЯ ІНВЕСТИЦІЙНИХ РЕСУРСІВ АГРАРНОГО КОМПЛЕКСУ	99
MEDICINE		
28.	Trutyak I., Zukovskiy V., Club O. TREATMENT OF SOFT TISSUE DEFECTS OF THE HAND AFTER SEVERE INJURY	102

29.	Melnyk O.O., Batig V.M. PERIODONTAL TISSUE STATUS IN YOUNG INDIVIDUALS WITH GENERALIZED PERIODONTITIS BASED ON CLINICAL CHARACTERISTICS	104
30.	Гойда Н.Г., Окисюк Ж.С. ОЦІНКА МОЖЛИВОСТЕЙ ЗАКЛАДІВ ПЕРВИННОЇ МЕДИКО-САНІТАРНОЇ ДОПОМОГИ УКРАЇНИ ЩОДО НАДАННЯ ПОСЛУГ З РЕПРОДУКТИВНОГО ЗДОРОВ'Я	106
31.	Заєць Т.А., Дзига С.В., Бакалець О.В. СУЧАСНІ ПІДХОДИ ДО ДІАГНОСТИКИ ТА ЛІКУВАННЯ СИНДРОМУ ПОДРАЗНЕНОГО КИШКІВНИКА	108
32.	Сердюк К.А., Огирь Д.Я.В., Кучеренко Б.Ю. СУЧАСНІ ПІДХОДИ ДО ЛІКУВАННЯ АНАФІЛАКТИЧНОГО ШОКУ В ЕКСТРЕНИХ УМОВАХ	110
33.	Слинько Ю.О., Халімов Т.А. ВТОРИННА АДЕНТИЯ: ТЕНДЕНЦІЇ ПОШИРЕНOSTІ В ОСІБ МОЛОДОГО ВІКУ	113
PEDAGOGY		
34.	Yusupova N. COMPONENTS OF COMMUNICATIVE COMPETENCE: A THEORETICAL PERSPECTIVE	117
35.	Novruzova N. KEYFİYYETLİ TƏHSİL - FƏNLƏRİN KEYFİYYƏTLİ TƏDRİSİNDƏN BAŞLAYIR	121
36.	Бажан В.М. ПРО РЕЗУЛЬТАТИ ВИВЧЕННЯ СИСТЕМАТИЧНОГО КУРСУ СТЕРЕОМЕТРІЇ	125
37.	Бородіна Д.Д., Серєда Н.Б. РОЗВИТОК КОЛОРИСТИЧНИХ ЗДІБНОСТЕЙ УЧНІВ ПІД ЧАС НАПИСАННЯ НАТЮРМОРТУ	132
38.	Нагорна Г.О. КІЛЬКІСНА І ЯКІСНА ХАРАКТЕРИСТИКА ПРОФЕСІЙНОГО МИСЛЕННЯ МУЗИКАНТА	135

39.	Губенко І.Я., Степанова Г.М., Шевченко В.В. КОМПЕТЕНТІСНИЙ ПІДХІД У ПІДГОТОВЦІ ФАХІВЦІВ З ФІЗИЧНОЇ ТЕРАПІЇ В ЧЕРКАСЬКІЙ МЕДИЧНІЙ АКАДЕМІЇ	137
40.	Заря Л.О., Юферева С.С. ПІДГОТОВКА ЗДОБУВАЧІВ ОСВІТИ ПЕДАГОГІЧНИХ ЗАКЛАДІВ ДО ГРИ НА ФОРТЕПІАНО	140
41.	Ляшенко І.В., Олексенко В.А. РОЗВИТОК ТВОРЧИХ ЗДІБНОСТЕЙ УЧНІВ В ПРОЦЕСІ ВИКОНАННЯ ТЕМАТИЧНИХ СТАНКОВИХ АРКУШІВ	142
42.	Недовесова Н.М. ФУНКЦІОНАЛ ПЛАТФОРМИ MOODLE В ЗАБЕЗПЕЧЕННІ ДИСТАНЦІЙНОЇ ОСВІТИ У ВНЗ	146
PHARMACEUTICS		
43.	Layoun Y., Antonenko K.O., Antonenko P.B. AN IMPACT OF VITAMIN B3 DERIVATIVES ON RESPRINE-INDUCED DEPRESSION	148
44.	Анищенко В., Валіводзь І., Борисюк І. ЕКСТРАКЦІЙНА ЕФЕКТИВНІСТЬ РІЗНИХ ВИДІВ ЕКСТРАКЦІЙ ЛІКАРСЬКОЇ РОСЛИННОЇ СИРОВИНИ З ПРЕДСТАВЛЕННЯМ РЕЗУЛЬТАТІВ ВЕРИФІКАЦІЇ МОДЕЛІ QSAR "АНТИКОНВУЛЬСАНТНІ ВЛАСТИВОСТІ"	151
45.	Сабуні С., Александрова О. ВИЗНАЧЕННЯ ВМІСТУ ФЛАВОНОЇДІВ В ЕКСТРАКТАХ З ЛИСТЯ CORIANDRUM SATIVUM L. ЗА РІЗНИХ УМОВ ЕКСТРАКЦІЇ	155
PHILOLOGY		
46.	Jalilova L., Inoyatova Z. FROM STAGE TO STYLE: HOW LATE VICTORIAN DRAMA INFLUENCED BERNARD SHAW	158
47.	Valiev Q. EFFECTIVE METHODS FOR DEVELOPING SPEAKING COMPETENCE IN ACADEMIC LYCEUM STUDENTS IN ENGLISH LESSONS	163

48.	Іскра К. МОВНА СПЕЦИФІКА ТА КУЛЬТУРНИЙ КОНТЕКСТ НАУКОВО-ПОПУЛЯРНИХ ТЕКСТІВ	167
49.	Гамзюк М.М. ГЕНДЕРНІ СТЕРЕОТИПИ В ПОЛІТИЧНОМУ ДИСКУРСІ	170
50.	Щербак О.М. ВИСУНЕННЯ ЯК ЛІНГВОРИТОРИЧНИЙ ПРИЙОМ У НІМЕЦЬКОМОВНИХ МЕДІЙНИХ ТЕКСТАХ	173
PHILOSOPHY		
51.	Dilshod N. SOME ASPECTS OF DEVELOPING CIVIL SOCIETY IN UZBEKISTAN	177
52.	Khujamov Z., Abdurashid U. TRENDS IN THE GLOBALIZED WORLD TO RETURN THE YOUNGER GENERATION TO NATIONAL IDENTITY	182
53.	Sanjar B.K. METHODOLOGICAL ISSUES OF STUDYING THE GENERALOGY OF YUSUF HAMADANI IN SUFI SOURCES	186
54.	Tojiboyev A.V. THE HARMONY OF NATIONAL HERITAGE AND SOCIO- CULTURAL VALUES: HISTORICAL EXPERIENCE AND MODERN INTERPRETATION	191
PHYSICAL AND MATHEMATICAL SCIENCES		
55.	Чорноіваненко К.О., Повзло Є.Л. ВИВЧЕННЯ ВПЛИВУ ТЕРМОЦИКЛЮВАННЯ ПРИ НАВУГЛЕЦЮВАННІ НА МОРФОЛОГІЮ КОМПОЗИЦІЙНИХ СТРУКТУР	196
POLITICS		
56.	Вонсович С.Г. ПОЛІТИЧНЕ НАСИЛЛЯ ЯК ІНСТРУМЕНТ ПОЛІТИКИ	201

PSYCHOLOGY		
57.	Січка В. ПСИХОЛОГІЧНИЙ СУПРОВІД ТРАЄКТОРІЇ ПРОФЕСІЙНОГО РОЗВИТКУ ПЕДАГОГА	206
58.	Лелюк А.В., Мирошник О.Г. ОСОБЛИВОСТІ КОПІНГ-ПОВЕДІНКИ ЮНАКІВ У СИТУАЦІЇ СТРЕСУ	213
59.	Околіт М.А. ПСИХОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ УСПІШНОСТІ ТА ЇЇ ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ	216
60.	Рибалко Г.В. НОРВЕЗЬКІ МОДЕЛІ БЕЗПЕЧНОГО ДИТИНСТВА: ПЕРСПЕКТИВИ ВПРОВАДЖЕННЯ В ОСВІТНІХ УСТАНОВАХ УКРАЇНИ В УМОВАХ ВІЙНИ ТА МІГРАЦІЇ	219
61.	Скрипаченко Т.В. ПРИНЦИП НАДІЇ ЯК СИСТЕМУТВОРЮЮЧИЙ ПРИНЦИП В ПСИХОТЕРАПЕВТИЧНІЙ ПРАКТИЦІ: ПОГЛЯД ПОЗИТИВНОЇ ПСИХОТЕРАПІЇ	222
62.	Шапка Я.С. ВПЛИВ СВІТОГЛЯДНИХ ПЕРЕКОНАНЬ НА ОСОБИСТІСНИЙ РОЗВИТОК ІНДИВІДА	224
63.	Шевчук В.В. ОСОБЛИВОСТІ ЕМОЦІЙНОГО ВИГОРАННЯ БАТЬКІВ, ЯКІ ВИХОВУЮТЬ ДІТЕЙ З КОМПЛЕКСНИМИ ПОРУШЕННЯМИ РОЗВИТКУ	226
TECHNICAL SCIENCES		
64.	Sliusarchyk D. SYSTEM INTEGRATION AND DIGITAL TRANSFORMATION: CHALLENGES AND OPPORTUNITIES FOR MODERN BUSINESS	229
65.	Drovnin S., Stebunov H., Symonenko D. TRAINING OF PERSONNEL FOR AERODROME QUALITY CONTROL OF FUELS AND LUBRICANTS	231

66.	Доля К. В. ІНДИВІДУАЛЬНІ ВІДМІННОСТІ Й РОЛЬ ІНТУЇЦІЇ В ПРИЙНЯТТІ РІШЕНЬ	234
67.	Мицюк С.В., Мицюк Д.В. ПОРІВНЯННЯ РЕЗУЛЬТАТІВ РОЗПОДІЛУ ЗУСИЛЬ У МЕТАЛЕВОМУ З'ЄДНАННІ ПРИ РОЗТЯЗІ	238
68.	Орловський С.В., Стаценко Д.В. ДОСЛІДЖЕННЯ МОЖЛИВОСТЕЙ АВТОМАТИЗАЦІЇ ВЕДЕННЯ ОБЛІКУ В ЗБРОЙНИХ СИЛАХ УКРАЇНИ	240
69.	Стахів В.М. МОДЕЛЮВАННЯ АКУСТИЧНОГО РОЗДІЛЕННЯ МІКРОЧАСТИНОК У ПРИСТРОЯХ LAB-ON-CHIP	243

КЛЮЧОВІ АСПЕКТИ ЦИФРОВОЇ АРХІТЕКТУРИ

Людмила Корнілова,

старший викладач

Харківський національний університет міського господарства імені

О.М. Бекетова, Україна

Цифрова революція торкнулася не тільки сфер комунікації чи розваг, а й фундаментально змінила підхід до створення архітектурних об'єктів. Цифрова архітектура – це новий напрямок у проектуванні, який використовує комп'ютерні технології для створення інноваційних, складних та органічних форм будівель та споруд. Завдяки потужним програмним інструментам та обчислювальним можливостям сучасні архітектори можуть експериментувати з геометрією, матеріалами та конструктивними рішеннями, які були б немислимі ще кілька десятиліть тому.

Сучасні ІТ-технології, що вплинули на практику архітектурного проектування, умовно можна розділити на загальнолюдські (наприклад, інтернет, завдяки якому утворився єдиний світовий інформаційний простір, виникла блискавична швидкість комунікації, що дало змогу побачити актуальні досягнення та різноманітні рішення своїх колег по всьому світу та використовувати їх як аналогії у своїй творчості) та вузькоспеціалізовані, до яких належать професійні комп'ютерні програми, які надали архітекторам колосальні можливості: створювати креслення, що легко коригуються; працювати спільно кільком фахівцям одночасно; розробляти тривимірну модель; проектувати та математично розраховувати найскладніші архітектурні конструкції. Цифрові інструменти дозволяють створювати параметричні моделі, імітувати фізичні процеси та оптимізувати проекти.

Сьогодні завдяки інтеграції архітектури та цифрових технологій, архітектори можуть створювати більш функціональні, естетично привабливі та екологічно чисті будівлі. Цифрова архітектура значно впливає на сучасну архітектурну практику. Вона дозволяє:

- збільшити швидкість та ефективність проектування;
- створювати складніші та інноваційні форми;
- поліпшити якість будівництва та підвищити його точність;
- скоротити витрати та мінімізувати відходи;
- створювати більш стійкі та екологічні будинки.

Ключовими аспектами цифрової архітектури є: інтеграція даних (усі учасники проекту мають доступ до єдиної моделі, що мінімізує помилки та спрощує комунікацію); аналітика та прогнозування (використання алгоритмів та штучного інтелекту для аналізу даних дозволяє передбачати можливі проблеми та оптимізувати процеси) і симуляція (можливість моделювання різних сценаріїв експлуатації та зміни умов дозволяє заздалегідь виявити

потенційні ризики). Цифрова архітектура змінює підхід до проектування та формує нові стандарти взаємодії у будівельній галузі.

Сьогодні цифрова архітектура продовжує еволюціонувати. Серед ключових тенденцій, що визначають її майбутнє, вирізняється інтеграція міждисциплінарних підходів, що дозволяє архітекторам та інженерам спільно працювати над проектами в єдиному цифровому просторі. Це призводить до більш ефективного обміну даними та зниження ймовірності помилок, пов'язаних із розбіжністю інформації, що значно прискорює процес проектування та будівництва.

Зміна ролі цифрової архітектури вимагає нових навичок і нового мислення. Сучасні архітектурні команди повинні інвестувати в своє безперервне навчання та розвиток, щоб залишатися в курсі останніх технологічних тенденцій і бізнес-практик. Цифрові архітектори повинні випереджати нові технологічні тенденції, передбачати нові потреби бізнесу та бути готовими вести свої організації через наступну хвилю цифрової трансформації. Культивує перспективне мислення, архітектори можуть гарантувати, що їхні організації залишатимуться гнучкими, стійкими та мають хороші позиції для використання майбутніх технологічних досягнень для сталого зростання.

Незважаючи на те, що цифрові технології нещодавно увійшли в архітектурну індустрію, архітектори вже мають можливість вибору з кількох варіантів. Перший значний стрибок у цифровому архітектурному проектуванні стався з впровадженням програмного забезпечення автоматизованого проектування (CAD) у 1960-х роках. CAD замінив традиційні креслення, намальовані вручну, і дозволив архітекторам створювати точні цифрові креслення, які можна редагувати. Це революціонізувало процес проектування, дозволивши підвищити ефективність, пришвидшити ітерації та покращити спілкування між архітекторами, інженерами та клієнтами.

Еволюція програмного забезпечення САПР проклала шлях для тривимірної (3D) візуалізації в архітектурному проектуванні. 3D-візуалізація включає різні програми та програмні інструменти для анімації, відео та зображень проектів. Ці платформи спочатку були створені, щоб допомогти візуалізувати свої ідеї та полегшити спілкування між архітекторами та їхніми клієнтами. 3D-рендери є найпоширенішим інструментом для всіх архітектурних проектів.

Інформаційне моделювання будівель вивело цифрове архітектурне проектування на наступний рівень, запровадивши комплексний підхід, керований даними. Програмне забезпечення BIM дозволяє архітекторам створювати інтелектуальні 3D-моделі, які містять не лише фізичні аспекти будівлі, але й інформацію про матеріали, вартість, енергоефективність тощо. BIM полегшує співпрацю між різними зацікавленими сторонами, оптимізує процеси будівництва та вдосконалює управління проектами. Vectorworks Architect отримав визнання завдяки своїм потужним можливостям, зокрема інтеграції з галузевими стандартами та сумісності з різними форматами файлів. Гнучкість програмного забезпечення та потужні інструменти проектування

зробили його кращим вибором для багатьох архітекторів, які шукають комплексні програмні рішення.

Еволюція цифрового архітектурного проектування призвела до появи параметричного проектування та генеративних алгоритмів. Ці інструменти дозволяють архітекторам створювати складні та заплутані проекти, визначаючи набір параметрів і правил, які керують процесом створення форми. Параметричне проектування дозволяє швидко й ефективно досліджувати різноманітні варіанти дизайну, надаючи архітекторам можливість оптимізувати свої проекти на основі конкретних критеріїв, таких як стійкість, конструктивні характеристики чи естетичні переваги.

Технології віртуальної реальності (VR) і доповненої реальності (AR) все більше інтегруються в сферу цифрового архітектурного дизайну. VR дозволяє архітекторам і клієнтам віртуально пройти крізь будівлю, перш ніж її побудувати, забезпечуючи більш захоплюючий і реалістичний досвід. AR накладає цифрову інформацію на фізичне середовище, дозволяючи архітекторам візуалізувати дизайн в існуючих просторах і приймати більш обґрунтовані дизайнерські рішення. Використовуючи передову технологію, віртуальна реальність розширює межі візуалізації та дозволяє реалістично відобразити цілком вигадане середовище. Доповнена реальність є на сьогодні найсучаснішим інструментом та найновішим продуктом цифровізації. Вона поєднує реальне з вигаданим, таким чином дозволяючи своїм користувачам мати точне уявлення про те, як виглядатиме потенційний проект у поєднанні з реальним оточенням.

Цифрове архітектурне проектування також відіграє вирішальну роль у вирішенні питань стійкості та аналізу продуктивності. За допомогою обчислювальних інструментів архітектори можуть симулювати та аналізувати різні фактори, такі як споживання енергії, денне освітлення, тепловий комфорт і повітряний потік у будівлі. Цей підхід, що керується даними, дозволяє оптимізувати продуктивність будівлі та інтегрувати принципи екологічного проектування на ранніх стадіях проекту. Удосконалення хмарних обчислень і платформ для спільної роботи змінили спосіб спільної роботи архітекторів над проектами. Хмарні інструменти проектування дозволяють архітекторам одночасно працювати над спільними моделями, полегшуючи співпрацю в реальному часі та зменшуючи бар'єри відстані та часових поясів. Це відкрило можливості для міжнародного співробітництва, віддаленої роботи та підвищення ефективності процесів проектування та будівництва. Оскільки технології продовжують розвиватися, майбутнє цифрового архітектурного дизайну відкриває ще більше захоплюючих можливостей. Штучний інтелект (AI) і алгоритми машинного навчання можуть допомогти архітекторам у створенні варіантів дизайну, прогнозуванні результатів продуктивності та автоматизації повторюваних завдань. Інтеграція робототехніки та технологій 3D-друку в будівельні процеси може революціонізувати спосіб виготовлення будівель, зробивши будівництво швидшим, економічнішим і екологічним. Підсумовуючи, цифрова архітектура змінила сферу проектування, надавши архітекторам потужні інструменти та методи для уявлення, спілкування та створення своїх

проектів. Від CAD і 3D-візуалізації до BIM, параметричного проектування, віртуальної та доповненої реальності, аналізу стійкості та спільних платформ, еволюція цифрового архітектурного проектування значно підвищила ефективність, точність і креативність у галузі. З подальшим прогресом на горизонті майбутнє цифрового архітектурного дизайну обіцяє принести ще більше новаторських інновацій для формування будівель і міст майбутнього.

Таким чином, цифрова архітектура – це не просто модний тренд, а новий напрямок у проектуванні, який відкриває перед нами безмежні можливості. Майбутнє архітектури тісно пов'язане із розвитком цифрових технологій. Однак, незважаючи на всі переваги цифрових технологій, важливо пам'ятати про людський чинник. Архітектура повинна служити людям, створюючи комфортне та надихаюче середовище. Цифрова архітектура кардинально змінює підходи до проектування, роблячи їх ефективнішими, гнучкішими та стійкішими, а цифрові інструменти поки ще залишаються лише засобом досягнення цієї мети.

Список літератури:

1. Сучасний модернізм: майбутнє технологій та архітектури. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://remontuem.if.ua/2025/02/15/suchasnyj-modernizm-majbutnie-tekhnologij-ta-arkhitektury/>
2. 6 new technology in achitecture every achitect must know in. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://www.genense.com/blog/6-new-technology-in-architecture-every-architect-must-know-in/>
3. Впровадження практичної параметрики в архітектурних об'єктах та дизайні середовища. [Електронний ресурс] - Режим доступу: <https://www.cult-design.com.ua/uk/param/parametrykya-v-arhitekturnyh-obyektah-ta-dyzajni-seredovyshha/>

ОБРАЗ ЄВИ В ДЕКОРАТИВНО-ПРИКЛАДНОМУ МИСТЕЦТВІ ЯК ЗАСІБ ФОРМУВАННЯ ДУХОВНОЇ КУЛЬТУРИ

Бачуріна Руслана Олександрівна

викладач

кафедри образотворчого та декоративно-прикладного мистецтва,
Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького,
м. Черкаси

Мамбетова Богдана Андріївна

студентка 4 курсу

кафедри образотворчого та декоративно-прикладного мистецтва,
Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького,
м. Черкаси

Світ декоративного мистецтва неможливо уявити без біблійної тематики, адже саме вона у всі часи була тим джерелом, що надихало майстрів не лише на створення візуальної краси, а й на передачу глибоких смислів, духовних символів та ідей. Розуміння історії декоративного мистецтва за біблійними мотивами не обмежується лише пізнанням минулого. Це можливість побачити мистецтво як живу мову духовного спілкування поколінь.

Декоративне мистецтво, що бере початок ще з доісторичних часів, стало способом висловлення світогляду через символи й зображення. Із розвитком християнства біблійні теми стали невід'ємною частиною художнього простору, формуючи візуальну мову духовності та віри [2]. Серед цих образів особливе місце посідає Єва – перша жінка, що уособлює не лише початок людства, але й складну систему символів, яка еволюціонувала разом з мистецтвом.

У центрі біблійної символіки в мистецтві часто опиняється Єва. Від найдавніших фресок, як «Вигнання з раю» італійського художника Мазаччо, до гравюри Альбрехта Дюрера «Адам і Єва» – її образ завжди був багатозначним [3]. З одного боку – гармонія і краса, з іншого – спокуса і падіння. Єва стала уособленням жіночності, джерела життя, але водночас і початку страждання. У середньовіччі її зображували поруч із змієм – часто з жіночим обличчям, підкреслюючи подвійність жіночої природи (Див. рис. 1-2).



Рис 1. Альбрехт Дюрер «Адам і Єва»

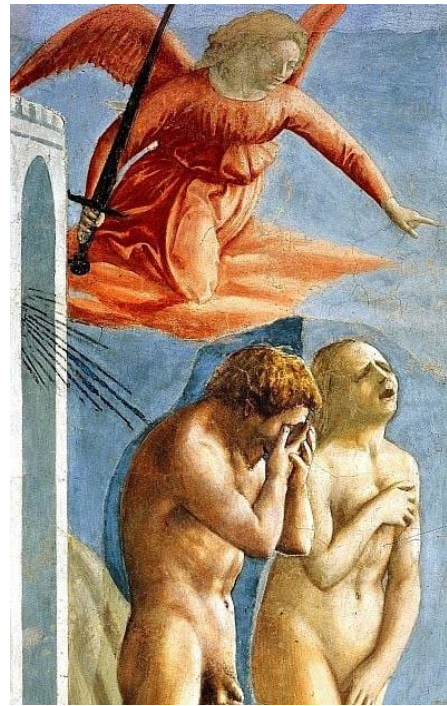


Рис 2. Мазаччо «Вигнання з раю»

Згодом у роботах митців нового часу образ Єви трансформується. У картині Франца фон Штука «Гріх» (1893) переосмислено не лише сюжет гріхопадіння, а й саму Єву – вона постає як фатальна жінка, сильна і приваблива, яка не стільки жертва спокуси, скільки її втілення. У творі Тамари де Лемпіцької «Адам і Єва» (1932) переосмислюється традиційний поділ на грішника і спокусницю – обидва персонажі рівноправні, чуттєві, модерні, а Єва – впевнена й незалежна (Див. рис. 3-4).

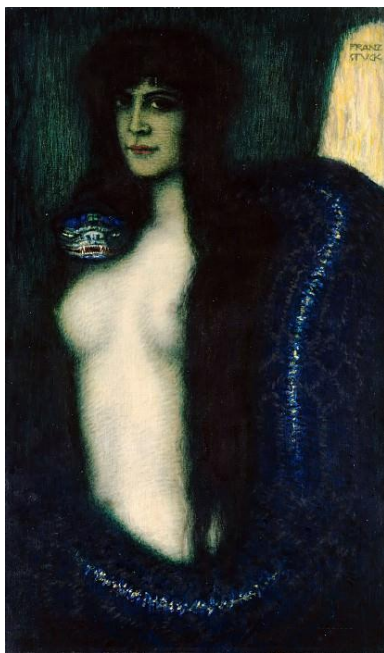


Рис 3. Франца фон Штука «Гріх»



Рис 4. Тамари де Лемпіцької «Адам і Єва»

Образ Єви в декоративному мистецтві не лише ілюструє біблійну історію, а й формує естетичні й духовні канони. Вітражі, мозаїки, фрески та скульптури,

присвячені Єві, – це спосіб передати моральні істини, духовні пошуки, символіку вибору і відповідальності. Такі зображення стали «книгами для тих, хто не вмів читати» – засобом виховання, духовного впливу й естетичного збагачення [1].

Завдяки декоративному мистецтву біблійної тематики ми можемо відчутти не лише естетику доби, а й внутрішню людську потребу в красі, гармонії, духовному наповненні простору. З плином часу це не змінилося, адже декоративне мистецтво не втратило своєї актуальності й сьогодні – воно все ще говорить з нами мовою символів, кольорів та образів [4].

Вивчення історії декоративного мистецтва на біблійну тематику не тільки зберігає духовну та культурну спадщину, а й веде до глибшого розуміння еволюції людської думки, цінностей і культури в цілому. Це той унікальний пласт культури, який поєднує в одному духовному просторі релігію, мистецтво та людство. Ось чому важливо не тільки визнавати факти, але й бачити значення, які залишаються в цих образах як нагадування про пошуки людини гармонії з собою, світом і Богом.

Будь-яке мистецтво виникає з внутрішньої потреби – передати ідею, розповісти історію, зміцнити віру, пояснити незрозуміле або просто зробити світ особливим [4]. Тому твори декоративного мистецтва на біблійну тематику – це не лише краса, а й намагання особистості доторкнутися до чогось вищого, візуально передати духовний зміст.

Отже, вивчення історії формування образу Єви в декоративному мистецтві допомагає зрозуміти, як людство транслиувало свої уявлення про жінку, гріх, вибір і духовність не лише словами, а й кольором, формою та символом.

Список літератури

1. Історія декоративного мистецтва України. Том 5. Київ. Наукова думка, 2007. URL: https://shron2.chtyvo.org.ua/Zbirka/Istoriia_dekoratyvnoho_mystetstva_Ukrainy_U_5_t_T_5.pdf

2. Lundqvist, J. Be like Mary, not like Eve: Virtue and Sin in Christian Art of Italy before the Sixteenth Century / J. Lundqvist. – Uppsala: Uppsala University, 2024. URL: Available at: <https://www.diva-portal.org/smash/get/diva2:1903451/FULLTEXT02.pdf>

3. Holcomb, M. The Body of Eve in the Creation Relief by Andrea Pisano / M. Holcomb // Studies in Iconography. Vol. 14. New York: Princeton University, 1990. P. 95–121. URL: Available at: <https://www.jstor.org/stable/20619639>

4. The Image of Eve in Art and Pop Culture. Artsy Editorial.. New York. Artsy, 2019. URL: Available at: <https://www.artsy.net/article/artsy-editorial-long-demonized-art-eve-pop-culture-icon>

ПОЛІПТИХ ЯК ЗАСІБ ХУДОЖНЬОГО ВИРАЖЕННЯ В ІСТОРИЧНОМУ КОНТЕКСТІ

Березняк Софія Анатоліївна,

студентка 4 курсу

кафедри образотворчого та декоративно-прикладного мистецтва,
Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького,
м. Черкаси

Тимошенко Владислав Юрійович,

викладач

кафедри образотворчого та декоративно-прикладного мистецтва,
Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького,
м. Черкаси

Поліптих (від грецького *polyptychos*) – це твір станкового образотворчого мистецтва, який складається з багатьох частин, які об'єднані між собою єдиним задумом. Розквіт мистецтва поліптиху припав на кінець Середньовіччя та захопив частину епохи Відродження, ставши невід'ємною прикрасою майже усіх церковних вівтарів [1, с.14].

Популярність поліптихів у християнському мистецтві була основана на впливі візантійських диптихів та триптихів, а також їх можливості одночасно виконувати декілька ролей:

- використовувалися як візуальна Біблія для вірян, які не вміли читати (кожна панель представляла собою біблійні сцени або сцени із життя святих);
- виступали літургійним елементом (центральна частина поліптиха зазвичай містила зображення Ісуса Христа, Богородиці або певних святих);
- ставали рухомою композицією (у багатьох поліптихів були складні стулки, які в залежності від церковного календаря, відкривали або закривали).

Основна частина тогочасних поліптихів представляла собою дерев'яні панелі, які були розписані темперою або сусальним золотом. Що стосується оздоблення поліптихів, то воно відрізнялося в залежності від регіону поширення. Так, в Італії популярністю користувалися поліптихи з окремими панелями, найяскравішим прикладом яких став поліптих Маєста Дуччо ді Буонінсеня, створений в період 1308-1311 рр.

Цей твір був розроблений спеціально для кафедрального собору Сієни і представляв собою повноцінну іконографічну програму. Передня частина поліптиху являла віруючим Пресвяту Діву, яка сиділа на троні та тримала в руках немовля. Пресвята Діва була одягнена у плащ глибокого синього кольору, який символізував її величність та небесну природу. Навколо трону було зображено чотири ряди святих та янголів, розташування яких вказувало на небесний порядок.

Зворотна сторона витвору мистецтва вміщувала в себе двадцять шість різноманітних сцен з Страстей Христових, які були представлені у хронологічному порядку. А знизу поліптиху були сцени з життя самої Пресвятої Діви та Ісуса Христа.

Окрім масштабності роботи, вона залишила свій слід в історії завдяки такій технічній інновації, як використання золотих листів. Цей матеріал дозволив створити золотий фон, який надав роботі сяйва та став не лише декоративним елементом, а й символом надприродного світла, який створював відчуття метафізичної присутності [2].

В свою чергу, в Німеччині, під час створення поліптихів, часто використовували елементи різьби. Для прикладу можна взяти створений у 1515 р., Ізенгеймський вівтар Матіаса Грюневальда.

Центральна частина першої розгортки представляє собою картину розп'яття Ісуса Христа, де його тіло спотворене муками, а на пределлі вівтаря вже можна спостерігати тіло Спасителя покладене у гроб. Бічні стулки присвячені святому Севастіану та Антонію, покровителям Ізенгаймського монастиря. Друга розгортка ознаменує Благовіщення, Різдво та Вознесіння і вражає застосуванням усіх кольорів спектра та зображенням Христа, поглинутого світлом. Третя розгортка представляє собою сцени з життя святого Антонія, зокрема, його спокуси [3].

Варто відмітити, що на межі в епоху Відродження, а потім і Ренесансу, поліптихи почали потроху зазнавати змін, що вказувало на еволюцію художніх підходів та тогочасних естетичних цінностей. Так, митці почали більше уваги приділяти реалістичності зображення, використовували лінійну перспективу та анатомічну точність, намагаючись сформуванню глибини та простір. Це сприяло більш природньому та тривимірному відтворенню сцен, відбувся відхід від плоских іконографічних зображень, характерних для Середньовіччя.

Центральна панель поліптихів стала більш монументальною та домінуючою, в той час як бокові панелі поступово втратили свою значимість. Така композиційна перебудова підкреслювала головну тему твору та фокусувала увагу глядача на центральному зображенні.

Ряд тогочасних художників, у тому числі і Леонардо да Вінчі, навіть повністю відмовилися від розділення сцен на окремі панелі, віддаючи перевагу цілісним композиціям. Це дозволяло створювати більш інтегровані та гармонійні зображення, що відповідало новим естетичним ідеалам відродження. Загалом, такі трансформації в мистецтві поліптихів відобразили загальну тенденцію епохи Відродження, направлену на віднову античних ідеалів краси, гармонії та гуманізму, що суттєво вплинуло на подальший розвиток європейського мистецтва [4].

У XVII–XVIII ст. вже практично не зустрічається поліптихів у їх традиційному вигляді. Тепер митцями створюються великі монументальні полотна, на яких через контраст світла та тіней створюються драматичні ефекти. Характерним є використання динамічних композицій, які порушують спокій та

симетрію, присутні під час Відродження та Ренесансу. Відбувається об'єднання архітектури та живопису, а вівтарні образи стають лише частиною декору храму.

У XX–XXI ст. принцип поліптиха трансформується в авангардне та концептуальне мистецтво, де художники грають із розбиттям зображення на панелі. Так, серед модерністів використовувалися поліптихоподібні композиції з фрагментарністю та колажним ефектом. Представники стилю поп-арт створюють серійність зображень, де одна й та сама тема повторюється з варіаціями, подібно до панелей у традиційних поліптихах. А представниками концептуального мистецтва використовується формат розкладання зображень на серії, щоб передати плинність часу, рух або багатозначність образу.

З огляду на історичну еволюцію поліптиху, можна зробити висновок, що цей жанр образотворчого мистецтва відіграв вагомий роль у формуванні візуальної культури різних епох. Починаючи шлях від закритих готичних вівтарів до монументального живопису бароко і врешті отримав нове життя в сучасному мистецтві як форма серійного або модульного зображення. Його розвиток від іконографічних композицій до сучасних інтерпретацій у концептуальному мистецтві свідчить про гнучкість форми та її здатність адаптуватися до нових змістів. Поліптих не лише зберіг своє місце в історії мистецтва, а й продовжує надихати митців, які переосмислюють традицію, зберігаючи її актуальність у контексті сучасної культури.

Список літератури

1. Сотська Г., Шмельова Т. Словник мистецьких термінів. Херсон: Видавництво «Стар», 2016. 52 с.
2. Satkowski, J., Maginnis, H. B. J. Duccio di Buoninsegna: Documents and Early Sources. 2000. 46 p.
3. Лубинський Р. «Вівтар прокажених»: страждання і світло крізь п'ять століть. URL: <https://plomin.club/altar-of-lepers-suffering-and-light-through-five-centuries/>
4. Конопльова О.В. Мистецтво, архітектура та містобудування Західної Європи доби Відродження: навч. посібник. Харків: ХНАМГ, 2013. 162 с.

ОБРАЗ ВІДЬМИ В УКРАЇНСЬКІЙ МІФОЛОГІЇ ТА МИСТЕЦТВІ

Джувага Ангеліна Вікторівна,

студентка 4 курсу
кафедри образотворчого та декоративно-прикладного мистецтва,
Черкаського національного університету імені Богдана
Хмельницького,
м. Черкаси

Недосско Неоніла Петрівна,

старший викладач
кафедри образотворчого та декоративно-прикладного мистецтва,
Черкаського національного університету імені Богдана
Хмельницького,
м. Черкаси

Українська міфологія – це унікальне культурне явище, яке формувалося протягом століть як синтез праслов'янських вірувань, язичницьких культів, пізнішого християнського світогляду та народних уявлень про світобудову. У її структурі постать відьми (чаклунки, знахарки, відуні) займає особливе місце як прояв жіночої містичної сили, яка перебуває на межі між добром і злом, між реальним і надприродним, між земним і космічним. Образ відьми не є однозначним: вона може бути як мудрою порадицею, берегинею знань і цілителькою, так і втіленням темних сил, маніпуляторкою, здатною шкодити людині, природі чи навіть самому ходу подій. Така амбівалентність є віддзеркаленням глибоких архетипів, що існують у свідомості українського народу з прадавніх часів [1].

У фольклорі відьма – це, перш за все, персонаж, який володіє особливими знаннями, що передаються поза межами офіційної культури: знаннями про трави, заклинання, ритуали, цикли природи та людську душу. Вона часто пов'язана з ніччю, місяцем, темним лісом, дикими звірами та стихіями – уособлює природу, яку неможливо повністю підкорити або зрозуміти. Її могутність викликає повагу і водночас страх. Саме тому відьма – одна з центральних фігур у численних народних легендах, піснях, замовляннях, казках, обрядах і заборонах [2]. Усе це формує надзвичайно глибокий символічний пласт, який зберігся в культурній пам'яті донині.

Зображення відьом у мистецтві є візуальним відображенням цих глибинних уявлень і змін у сприйнятті цього образу в різні історичні епохи. У традиційному мистецтві (народних картинах, витинанках, писанках, вишивках, гравюрах) відьми часто показані у контексті побуту та природи: вони літають на мітлах, злітають на Лису гору, варять зілля, спілкуються з духами або чортами. Водночас їхня образність завжди оповита символікою – тварини (особливо чорні кішки,

ворони, жаби), хатинки в лісі, нічне небо, купальські вогні та чаклунські знаряддя (Див. рис. 1-4).

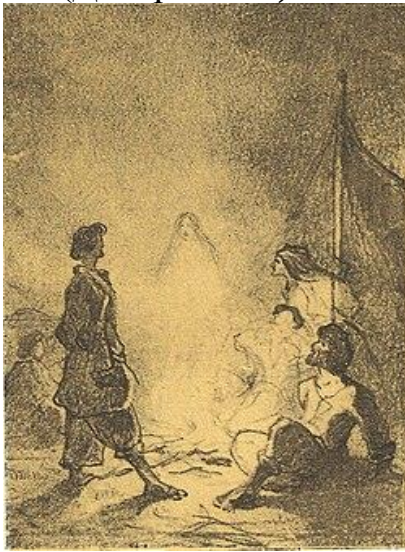


Рис 1.Тарас Шевченко
Ілюстрація до поеми «Відьма»
1847 р



Рис 3. Франсіско-Хосе де Гоя
«Шабаш»
1797 – 1798 pp.



Рис 2.Фредерік Сендіс
«Медея»
1868 р



Рис 4.Луїс Рікардо Фалеро
«Шабаш відьом»
1880р.

Через деталі художники передають глибину фольклорного змісту, де за простими сюжетами стоїть міф про силу жінки як посередниці між світами.

Із розвитком професійного образотворчого мистецтва в Україні в XIX–XX століттях образ відьми набуває нових відтінків. У художніх творах – графіці, живопису, театральному та книжковому мистецтві – відьма стає символом соціального бунту, виявом несвободи або протистояння. Наприклад, у контексті українського романтизму та модернізму вона може зображуватися як трагічна фігура – жінка, яку суспільство маргіналізувало через її інакшість, незалежність, зв'язок з природою. У радянський період образ відьми частково втрачає фольклорну глибину, натомість перетворюється на побутову фігуру або казкову карикатуру. Та вже в пострадянському просторі, особливо у XXI столітті, митці починають активно переосмислювати фігуру відьми, знову занурюючись у міфологічну глибину та додаючи феміністичний, екологічний і духовний виміри.

У сучасному українському мистецтві (живопис, перформанс, ілюстрація, цифрове мистецтво) образ відьми дедалі частіше постає як символ опору патріархальній системі, як носійка прадавньої сили жінки, відчуття єдності з природою, ритмами Всесвіту, а також як метафора внутрішньої трансформації. Сучасні художниці та художники через образ відьми говорять про свободу тіла, голосу, вибору. Відьма тут – це не вигаданий персонаж, а живий образ, який допомагає порушити питання екології, жіночої самореалізації, зцілення через природу та традиції. Варто зазначити що сучасне мистецтво не просто цитує міфологію, а перетворює її на засіб осмислення сьогодення[3].

Таким чином, образ відьми в українській міфології й мистецтві є надзвичайно багатозначним. Це не просто персонаж народних страшилок чи казок, а складна культурна фігура, що втілює суперечності буття, знання і страхи, трансформації жіночої ролі в суспільстві, відносини людини з природою та вічне прагнення до сакрального. Через мистецтво – образне, пластичне, символічне – відьма знову і знову повертається в культурне поле як дзеркало глибинної пам'яті народу і провідник у світ архетипів, міфів і внутрішніх істин.

Список літератури

1. Сидоренко О. О. Українська демонологія: відьма, мольфар, чорт. Київ. 2014 р. 256 с.
2. Бадрак В. М. Образ жінки в українському фольклорі. Київ: Наукова думка, 2009 р. 240 с.
3. Лебедева К. О. Відьма в сучасному українському мистецтві: міф, фемінізм, екологія. Мистецтвознавчі записки. 2020 р. 95–102 с.

РОЗВИТОК ПЕЙЗАЖНОГО ЖИВОПISY В ОБРАЗОТВОРЧОМУ МИСТЕЦТВІ

Пилипенко Дар'я Юрїївна,
студентка 4 курсу

кафедри образотворчого та декоративно-прикладного мистецтва,
Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького,
м. Черкаси

Недосєко Неонїла Петрїївна,
старший викладач

кафедри образотворчого та декоративно-прикладного мистецтва,
Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького,
м. Черкаси

Пейзажний живопис відіграє важливу роль у розвитку мистецтва, оскільки дає художникам можливість не лише зафіксувати, відобразити красу природи, а й передати власне ставлення до навколишнього світу. Протягом історії цей жанр еволюціонував від простого фону для сюжетних картин до окремої, глибокої теми, яка стала центральною для багатьох мистецьких течій. Пейзажі допомагають зрозуміти не лише природу, а й внутрішній світ художника: його переживання, почуття, філософські роздуми. Цей жанр відображає взаємодію людини з природою, її зміни та перетворення, а також культурні та соціальні ситуації, що відбуваються в суспільстві.

Пейзаж – один із основних жанрів образотворчого мистецтва, який передає природу в її різноманітних проявах: ландшафти, моря, річки, гори, поля, ліси, села, міста тощо. У пейзажах художники прагнуть передати атмосферу місця, гру світла й тіні, різні погодні умови, час доби, а також особисті емоції, пов'язані з природою чи космосом. Протягом століть цей жанр пройшов значну еволюцію, відображаючи зміни в суспільстві, культурі, філософії та світогляді людей. Зображення природи в мистецтві не завжди було самостійним жанром. Спочатку пейзаж служив лише фоном, доповненням до тематичних картин. Але з часом він став самостійним жанром [1, с. 17].

Перші зразки пейзажного живопису з'явилися в античній культурі, однак природа зображувалась переважно як середовище для історичних та міфологічних сцен. В античних творах природа ще не була центральним об'єктом зображення, а скоріше виконувала декоративну функцію. У грецькому та римському мистецтві ландшафти з'являються на фресках, де вони вже співдіють із персонажами та героями. Такі зображення природи не мали окремого художнього значення, яке стало притаманним пейзажному живопису в наступні століття.

З появою Ренесансу та розвитком перспективи, а також зі зміною світогляду, виникла потреба в пейзажі як в окремому об'єкті художнього зображення. Митці

Ренесансу, такі як Леонардо да Вінчі, Рафаель і Тиціан, вперше почали звертатися до пейзажу як додаткової складової композиції, де все ж головними були люди і релігійні сюжети. Одним із перших прикладів змін у відображенні природи можна назвати роботи Леонардо да Вінчі, в яких він використовував повітряну, колористичну перспективу для створення глибини та реалістичного зображення навколишнього середовища в техніці сфуматто. Його картини, наприклад, «Мона Ліза», стали основою для подальшого розвитку пейзажу як жанру.

Проте значне поширення пейзажного живопису як самостійного жанру почалося в Нідерландах XVII століття. Нідерландські митці, такі як Ян Вермеєр, Якоб ван Рейсдал, Пітер де Хох, створювали картини, в яких природа вже ставала головним героєм. Ці художники не тільки передавали красу навколишнього середовища, а й намагалися відтворити її з точністю до реальності, звертаючи увагу на деталі, що і створювало певну атмосферу та світлотіньові ефекти. Нідерландський пейзажний живопис став першим важливим етапом у розвитку цього жанру, де природа вже стала окремим сюжетом і самостійною темою та відтворювала історію епохи в ландшафтах [2, с. 222].

У подальшому розвитку європейського живопису формується новий підхід до зображення природи – романтизм, у якому пейзаж стає засобом вираження внутрішнього стану митця, його емоцій та переживань. Французькі митці, такі як Теодор Жеріко та Жан-Батист Каміль Коро, почали зображати природу не лише в її реалістичних формах, а й через призму власних емоцій, ставлячи акцент на величі і могутності природних стихій та ідеалізуючи її. Романтизм подарував мистецтву не тільки нове бачення природи, але й нові технічні можливості: художники почали активно використовувати світлотінь, гру з кольорами і текстурами, що дозволяло передати емоційний заряд і динамічність природних явищ [3, с. 26].

Після етапу емоційної насиченості романтизму пейзажний живопис почав орієнтуватися на більш об'єктивне зображення дійсності, що стало характерним для реалізму. У середині XIX століття художники-реалісти, зокрема Жан-Франсуа Мілле та Гюстав Курбе, звернулися до правдивого відображення природи без прикрас. Реалізм прагнув показати пейзаж у його справжньому вигляді, без ідеалізації, що дало змогу підкреслити природну красу навколишнього світу й побутову простоту. Пейзажі цього періоду часто містили глибокі соціальні підтексти або зосереджувалися на щоденних сценах життя простих людей, вписаних у природне середовище. Особливу увагу митці приділяли точності форм, фактурі, натуралістичному відтворенню деталей, що дозволяло глядачеві відчувати присутність у зображеному просторі.

Наприкінці XIX – на початку XX століття новий поштовх у розвитку пейзажного живопису дав імпресіонізм. Цей напрям виник у Франції, коли група паризьких художників організувала незалежну виставку, запропонувавши глядачам нове бачення природи та життя. Імпресіоністи, серед яких були Клод Моне, П'єр-Огюст Ренуар, Каміль Піссарро, відмовились від академічних правил і прагнули зафіксувати миттєві враження від навколишнього світу. Їхні роботи

здавалися ескізними, адже створювались швидкими мазками на відкритому повітрі, у техніці а-ля пріма. Митці звертали особливу увагу на зміну світла, колірні відтінки, атмосферу моменту. Вони використовували новітні технології – фарби в тубиках, синтетичні барвники, а також прийоми, запозичені з фотографії, зокрема незвичні ракурси та кольорові тіні замість чорних. Імпресіонізм, увібравши в себе досягнення реалізму, англійського та голландського пейзажу, започаткував нову епоху у зображенні природи – легку, динамічну, емоційну. Завдяки цим новаціям пейзаж став не тільки засобом передачі природної краси, а й відображенням внутрішнього настрою митця в певну мить [3, с. 28].

В Україні пейзажний живопис почав розвиватися наприкінці XVIII – на початку XIX ст., коли художники почали віддаватися зображенню рідної природи. Одним із перших українських митців, який почав активно працювати в цьому жанрі, був Тарас Шевченко. Його пейзажі стали важливими етапами в історії українського живопису. Шевченко не лише досліджував природу, а й передавав у своїх картинах глибокий зв'язок людини і землею, пам'ятки архітектури, зображуючи пейзажі як вираження національної душі та історії. Пейзажі Шевченка сповнені патріотизмом та національною символікою.

З розвитком українського живопису у XX столітті такі художники, як Петро Левченко та Сергій Васильківський, продовжували розвивати цей жанр, зображуючи велич і природну красу рідного краю, прививаючи любов та патріотичні відчуття у глядача.

У контексті еволюції пейзажного жанру, варто також виокремити основні його типи, які сформувалися під впливом як культурних, так і природних чинників, і висвітлюють різноманітні підходи художників до зображення навколишнього світу – від реалістичного до умовного, від побутового до фантастичного.

Пейзажний живопис можна розділити на кілька основних типів: сільський, міський, морський, гірський, історичний, фантастичний. Кожен із цих типів має свої особливості та служить певній меті для художників.

Сільський пейзаж передає гармонію між людиною та природою, часто зображаючи спокійні сільські пейзажі, природу в чистому вигляді. Міський пейзаж зосереджується на урбаністичних елементах, зображаючи міста, будівлі та діяльність людей. Морський пейзаж зосереджується на морі, океані, узбережжі та човнах. Подібний ландшафт може бути динамічним або спокійним, передавати емоції через море. Історичний ландшафт: представляє місця, пов'язані з важливими історичними подіями чи періодами, як-от битви чи архітектурні пам'ятки історичного значення. Гірські ландшафти відображають велич природних утворень, тоді як фантастичні ландшафти відображають вигадані світи та часто використовуються в науково-фантастичних чи сюрреалістичних творах.

Розвиток пейзажного живопису демонструє важливість природи для художників і зрілість культурного контексту кожної епохи. Пейзаж став могутнім засобом вираження художніх ідеалів, почуттів, національних традицій.

Пейзажі не лише передають красу природи, а й занурюють глядача в емоційно насичений світ, який відображає взаємодію людини та довкілля. Від класичних зображень природи до сучасних експериментів, пейзажний живопис залишається невід'ємною частиною образотворчого мистецтва, впливаючи на світосприйняття людини та її здатність спілкуватися з природою через мистецтво.

Отже, пейзажний живопис є важливою складовою образотворчого мистецтва, який має велике значення для розуміння розвитку не лише живопису, а й культури в цілому. Протягом століть цей жанр розвивався, відображаючи зміни в техніці і стилі та створював глибокі філософські та культурні сенси, що впливали на свідомість в суспільствах. Зображення природи стало не лише відображенням реального світу, а й способом передачі внутрішнього стану художника, його переживань, духовних пошуків. Історія пейзажного живопису – це історія зміни ставлення до природи, вивчення її через різні світоглядні призми. Для українських митців, таких як Тарас Шевченко, пейзаж став вираженням національної ідентичності, тоді як у європейському мистецтві природа все більше ставала самостійним предметом, дозволяючи митцям досліджувати красу світу та власні емоції крізь призму пейзажу. Сучасний пейзажний живопис продовжує розвиватися в контексті нових мистецьких течій і технологій та залишає важливий спадок майбутнім поколінням.

Список літератури

1. Стась М. І., Касьян Т. К. Академічний живопис [навч-метод. посібн.] Черкаси: ЧНУ ім. Б. Хмельницького, 2010. 17 с.
2. Стівен Фартінг, Історія мистецтва від найдавніших часів до сьогодення. Харків: «Vivat», 2023.
3. С'юзі Годж, Коротка історія мистецтва. Харків: «Видавництво Старого Лева», 2021.

МОВА СИМВОЛІВ В УКРАЇНСЬКІЙ ВИТИНАНЦІ

Полудень Лілія Іванівна

кандидат педагогічних наук, доцент кафедри образотворчого
та декоративно-прикладного мистецтва

Січкарь Поліна Вадимівна,

студентка 4 курсу
кафедри образотворчого та декоративно-прикладного мистецтва,
Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького,
м. Черкаси

Витинанкарство, як давнє мистецтво українського народу, несе в собі глибокі символи та оберегові значення. Давні майстри народного декоративно-ужиткового мистецтва у орнаментах своїх витворів закладали певну інформацію чи посил, тому їх роботи несли у собі, окрім краси та естетичності, ще й глибокий сакральний зміст. Ці символи часто використовувались в оздобленні осель, посуду, одягу, рушників, килимів, писанок, а згодом перейшли і в сферу витинанок.

Історично склалося, що витинанка виникла дещо пізніше, ніж інші види декоративно-ужиткового мистецтва, саме тому на формування символізму даного виду мистецтва безпосередньо вплинули символи більш ранніх видів, таких як вишивка та писанкарство.

Серед найбільш поширених символів є геометричні фігури (ромб, квадрат) та давні символи природи, такі як «дерево життя», рослини (зокрема культурні), свійські тварини тощо.

Ромб і квадрат слугували символами землі (крапочки у центрі ромба означали засіяне поле, що дасть великий урожай). Сучасні майстри схильні до більш вільного трактування цих символів (Див. рис. 1).



Рис. 1. Фото із виставки робіт майстрині Г. Дудар

Переважанням геометричних орнаментів відрізнялися витинанки Прикарпаття, де їх наліплювали поздовжніми стрічками попід стелею, по сволоку або навколо вікон.

Також у витинанкарстві був дуже поширеним анімалістичний жанр. Господарське життя українців знайшло своє відображення і у декоративно-прикладному мистецтві, здебільшого у вигляді образів свійських тварин. Наприклад, бик вважався символом землі, а кінь був символом сили, міцності та сонця. Ці образи часто зустрічаються і в роботах сучасних майстрів (Див. рис. 2).



Рис. 2. Витинанка сучасної художниці О. Шинкаренко

Образ птахів на витинанці символізував світло, тепло, хороший урожай, багатство і достаток. Орнаментальний мотив міг бути фантастичним, а міг мати конкретний впізнаваний образ. Кожен птах в народному уявленні мав свою унікальну символіку. Наприклад, зозуля була символом жінки-вдови, голуб – вірності, орел – сили та звитяги. Образ півня символізував світло, вогонь, перемогу добра над злом (Див. рис. 3).



Рис. 3. Витинанка майстрині О. Харченко

Ще одним поширеним зображенням на витинанці була пава. Пава – пташка, яка не притаманна для наших територій, проте зображення пави в українському декоративно-ужитковому мистецтві є досить архаїчним. Дослідниця Маслова Г.С. зазначає, що: «цих птахів знали греки, візантійці, їх зображеннями вони прикрашали кесарський одяг, пази, чаші, інші предмети» [2, с. 34]. Тому можна зробити припущення, що зображення пави прийшло до нас з Візантії.

Тож знаки-символи витинанок є унікальним та історично сформованим явищем, яке формувалась під впливом інших видів декоративно-ужиткового мистецтва. Хоч орнаментальні символи витинанки мають значно коротшу історію розвитку, проте мають свою багату різноманітність форм та символів.

Список літератури:

1. Дудар Г. Дивовижний витинанковий світ. Тернопіль, 2019. 72 с.
2. Маслова Г. С. Орнамент народної вишивки як історико-етнографічне джерело / Г. С. Маслова. Наука. 207 с.
3. Нікішенко Ю.І. Символіка окремих геометричних орнаментів української вишивки/ Ю.І. Нікішенко // Наукові записки. Т. 20-21. К.: КМ Академія, 2002.

ЕВОЛЮЦІЯ ТА ВПЛИВ ТРИВИМІРНОЇ ГРАФІКИ НА МЕТОДОЛОГІЮ ПРОЄКТУВАННЯ ІНТЕР'ЄРІВ: ІСТОРИКО-АНАЛІТИЧНИЙ АСПЕКТ

Саранді Яна Сергіївна,

студентка 4 курсу

кафедри образотворчого та декоративно-прикладного мистецтва,
Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького,
м. Черкаси

Гонца Федір Анатолійович,

старший викладач

кафедри образотворчого та декоративно-прикладного мистецтва,
Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького,
м. Черкаси

Використання тривимірної графіки значно змінило підходи до проектування та візуалізації інтер'єрів. Завдяки 3D-технологіям дизайнери, архітектори та замовники отримали змогу візуально оцінити майбутній простір ще до початку його створення. Цей інструмент не лише спрощує процес проектування, але й відкриває нові можливості для експериментів з формами, матеріалами та освітленням [1].

На ранньому етапі з'явилися перші програми. За допомогою 3D-моделювання наприкінці сімдесятих років дизайнери почали пробувати використовувати комп'ютерну графіку для візуалізації своїх творчих задумів. Тоді ці технології були надто складними в роботі та потребували дуже багато обчислювальних ресурсів.

На початку XXI століття з стрімким розвитком комп'ютерів та зниженням цін на апаратуру, 3D-графіка стала більш доступною для багатьох дизайнерів. Виникли простіші у користуванні та ефективніші програмні рішення, які давали змогу реалізовувати фотореалістичні візуалізації внутрішніх та зовнішніх приміщень.

На сьогодні 3D-візуалізація вже стала ключовим елементом у сфері дизайну інтер'єрів. Потужні програми та новітні технології віртуальної (VR) та доповненої (AR) реальності дозволяють клієнтам не тільки побачити, а й буквально відчувати свій майбутній інтер'єр, переглядаючи візуальні огляди простору ще до старту ремонту [2].

Є безліч переваг використання 3D графіки в дизайні інтер'єру. Наочність 3D-візуалізації дає змогу клієнтам сформулювати виразне уявлення про майбутній інтер'єр, його структуру, розташування меблів, палітру кольорів та освітлення. Це суттєво полегшує процес ухвалення рішень та зменшує ймовірність непорозумінь між дизайнером та замовником.

Завдяки експериментам та адаптивності 3D-моделювання, дизайнери отримують можливість оперативно та без ускладнень корегувати проект, випробовувати різні рішення стилю, фактури та колірної гами, визначаючи їх вплив на кінцеву візуалізацію інтер'єру.

Збереження часу, фінансів, виявлення та виправлення помилок на етапі 3D-моделювання є значно простішими та менш витратними, ніж внесення змін у вже втілений проект. Це дає змогу заощадити час та кошти як для дизайнера, так і для замовника.

Покращена комунікація завдяки 3D-візуалізації – це потужний засіб для налагодження спілкування між усіма, хто залучений до проекту: дизайнерами, архітекторами, будівельниками та замовниками. Завдяки їй досягається чітке візуальне уявлення про майбутній простір, зрозуміле для всіх.

Маркетингові перспективи: для студій дизайну та агентств нерухомості тривимірні візуалізації – це потужний інструмент маркетингу, котрий дозволяє ефективно представляти проекти потенційним клієнтам.

Замовлення дизайну інтер'єру дає унікальний шанс перетворити ідеї на реалістичний віртуальний образ, який можна ретельно вивчити та показати до початку фактичних будівельних робіт. Візуалізація стає важливим інструментом, що дає змогу активно брати участь у процесі проектування, оцінювати всі нюанси, і за потреби вносити зміни на ранніх етапах роботи, що забезпечує чудові результати.

Виконавчий процес: 3D-моделі та візуальні засоби допомагають планувати будівництво чи затвердження матеріалів. Вони допомагають будівельникам зрозуміти дизайн та макет усіх частин, що призводить до точної та якісної роботи [3].

Проаналізувавши історію, можна зазначити, що тривимірна графіка здійснила значні зміни в галузі дизайну інтер'єру, забезпечуючи динаміку потужними інструментами для візуалізації, планування та ефективного спілкування. Подальший розвиток цієї технології, поряд з іншими інноваціями, надає змогу продовжувати перетворювати та розробляти внутрішні простори, роблячи їх більш практичними, візуально привабливими та пристосованими до індивідуальних уподобань.

3D-дизайн інтер'єру та візуалізація – це не тільки інструмент для створення привабливих зображень, а й невід'ємна частина сучасного процесу створення комфортного та естетичного простору приміщень. Візуалізація в 3D допомагає не тільки уявити, як виглядатиме кінцевий результат, але й забезпечує гармонію та відмінний результат, заощаджує час та кошти. Завдяки 3D-візуалізації, дизайнери мають змогу вийти за рамки звичних способів проектування, досліджуючи не прості просторові композиції, експериментувати з різними матеріалами та текстурами, а також точно регулювати освітлення для створення потрібної атмосфери. Клієнти, зі свого боку, мають змогу побачити свій майбутній інтер'єр в найдрібніших деталях, що дає їм змогу ухвалювати обґрунтовані рішення та уникати дорогих помилок.

Список літератури

1. Особливості використання технології 3-D моделювання URL:
https://www.aphnjournal.in.ua/archive/45_2021/part_1/11.pdf
2. Історія розвитку та застосування 3D графіки URL:
https://lib.lntu.edu.ua/sites/default/files/2021-03/3D%20pidruchnik_2016.pdf
3. Переваги використання 3D графіки в дизайні інтер'єру URL:
<https://cgmotion.com.ua/perevahy-3d-vizualizatsiyi/>

КОМПОЗИЦІЙНІ ТА ХУДОЖНІ ОСОБЛИВОСТІ СУЧАСНОГО СОЦІАЛЬНОГО ПЛАКАТУ

Степанова Олександра Максимівна,

студентка 4 курсу

кафедри образотворчого та декоративно-прикладного мистецтва,
Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького,
м. Черкаси

Тимошенко Владислав Юрійович,

викладач

кафедри образотворчого та декоративно-прикладного мистецтва,
Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького,
м. Черкаси

Соціальний плакат у сучасному світі виступає не лише як вид образотворчого мистецтва, але й як потужний засіб комунікації, носій інформації та дієвий інструмент впливу на суспільну свідомість. Як компонент візуальної комунікації, плакат здійснює різноплановий вплив на думки, оцінки і поведінку людей через систематичне поширення різноманітних повідомлень [1, с. 97]. Соціальний плакат пропагує базові соціальні цінності та спрямований на вирішення актуальних проблем суспільства [2, с. 213].

Мета нашого дослідження – проаналізувати композиційні й художні особливості сучасного соціального плакату як засобу візуальної комунікації, визначити принципи та методи підвищення його ефективності у вирішенні соціальних проблем.

Соціальний плакат потребує ефективної композиції, щоб чітко донести своє повідомлення. Правильна структура плакату дозволяє глядачеві швидко зрозуміти основну проблему чи ідею, яку він висвітлює. Для цього дизайнери керують увагою аудиторії, виділяючи центральний елемент плакату, який розміщують або на передньому плані, або роблять візуально помітнішим. Така організація візуального простору забезпечує миттєве та однозначне сприйняття головного посилання плакату [3, с. 132].

Важливим принципом композиційної побудови соціального плакату є принцип однозначності трактування і тлумачення соціального посилу. В сучасних реаліях соціальному плакату відведено вкрай мало часу для сприйняття, тому принцип ємкості і лаконічності набуває особливого значення. Поєднання яскравого образу з короткими фразами, що запам'ятовуються, надає можливість глядачеві сприймати інформацію в цілому, не приділяючи часу детальному розгляду. Не менш важливим є принцип синхронності, де система естетичної культури дизайнера-плакатиста має бути синхронізована з культурною сферою адресата повідомлення. Також у створенні ефективного плакату визначальну роль відіграє принцип семантичної цілісності, який

складається з фізичної, психологічної, символічної сукупності та міцних внутрішніх зв'язків: колірні елементи (ілюстрації, слогани, фірмові константи) поєднуються в загальний образ, тісно взаємодіють і визначають рекламний ефект [3, с. 123-124].

Соціальний плакат досягає емоційного резонансу завдяки різним графічним технікам, де особливо важливу роль відіграє колірне рішення. У соціальній рекламі кольори виконують символічну функцію, безпосередньо впливаючи на емоційний стан глядача. Так, червоний викликає відчуття тривоги та небезпеки, чорно-сірі відтінки пробуджують страх, смуток і асоціюються з трагічністю. Натомість світлі та яскраві кольори, особливо блакитний і зелений, створюють оптимістичний настрій, символізують вирішення проблеми та викликають позитивний емоційний відгук. Таким чином, колір стає потужним інструментом, який допомагає формувати потрібне емоційне сприйняття соціального повідомлення [3, с. 124-125].

Важливим художнім елементом соціального плакату є шрифт. Рублені шрифти використовуються в зовнішній рекламі і завдяки своїй чіткості добре сприймаються на відстані. Декоративні шрифти застосовуються для заголовків, щоб підкреслити новизну, яскравість і індивідуальність [3, с. 125].

Ключовою невербальною складовою соціального плакату є зображення, яке підтверджує достовірність слогана. Метафоричність та образність стають ключовими елементами впливу сучасного плакату. Візуальна метафора є універсальною стилістичною фігурою сучасної культури [1, с. 102]. Створені образи емоційно збагачують плакат, дають чітке враження про присутність глядача в зображуваній ситуації, надають ситуації реалістичності.

Стилістичні інтерпретації сучасного плакату надзвичайно різноманітні. У них простежуються впливи конструктивізму, функціоналізму, експресіонізму, сюрреалізму, поп-арту та інших мистецьких напрямів [4, с. 5-6]. Сучасний плакат поєднує в собі різні художні традиції, при цьому часто звертаючись до національних мистецьких джерел [1, с. 101].

Візуальна мова соціального плакату є визначальною в процесі комунікації з аудиторією. Вона транслює ідеї, активно впливає на свідомість і характеризується особливими якостями. Соціальна реклама ефективніше впливає на аудиторію через зорові образи, ніж через текст [3, с. 124]. Глядачі швидше розуміють і запам'ятовують візуальні елементи, які точніше передають суть повідомлення. Плакат створює змістовне поле, де важлива ідея набуває конкретних обрисів – через форми та кольори відбувається узагальнене відображення реальних об'єктів чи явищ, що робить абстрактні концепції наочними та зрозумілими [1, с. 102]. Візуальна семантика плакату відображає соціокультурну динаміку відповідно до певних етапів розвитку суспільства [1, с. 97]. Художня образність плакату формується на межі мистецтва і дизайну, що дозволяє створювати оригінальні, нестандартні рішення, які привертають увагу аудиторії [1, с. 102].

У сучасному соціальному плакаті спостерігаються нові тенденції розвитку. Впровадження технологій доповненої реальності, які використовуються в

афішах і рекламі, дозволяє розширити можливості комунікації. За допомогою спеціальної програми, що зчитує QR-код, глядач може бачити рекламний кліп: плакат «оживає», і об'єкти починають рухатися [2, с. 214]. Мінімалізм і лаконічність стають відповіддю на інформаційне перенасичення сучасного візуального простору. Простота і ясність композиції дозволяють швидше сприймати ключове повідомлення [4, с. 6]. Інтерактивність як спосіб залучення аудиторії до активної взаємодії з плакатом підвищує ефективність комунікації [2, с. 214]. У сучасному дизайні соціального плакату спостерігається прагнення до балансу між глобальними тенденціями та національною ідентичністю. Сучасні плакати часто відображають локальні культурні особливості при збереженні універсальних принципів композиції та дизайну [1, с. 102].

Отже, соціальний плакат є важливим засобом візуальної комунікації, який активно формує масову свідомість, включається в соціальну знакову систему, має потужний вплив на громадську думку. Композиційні та художні особливості сучасного соціального плакату визначаються взаємодією функціональності, змістовності та стилістики, а також соціокультурним контекстом, в якому він створюється і сприймається. Для підвищення ефективності соціального плакату важливо дотримуватися принципів однозначності трактування, ємкості і лаконічності, синхронності та семантичної цілісності. Сучасний плакат як продукт культури повинен мати підкреслену естетичність, нестандартність, графічну варіативність, зберігати символічні значення, бути цікавим для цільової аудиторії.

Список літератури

1. Прищенко С. В. Візуальна семантика і художня образність плаката. *Культура і сучасність: альманах*. 2020. № 1. С. 97-103. DOI: 10.32461/2226-0285.1.2020.221344
2. Остапенко Н. В., Колосніченко М. В., Луцкер Т. В. Сучасний плакат як різновид реклами: види та формати носіїв в різних каналах комунікації. *Графічний дизайн в інформаційному та візуальному просторі*. Київ: КНУТД, 2022. С. 212-226.
3. Скляренко Н. В., Колосніченко О. В., Єжова О. В., Чупріна Н. В., Струмінська Т. В., Лю Хуамей. Розробка рекламного плакату як актуального засобу адаптивної візуалізації соціальних проблем. *Art and Design*. 2022. №3. С. 120–139. DOI: 10.30857/2617-0272. 2022.3.10.
4. Krudwig B. Modern Political Propaganda Posters & the Principles of Art. *Arts Help*. URL: <https://www.artshelp.com/modern-political-propaganda-posters/> (дата звернення: 09.04.2025).

ОБРАЗ ВОЇНА В УКРАЇНСЬКОМУ МИСТЕЦТВІ

Чернаєнко Володимир Віталійович

студент 4 курсу

кафедри образотворчого та декоративно-прикладного мистецтва,
Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького,
м. Черкаси

Олексенко Віктор Андрійович

заслужений художник України, доцент

кафедри образотворчого та декоративно-прикладного мистецтва,
Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького,
м. Черкаси

Образ воїна – один із найстійкіших та найвиразніших архетипів в українському мистецтві. Він втілює у собі не лише мужність і силу, а й глибокий символ національної гідності, свободи та духовної непохитності. Протягом століть цей образ змінювався разом з історичними викликами та художніми напрямками, зберігаючи при цьому основну ідею – захист Батьківщини.

Образ воїна в період Київської Русі в українському мистецтві є одним із ключових у візуальному мистецтві того часу, адже саме воїн уособлював захисника держави, носія мужності, честі та сили. Мистецтво Русі формувало узагальнений ідеалізований образ захисника–християнина, здатного не лише вести бойові дії, а й боротися за віру. Одним із головних джерел візуального образу воїна є іконопис і фресковий живопис. У храмах XI–XIII століть, зокрема в Софії Київській, Михайлівському Золотоверхому монастирі, зустрічаються зображення святих воїнів – Георгія Побідоносця, Дмитра Солунського, Теодора Стратилата. Їх зображували у військовому спорядженні – шоломах, кольчугах, із щитом та списом або мечем. Ці образи несли сакральне значення, вони підкреслювали символ воїна–захисника віри [1, с.26].

Ще одним важливим джерелом для вивчення зображень воїнів являються мініатюри з літописів, таких як «Повість врем'яних літ». У них показані сцени битв, походів князів, дружинників, з зображенням озброєння характерним тому часу: мечі, списи, луки, щити з гербами. Ці мініатюри не лише відтворюють зовнішній вигляд воїнів, а й підкреслюють їхню відвагу та роль у захисті державності.

Козацький період – воїн як символ свободи. У період формування української державності в часи Запорозької Січі (XVII–XVIII ст.) образ воїна ототожнювався насамперед з козаком – українським лицарем, воїном степу, носієм національного характеру. Портрети козацьких старшин – приклад світського живопису. Козаки постають в озброєнні, у характерному вбранні, часто на фоні бою чи табору.

Козак у думках і помислах українців уособлював народну силу духу, незламність волі в боротьбі з загарбниками. Зображення козака на народних картинах в час, коли запорозького війська вже не існувало, була як пам'ять героїчному минулому українського народу.

Українських художників завжди цікавила тема козаччини, національно-визвольних війн, історичних постатей, що відіграли вирішальну роль в історії України, це зокрема, Богдан Хмельницький, Іван Виговський, Петро Сагайдачний, Северин Наливайко, Іван Сірко, Семен Палій, Іван Мазепа та ін. Також яскраво описується образ та подвиг козацтва в картинах О.Сластіона («Проводи на Січ»), М. Пимоненка («В похід»). Тенденція до героїчного зображення сюжету виступає в деяких творах художників С. Васильківського («Козаки в степу», «Козацький роз'їзд у степу», «Похід козаків»), О.Мурашка («Похорон кошового»), М. Самокиша («Бій Максима Кривоноса з Ієремією Вишневецьким»), М. Пимоненка («Прощання козака з дівчиною»). М. Івасюк присвятив свою картину «В'їзд Б.Хмельницького в Київ» конкретній історичній події [2, с.92].

При розмаїтті підходів до вирішення козацької теми у багатьох художників переважав героїзований, овіяний бойовою романтикою та славою образ запорозького козацтва. Насамперед це стосується полотна художника І.Репіна «Запорожці пишуть листа турецькому султану», яке вважається апофеозом героїки України.

Значним внеском у розвиток і популяризацію козацької теми була творча праця групи художників, вихідців з України, у петербурзьких ілюстрованих журналах, і найбільше – у «Ниві» (М. Ткаченко, М. Зінов'єв, М. Глоба, Г. Крушевський, М.Сергєєв, П. Левченко, М. Кравченко, Х. Платонов, П.Шарварок, К.Крижицький та ін.). Вони виконували ілюстрації до українських сюжетів, що користувалися популярністю (зокрема, це були сцени з козацького життя). Серед них вирізнявся особливим талантом І. Їжакевич, його композиції сприймалися як продовження альбомів «Живописна Україна» Т. Шевченка та Л. Жемчужникова.

З'являється низка монументальних і станкових скульптурних творів, що увійшли в історію мистецтва, і серед них один з кращих монументів ХІХ ст. в Україні пам'ятник Б. Хмельницькому в Києві, створений російським скульптором М.Микешиним.

ХХ століття – герой у боротьбі за незалежність. Період Української революції (1917–1921), Другої світової війни, боротьби ОУН-УПА став новим етапом формування образу воїна [3,с.53]. Українська повстанська армія, як збройна сила, що боролася за незалежність України у ХХ столітті, залишила значний слід не лише в історії України, але й у національному мистецтві. Образ воїна УПА став символом героїзму, самопожертви й національної гідності. Цей образ різному втілювався у живописі, літературі, музиці, кінематографії та монументальному мистецтві. У живописі та графіці художники прагнули передати як військову, так і людську сторону повстанців. Особливої популярності набули роботи, присвячені постаті Романа Шухевича, сцени боїв у

лісах та портрети самих повстанців. Наприклад, у творах Василя Курилишина домінують образи мужніх, зосереджених вояків, що несуть на собі відбиток історичної місії. У монументальному мистецтві образи воїнів УПА представлені у вигляді пам'ятників, меморіальних дощок, скульптурних композицій, що є не лише культурними об'єктами, а й національною пам'яттю. Таким чином, мистецтво стало потужним інструментом формування позитивного образу УПА в народній свідомості, утверджуючи її як складову національної ідентичності українців [4, с.98].

Січові стрільці увійшли в мистецтво як нові герої – їх зображували на плакатах, фотографіях, ілюстраціях до поезії. Їхні образи були романтизовані, але водночас реалістичні. Образ воїна в цей період стає більш трагічним: поруч з героїзмом – тема жертвовності, самопосягати та поневірянь.

З огляду на історію розвитку військової справи в Україні, можна зробити висновок, образ воїна в українському мистецтві – це відображення колективного досвіду боротьби за свободу. У різні епохи він трансформувався від романтизованого козака до реального, сучасного солдата, але завжди залишався символом незламності, гідності та любові до своєї Батьківщини.

Список літератури

1. Вортман Д. Я. Енциклопедія історії України . Смолій В. А. та ін. Київ "Наукова думка", 2010. Т. 7 с. 728.
2. Грицай, Н. І. Образ козака в українському живописі XVII–XVIII століть. Київ: Мистецтво, 2005.
3. Науменко К. «Народні ремесла України». Київ: Веселка, 2010. с. 92
3. Підкова, І., Шуст, Р. Довідник з історії України. Львів: Інститут українознавства, 2000.
4. Олійник, А. Покрова та воїнство в українській сакральній традиції. // Українське релігієзнавство, 2019.

БІОТОП D2.3 ІЗ РЕЗОЛЮЦІЇ IV БЕРНСЬКОЇ КОНВЕНЦІЇ НА ТЕРИТОРІЇ КНПП «ЦУМАНСЬКА ПУЩА»

Герасимчук Галина Василівна

молодший науковий співробітник
Ківерцівський національний природний парк
«Цуманська пуща»

Безсмертна Олеся Олексіївна

кандидат біологічних наук,
асистент кафедри ботаніки та екології
ННЦ «Інститут біології та медицини»
Київський національний університет
імені Тараса Шевченка
старший науковий співробітник
Ківерцівський національний природний парк
«Цуманська пуща»

Мерленко Ніна Омелянівна

молодший науковий співробітник
Ківерцівський національний природний парк
«Цуманська пуща»

Ківерцівський національний природний парк «Цуманська пуща» (КНППЦП) – велика і важлива природоохоронна територія, створена 22 лютого 2010 указом Президента України. На сьогодні територія Парку представляє збірну мозаїку фрагментів різних розмірів (до його складу увійшли 383 ділянки без вилучення у землекористувачів та 63 ділянки, що вилучені у землекористувачів у землекористування) у Луцькому районі Волинської області на територіях ДП «Ківерцівське ЛГ», ДП «Цуманське ЛГ» і ДП «Волинський військовий лісгосп», загальною площею 34467,89 га. За фізико-географічним районуванням це південна смуга області Волинського Полісся зони мішаних лісів, а кілька незначних фрагментів Парку розташовані в межах Волинської височини зони широколистяних лісів (Маринич та ін.). Парк створено на базі найбільш цінних лісових масивів Волинської області.

Біотопічне різноманіття Парку на сьогодні вивчене достатньо слабо. Наразі висвітлені лише попередні відомості щодо типових та рідкісних біотопів на території КНПП «Цуманська пуща» (Андрієнко та ін., 2004; Андрієнко та ін., 2009; Коніщук, 2010).

Відповідно до літературних відомостей на території Ківерцівського НПП «Цуманська пуща» зазначено 19 біотопів із Резолюції 4 Бернської конвенції (Конвенція ..., 1998; Onyshchenko et al., 2011). Саме досліджуваний біотоп є

одним із зазначених – D2.3 Transition mires and quaking bogs / Перехідні болота та сплавини.

Відповідно до «Національний каталог біотопів України» вказаний біотоп належить до групи водних та болотних біотопів: В4.1.3 Прибережна мезотрофна рослинність на мулистих субстратах, Б3 Мезотрофні болота, Б4.2. Мочажини.

EUNIS: D2.3 Transition mires and quaking bogs / Перехідні болота та сплавини.

Загрози: зміни клімату, осушення та освоєння боліт і прилеглих територій, заростання деревно-чагарниковою рослинністю.

Менеджмент: підтримання належного гідрологічного режиму територій, запобігання порушенню цілісності угруповань, заборона меліоративних робіт на торфовищах та прилеглих територіях, видалення самосіву дерева кущів.

Біотоп об'єднує угруповання оліготрофних, мезоевтрофних і мезотрофних осоково-сфагнових боліт, поширених переважно на вододілах та річкових терасах, часто по периферії верхових боліт, рідше у заплавах малих та середніх річок у центральних та притерасних їх частинах із торф'янистими, торфо-болотними та мулистоболотними ґрунтами з рівним рівнем вмістом речовин мінерального живлення.

На території КНПП «Цуманська пуща» досліджуваний біотоп зареєстровано на території урочища «Чортове болото» (Берестянське л-во кв. 46; 50.936785 25.955491). Ймовірно, раніше він займав більші площі. Однак, за останні роки значно знизився рівень ґрунтових вод, що спричинило, ймовірно, деградацію вказаного біотопа. Загалом територія урочища є важкодоступною та вимагає додаткового спорядження для детальних подальших досліджень.

З огляду на описану ситуацію територія Ківерцівського національного парку «Цуманська пуща» потребує детальних подальших досліджень.

Список літератури:

1. Андрієнко Т.Л. Біорізноманіття Цуманської пущі та питання його збереження. / Андрієнко Т. Л., М. Л. Клєстов, М. В. Химин, О. І. Прядко, В.А. Онищенко, А.С. Кот, С.О. Григоренко (під заг. ред. Т.Л.Андрієнко та М.Л.Клєстова). – Київ: Фітосоціологічний центр, 2004. – 136 с.

2. Андрієнко Т.Л. Рідкісні види судинних рослин Волинської області. / Андрієнко Т. Л., Коніщук В. В., Прядко О. І. // Заповідна справа в Україні. – 2009. – т.15, вип.2. – С.20-26.

3. Національний каталог біотопів України. За ред. А.А. Куземко, Я.П. Дідуха, В.А. Онищенко, Я. Шеффера. – К.: ФОП Клименко Ю.Я., 2018. – 442 с.

4. Конвенція про охорону дикої флори і фауни та природних середовищ існування в Європі (Берн, 1979). – К., 1998. – 76 с.

5. Коніщук В.В. Аутфітосологічний аналіз судинних рослин флори Західного Полісся – В.В. Коніщук. // Рослинний світ у Червоній книзі України: впровадження Глобальної стратегії збереження рослин. Матеріали міжнародної конференції (11-15 жовтня 2010 р., м. Київ). – Київ: Альтерпрес, 2010. – 320 с.

6. Маринич О.М., Пархоменко Г.О., Петренко О.М., Шищенко П.Г. Удосконалена схема фізико-географічного районування України. Український географічний журнал. 2003, 2: 16-20.

7. Перелік видів рослин та грибів, що заносяться до Червоної книги України (рослинний світ) (ЗАТВЕРДЖЕНО Наказ Міністерства захисту довкілля та природних ресурсів України 15 лютого 2021 року № 111)

8. Рішення Волинської обласної ради від 20.12.2018 № 22/8 “Про затвердження Переліку видів рослин, що підлягають особливій охороні на території Волинської області”

9. Судинні рослини Смарагдової мережі України під охороною Бернської конвенції / Колектив авторів під ред. В.А. Соломахи. – Київ, 2016. – 151 с.

10. Onyshchenko Viktor, Solomakha Tetiana, Dudkin Oleg, Yaremchenko Olga, Boltachev Oleksandr, Chervonenko Oksana, Sirenko Igor, Kokhan Oleg, Kurtiak Fedir EMERALD - STANDARD DATA FORM UA0000112/ - 2011. (Tsumanska Pushcha): [dhttps://natura2000.eea.europa.eu/Emerald/SDF.aspx?site=UA0000112](https://natura2000.eea.europa.eu/Emerald/SDF.aspx?site=UA0000112)

ПОВТОРЮВАНІСТЬ, ВІДТВОРЮВАНІСТЬ ТА ЧУТЛИВІСТЬ СЕКВЕНУВАННЯ МІТОХОНДРІАЛЬНОЇ ДНК ЛЮДИНИ З ВИКОРИСТАННЯМ СЕКВЕНАТОРА «ION GENESTUDIO™ S5 SYSTEM»

Марійко Вячеслав Володимирович,
аспірант 1 року навчання
ННЦ «Інститут біології та медицини»
Київського національного університету імені Тараса Шевченка,
завідувач відділу проведення стажувань
лабораторії біологічних досліджень
ДНДЕКЦ МВС

Горяінов Олег Ігорович,
Студент, освітній ступінь «Магістр»
ННЦ «Інститут біології та медицини»
Київського національного університету імені Тараса Шевченка

З початком повномасштабного вторгнення рф в Україну все більшого значення набуває наявність інструментів ДНК-ідентифікації, які дозволяють працювати зі складними об'єктами дослідження, як наприклад сильно деградовані об'єкти біологічного походження, або об'єкти в яких кількості ядерної ДНК недостатньо для проведення стандартного криміналістичного ДНК-аналізу з використанням STR-типування [1]. Велика кількість копій мітохондріальної ДНК (мтДНК) в клітині та її стабільність дозволяють їй виконувати роль такого інструмента. Крім того, використання мтДНК дає змогу встановлювати можливість спорідненості між особами по материнській лінії, що може бути ефективно використано для ідентифікації особи [2].

Дослідження мтДНК проводиться шляхом визначення її нуклеотидної послідовності – секвенування. В ході такого дослідження часто досліджують послідовність гіперваріабельних ділянок HVI, HVII та HVIII, що в сумі складає близько 5% послідовності мітохондріальної ДНК. Проте значно інформативнішим є дослідження повної нуклеотидної послідовності мтДНК, яке може бути проведене за допомогою методів секвенування нового покоління (NGS), який може бути проведений за допомогою системи «Ion GeneStudio™ S5 System» [2]. Така система використовується в Експертній службі МВС для проведення повногеномного секвенування мтДНК [1].

Проте, для ефективного та надійного застосування будь якого методу в судово-експертній практиці, необхідно провести його валідацію. В ході валідації, зокрема оцінюються такі параметри, як точність, чутливість та надійність результатів, а у випадку криміналістичного ДНК-аналізу важливим критерієм валідації є також оцінка ефективності використання методу для роботи з

криміналістичними об'єктами, тобто такими, що містять мало ДНК через недостатню кількість біологічного матеріалу, через деградацію об'єкту тощо.

Метою даної роботи є оцінка повторюваності та чутливості методу повногеномного секвенування мітохондріальної ДНК з використанням «Ion GeneStudio™ S5 System» та «Ion Chef Instrument».

Матеріали та методи досліджень

1. Об'єкти дослідження.

Дослідження проводилися зі зразками букального епітелію трьох добровольців.

2. Методи дослідження.

2.1. Екстракція ДНК.

Екстракція ДНК зі зразків проводилася з використанням іонообмінної смоли «Chelex™ 100» (Bio-Rad, США) [3].

2.2. Кількісна та якісна оцінка виділеної ДНК.

Для кількісної та якісної оцінки екстрагованої ДНК використовувався метод полімеразної ланцюгової реакції (ПЛР) у реальному часі з використанням системи «QuantStudio™ 5 Real-Time PCR System» (Applied Biosystems, США) та набору реактивів для проведення ПЛР у реальному часі «Quantifiler™ HP DNA Quantification Kit» (Applied Biosystems, США) [4, 5].

2.4. Ампліфікація STR-локусів.

Для генотипування препаратів екстрагованої ДНК застосовувався метод полімеразної ланцюгової реакції (ПЛР) з використанням набору реактивів «GlobalFiler™ IQC PCR Amplification Kit» (Applied Biosystems, США). Ампліфікація проводилася за допомогою ампліфікатора «Veriti™ 96-Well Fast Thermal Cycler» (Applied Biosystems, США) [6].

2.4. Розділення та детекція продуктів ампліфікації.

Ампліфіковані фрагменти ДНК розділялися та виявлялися за допомогою генетичного аналізатора «3500 Genetic Analyzer» (Applied Biosystems, США). Аналіз та інтерпретація електрофореграм проводилися з використанням програмного забезпечення «GeneMapper ID-X v1.5» (Thermo Fisher Scientific, США) [7].

2.5. Повногеномне секвенування мітохондріальної ДНК людини.

Для проведення повногеномного секвенування мітохондріальної ДНК людини використовувалася панель «Precision ID mtDNA Whole Genome Panel» (Applied Biosystems, США) [8]. Секвенування проводилося з використанням секвенатора «Ion GeneStudio™ S5 System» (Applied Biosystems, США), а пробопідготовка виконувалася за допомогою автоматизованої системи «Ion Chef Instrument» [9, 10].

2.6. Обробка отриманих результатів.

Отримані результати оброблялися методами описової статистики.

Результати досліджень та обговорення

1. Оцінка повторюваності та відтворюваності.

В ході дослідження була оцінена повторюваність та відтворюваність методу секвенування мітохондріальної ДНК за допомогою автоматизованих систем «Ion Chef Instrument» та «Ion GeneStudio™ S5 System». Повторюваність методу перевірялась шляхом оцінки результатів дослідження об'єктів у кількох повторях у одному циклі пробопідготовки, а відтворюваність шляхом оцінки результатів дослідження об'єктів у різних циклах пробопідготовки серії експериментів з однаковими умовами пробопідготовки.

В результаті проведених експериментів отримано однотипні результати, які не відрізняються між собою. Отримані дані повторюваності та відтворюваності демонструють високу надійність методу.

2. Оцінка чутливості методу.

Для оцінки чутливості методу досліджували розчини виділеної ДНК з об'єктів з різною, попередньо встановленою концентрацією ядерної ДНК.

Оцінка чутливості методу секвенування мітохондріальної ДНК показала, що зниження концентрації ядерної ДНК (від 0,1 нг/мкл до 0,006 нг/мкл) поступово знижує середню кількість прочиток ампліконів, але мінімальна кількість прочиток не опускалась нижче порогового допустимого значення в 20 прочиток, що є критичним для точності секвенування (табл. 1).

Таблиця 1

Оцінка чутливості методу секвенування мітохондріальної ДНК за різними концентраціями ДНК

Кількість ядерної ДНК у пробі (нг/мкл)	Середнє значення кількості прочиток ампліконів	Мінімальна кількість прочиток ампліконів	Кількість прочиток менше порогового значення
0,1	1773	175	0
0,05	1797	186	0
0,025	1468	131	0
0,0125	980	99	0
0,006	662	59	0

Також в ході оцінки чутливості було перевірено придатність та ефективність використання методу секвенування мтДНК у випадках, коли кількість ядерної ДНК в об'єкті є настільки низькою, що за допомогою наявних методів її виявлення є неможливим. У досліджених зразках, де ПЛР у реальному часі з використанням набору «Quantifiler™ HP DNA Quantification Kit» та інструменту «QuantStudio™ 5 Real-Time PCR System» показала майже повну відсутність ядерної ДНК, було отримано достатню кількість прочиток ампліконів мтДНК для успішного аналізу (табл. 2).

Таблиця 2

Оцінка ефективності методу секвенування мітохондріальної ДНК при роботі з об'єктами, що містять недостатню кількість ядерної ДНК

Зареєстрована концентрація ядерної ДНК (LA/SA*), нг/мкл	Середнє значення кількості прочиток ампліконів	Мінімальна кількість прочиток ампліконів	Кількість прочиток менше порогового значення	Придатність отриманого мітотипу для інтерпретації
0,000/0,001	348	12	111	Придатний
0,000/0,000	276	5	111	Придатний

Примітка: * - LA – Large Autosomal – концентрація довгих (214 п.н.) фрагментів ядерної ДНК у об'єкті; SA – Small Autosomal – концентрація коротких (81 п.н.) фрагментів ядерної ДНК у об'єкті.

Отримані дані свідчать про високу чутливість методу, тобто здатність надавати придатні для використання результати навіть при дуже низьких концентраціях ДНК, що є особливо важливим при роботі з криміналістичними об'єктами, кількість ДНК в яких часто є дуже низькою з тих чи інших причин.

Висновки

1. Метод повногеномного секвенування мітохондріальної ДНК людини з використанням секвенатора «Ion GeneStudio™ S5 System» є повторюваним та відтворюваним, що дозволяє забезпечити точність та надійність результатів.
2. Вкрай низька концентрація ядерної ДНК в об'єкті, або навіть її повна відсутність відповідно до результатів ПЛР у реальному часі, не виключає можливість встановлення повного мітотипу особи.

Список літератури

1. Kostikov, I. Yu., Mariiko, V. V., Shcherbakova, Yu. V., Martynenko, S. V., Sirivlia, A. I., Sandalovych, B. O., & Abbasov, R. G. (2023). Молекулярно-генетична ідентифікація осіб, загиблих під час російської збройної агресії проти України: Успіхи та проблеми. Криміналістичний вісник, 39(1), 10–28. <https://doi.org/10.37025/1992-4437/2023-39-1-10>.
2. Syndercombe Court, D. (2021). Mitochondrial DNA in forensic use. Emerging Topics in Life Sciences, 5(3), 415–426. <https://doi.org/10.1042/ETLS20210204>.
3. Walsh, P. S., Metzger, D. A., & Higuchi, R. (1991). Chelex 100 as a medium for simple extraction of DNA for PCR-based typing from forensic material. BioTechniques, 10(4), 506–513.
4. Thermo Fisher Scientific. (2022). QuantStudio™ 5 Real-Time PCR Instrument User Guide (for Human Identification) (Pub. No. MAN0017162 Rev. B.0).
5. Thermo Fisher Scientific. (2018). Quantifiler™ HP and Trio DNA Quantification Kits User Guide (Pub. No. 4485354, Rev. H).
6. Thermo Fisher Scientific. (2019). GlobalFiler™ and GlobalFiler™ IQC PCR Amplification Kits User Guide (Pub. No. 4477594 Rev. F).

7. Thermo Fisher Scientific. (2021). 3500/3500xL Genetic Analyzer User Guide—Data Collection Software v3.3 (Pub. No. 100079380 Rev. 3).
8. Thermo Fisher Scientific. (2023). Precision ID mtDNA Panels with the HID Ion S5™/HID Ion GeneStudio™ S5 System Application Guide (Pub. No. MAN0017770 Rev. D.0).
9. Thermo Fisher Scientific. (2023). Ion GeneStudio™ S5 Instrument User Guide (Pub. No. MAN0017528 Rev. C.0).
10. Thermo Fisher Scientific. (2025). Ion Chef™ Instrument User Guide (Pub. No. MAN0018668 Rev. D).

МОРФОЛОГІЧНІ ТА ЕКОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ЛЕЛЕКИ БІЛОГО (ЖИТОМИРСЬКА ОБЛ.)

Оленюк Надія Олександрівна,
здобувач першого (бакалаврського) рівня вищої освіти,
Житомирський державний університет імені Івана Франка

Максименко Юлія Вікторівна,
кандидат біологічних наук; доцент,
Житомирський державний університет імені Івана Франка

Лелека білий (*Ciconia ciconia*) є одним із найпоширеніших представників родини Лелекових (*Ciconiidae*), який відіграє важливу роль у функціонуванні екосистем відкритих ландшафтів. В Україні цей вид є об'єктом природоохоронних досліджень, оскільки його чисельність зазнає коливань під впливом антропогенних факторів. Житомирська область характеризується значною різноманітністю біотопів, придатних для існування лелеки білого, що зумовлює необхідність детального вивчення морфологічних і екологічних особливостей популяції в регіоні.

Лелека білий є великим перелітним птахом, який характеризується значними розмірами тіла, широким розмахом крил і специфічними адаптаціями до життя у водно-болотних середовищах. Його довжина тіла коливається в межах 100–115 см, а розмах крил становить 155–215 см [1]. Самці зазвичай більші за самок, однак загальні відмінності між статями незначні. Основний колір оперення – білий, з чорними маховими перами, що забезпечує оптимальну аеродинаміку під час польоту. Дзьоб лелеки є довгим, прямим і злегка загнутим на кінці, що дозволяє ефективно ловити здобич, таку як земноводні, риба та великі комахи. Його довжина варіює від 20 до 25 см, що забезпечує високу точність захоплення їжі [3]. Ноги довгі та тонкі, що є важливою адаптацією для пересування болотистими територіями. Вони дозволяють легко знаходити їжу у мілководді, забезпечують стійкість на м'якому ґрунті та зменшують опір під час ходьби. Шия є довгою та гнучкою, що забезпечує широкий діапазон рухів голови. Це дозволяє ефективно оглядати навколишнє середовище в пошуках здобичі [1].

Гніздові біотопи білого лелеки (*C. ciconia*) мають важливе значення для підтримки популяції цього виду, оскільки вони визначають доступність харчових ресурсів та рівень безпеки птахів під час гніздування. Білий лелека обирає для гніздування території, що забезпечують йому оптимальні умови для харчування, захисту від хижаків та комфортні місця для розмноження. Основними біотопами цього виду є прибережні екосистеми, лісостепові зони, водно-болотні угіддя та лісові галявини [4].

Прибережні екосистеми, зокрема річкові долини, озера та болота, є особливо важливими для білого лелеки завдяки високій доступності водних комах, риби та дрібних ссавців. Водно-болотні угіддя також надають птахам ідеальні умови

для розмноження, поєднуючи в собі вологі місця для відкладання яєць та захист від наземних хижаків. Лісостепові прибережні зони, завдяки природним бар'єрам, створюють додатковий захист від хижаків і забезпечують птахам комфортне середовище для гніздування.

Однак за останні десятиліття спостерігається тенденція до зростання використання антропогенних структур для будівництва гнізд, таких як дахи будівель і стовпи ліній електропередач [1]. Це може бути зумовлено не лише зниженням природних гніздових місць, а й підвищеним рівнем безпеки, який ці штучні об'єкти надають лелекам. Дахи будівель пропонують хорошу оглядовість території та захист від хижаків, а стовпи ліній електропередач є стабільними платформами для гніздування, хоча й не позбавленими ризику ураження електричним струмом.

Раціон білого лелеки складається з різноманітних кормових ресурсів, які залежать від сезону. У весняно-літній період основною частиною харчування є земноводні, такі як жаби та тритони, а також риба (карасі, плітка, в'язь), безхребетні (комахи, черв'яки, молюски), які є доступними в теплі місяці року. В осінньо-зимовий період, коли природні корми обмежені через зниження температури, птахи починають полювати на дрібних ссавців, зокрема на мишоподібних гризунів. Зміни в доступності кормів залежно від сезону мають значний вплив на фізичний стан птахів та їх здатність до розмноження [2, 5].

Оцінка стану популяції білого лелеки в Житомирській області, показала, що популяція залишалася відносно стабільною. У 2024 році були обстежені локації в Житомирській області, серед яких найбільшу щільність популяції спостерігали в сільських районах, де умови для гніздування і харчування найсприятливіші.

Найвища частота спостереження була зафіксована у селі Бистрик Житомирської обл., де також була виявлена найбільша щільність популяції – 7 особин на км². Сприятливі умови для гніздування та харчування сприяють високій концентрації лелек у даній місцевості.

В інших сільських районах, зокрема в селі Гардишівка Житомирської обл. щільність популяції була дещо меншою, що свідчить про наявність оптимальних природних умов для виду, таких як водойми та аграрні угіддя.

У міських локаціях, таких як Бердичів, частота потрапляння була значно нижчою, що вказує на обмежену доступність ресурсів для виду.

Результати дослідження свідчать, що популяція білого лелеки в досліджуваних областях зосереджена в сільських районах, де присутні оптимальні екологічні умови для гніздування та харчування. Збереження природних біотопів, таких як водно-болотні угіддя та аграрні території, є критичним для стабільності популяції виду.

Висновки з обстежень свідчать про те, що популяція білого лелеки в Житомирській області стабільно підтримується завдяки адаптації виду до антропогенних біотопів. Проте існують і певні загрози для подальшого існування виду, зокрема осушення боліт, розширення сільськогосподарських угідь та урбанізація, які можуть значно вплинути на чисельність білого лелеки. Тому

збереження природних екосистем, особливо водно-болотних угідь, є ключовим фактором для підтримки популяції *Ciconia ciconia* в Україні.

Список літератури:

1. Грищенко В. М. Білий лелека. Чернівці : Беркут, 1996. С. 1–127.
2. Грищенко В. М. До екології білого лелеки в зоні росту чисельності. Мат-ли ІІІ конфер. молодих орнітологів України. Чернівці, 1998. 31-34 с.
3. Грищенко В. М. Чарівний світ білого лелеки. Чернівці : Золоті литаври, 2005. С. 1–160.
4. Грищенко В. М., Яблоновська-Грищенко Є. Д. Моніторинг та охорона біорізноманіття в Україні. *Тваринний світ. Серія: «Conservation Biology in Ukraine»*. Вип. 16, Т. 2. Київ; Чернівці : Друк Арт, 2020. С. 62–70.
5. Грищенко В. М., Яблоновська-Грищенко Є. Д. Тридцять років моніторингу популяції білого лелеки в Україні (1992–2021). Чернівці : Друк Арт, 2023. 296 с.

ПОШИРЕННЯ КОМПЛЕКСУ ВИДІВ *FUSARIUM SOLANI* (MART.) SACC. У ҐРУНТАХ УКРАЇНИ

Рожкова Т.О.,

к.б.н., старший науковий співробітник
відділу загальної та ґрунтової мікробіології,
Інститут мікробіології і вірусології ім. Д. К. Заболотного НАН України,

Матвієнко І.,

Постолєнко І.

студенти 4-го курсу
спеціальності 202 «Захист і карантин рослин»,
Сумський національний аграрний університет

Сьогодні *Fusarium solani* розглядають не як окремий вид, а їх комплекс (FSSC), до якого входять за останніми даними щонайменше 60 філогенетично відмінних видів. Представники цього комплексу здатні уражувати рослини за проростання насіння та їх подальшого розвитку у ґрунті. На відміну від інших видів роду *Fusarium*, основним місцем існування FSSC є ґрунт. Вони впливають на схожість насіння та викликають судинне в'янення або кореневу гниль у понад 100 видів рослин [1].

Видовий комплекс *Fusarium solani* (FSSC) було виділено та визначено за вивчення ґрунтової фітотоксичності за висіву насіння (пшениці озимої, ячменю ярого, жита озимого, кукурудзи, соняшнику, сої, квасолі, гороху, проса та гречки) безпосередньо у ґрунт. Встановили, що цей фітопатоген викликає утворення рясного нальоту від білого до рожевого забарвлення та може спричинити не проростання насіння. Причиною відсутності даних щодо поширення FSSC у ґрунтах України є особливості зараження, відсутність моніторингу збудників кореневих гнилей сільськогосподарських культур та низька ефективність щодо виділення фітопатогенних видів у ґрунтовій мікробіоті методом розведень. Тому метою наших досліджень було розробити більш ефективний метод виявлення грибів у ґрунтах видового комплексу *F. solani*.

Для виділення комплексу видів *F. solani* з ґрунту застосували два методи: метод розведень [2] та пророщування насіння у зразках ґрунту (модифікація методу визначення фітотоксичності ґрунтів [3]). Суспензію грибів з ґрунтів висіли на середовище Чапека-Докса. Чашки інкубували у термостаті за температури 22-25 °C. Насіння проростили у чашках Петрі у зразках ґрунту по 10 г. Визначення грибів провели за морфологією їх анаморфи [4].

Спостереження за проявом зараження на насінні різних культур продемонструвало, що найбільш помітним він був на бобових. Не дивлячись на розвиток інших грибів, білий наліт FSSC чітко виділявся на фоні інших. Дослідили особливості зараження насіння восьми гібридів насіння сої та

визначили гібрид, який мав середні показники прояву хвороби. Для визначення поширення видового комплексу *F. solani* висіяли насіння цього гібриду у досліджувані ґрунти з 10 областей України: Чернігівської, Сумської, Харківської, Полтавської, Київської, Черкаської, Вінницької, Хмельницької, Чернівецької та Львівської. Зараження насіння сої у різних зразках коливалось у межах від 26,7 до 71,7% (рис.1).



Рис. 1. Зараження насіння сої залежно від ґрунту: 1 – Харківська обл., 2 – Полтавська обл., 3 – Сумська обл.

Найменш фітотоксичним для сої виявилися ґрунти з Сумської та Київської обл., найбільшого зараження насіння набуло у Полтавській та Черкаській обл. Методом розведень FSSC було виявлено лише в чотирьох зразках з Чернігівської, Київської, Хмельницької та Львівської обл. Сильний розвиток фузаріозу супроводжувався додатковим зараженням фітопатогенними бактеріями.

Отож, розроблено новий спосіб визначення наявності FSSC у ґрунті, який показує фітопатогенне навантаження певного ґрунтового зразку. Метод розведення у більшості випадків не дозволяє виявити цей гриб, тому що він є фітопатогенним та активізується за наявності рослини-живителя.

Список літератури

1. Coleman J.J. The *Fusarium solani* species complex: ubiquitous pathogens of agricultural importance. *Molecular Plant Pathology*. 2016. 17(2). P. 146–158. DOI: 10.1111/mp.12289.
2. Білявська Л.О., Іутинська Г.О., Скроцький С.О., Титова Л.В., Леонова Н.О., Хоменко Л.А., Лобода М.І., Рожкова Т.О., Василюк О.М. Визначення біологічної активності ґрунтів, постраждалих від воєнних дій. Методичні рекомендації. Київ : Інститут мікробіології і вірусології ім. Д.К. Заболотного НАН України, 2023. 63 с.

3. Гродзинський Д.М., Шиліна Ю.В., Куцоконь Н.К. Міхєєв, О.М., Гуша М.І., Коломієць О.Д., Фалінська Т.П., Овсяннікова Л.Г., Кутлахмедов Ю.О. Застосування рослинних тест-систем для оцінки комбінованої дії факторів різної природи. Київ : Фітосоціоцентр, 2006. 60 с.

4. Leslie J. F., Summerell B. A. The Fusarium laboratory manual. Iowa: Blackwell Publishing, 2006. 388 p.

SYNTHESIS PROPERTIES AND INVESTIGATION OF AMINE DERIVATIVES OF SOME ALKOXY – SUBSTITUTED THIIRANES

Afet Huseynova,

Professor. Dr, Department of Organic Chemistry
of Baku State University, 1148, Baku, Azerbaijan

Azade Oruclo,

Student, Department of Chemistry
of Baku State University 1148, Baku, Azerbaijan

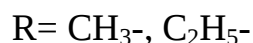
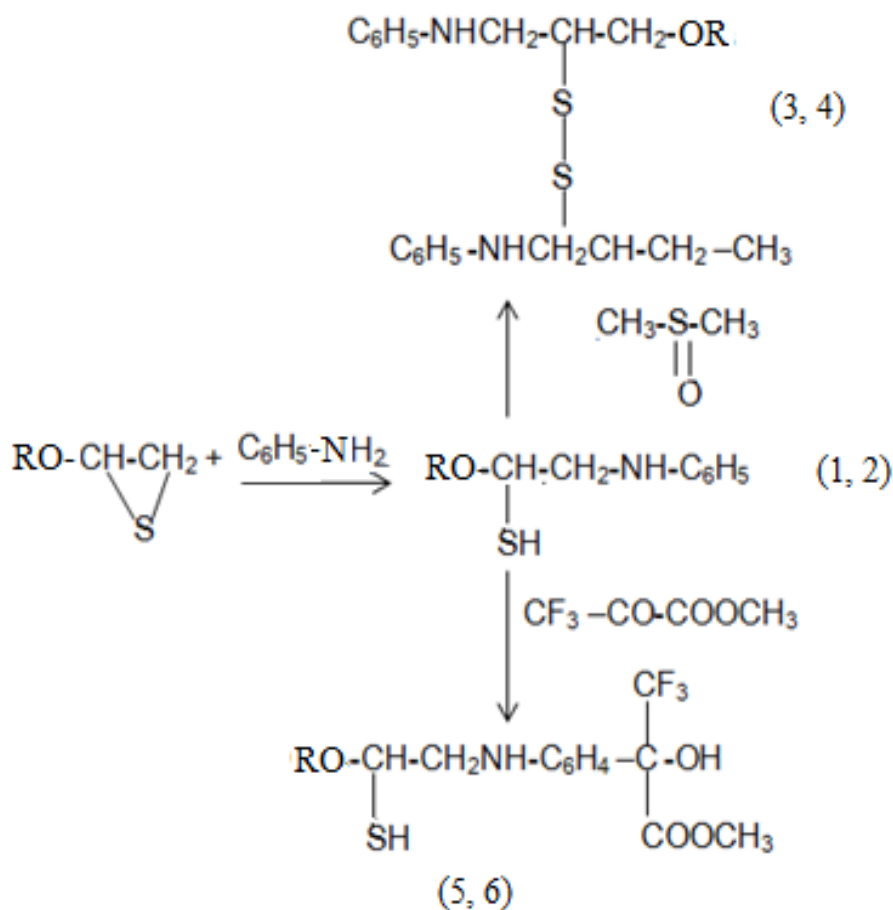
Nizami Akbarov,

Azerbaijan State Pedagogical University
Associate Professor of the Department
of Analytical and Organic Chemistry, Ph.D
Azerbaijan, Baku city

Aminothiols are among the recently studied group of sulfurcontaining organic compounds. Amino-thiol derivatives exhibit a wide range of biological activities and can function as potential medicinal molecules in the development of a drug. In recent years, due interest has been allocated to them in connection with their versatile use in medicine, as well as intermediates of organic synthesis.

Aminothiols constitute an important class of compounds for medicinal and synthetic chemistry. Some of them (cysteine, homocysteine) are used as drugs in medicine. The synthetic amino-thiol, amifostine, was originally developed as a radioprotector for the normal tissues in cancer radiotherapy and chemotherapy. Aminothiols are the sinton for fine organic compounds in the making physiologically active compounds [1].

The reaction is carried out in an aqueous medium according to the Scheme.



1,2- Amino thiols(1,2) were obtained by reacting various thiiranes with aromatic amine-aniline at a ratio of reagents thiirane : amine (1:2) for 12 h at 90-100 C⁰ in ampoule. The yield of substituted 1,2-amino thiols was 60-84%. Diaminidesulfides were synthesized by the oxidation of synthesized 1,2 –amino thiols with dimethylsulfoxide(3,4). Interaction of aromatic 1,2 –amino thiols obtained on the basis of perfluorinated thiiranes with trifluorocarbonyl compounds has been investigated and is determined that on the reaction direction effects the spatial factor instead of molecules polymerization(5,6).

The purity of the synthesized compounds was determined by paraphrase chromatography, TLC was performed on Sulifol U-254 plates. Ethyl alcohol and hexane were used as eluent in a ratio of 1:5. In all cases, the manifestation of iodine vapor was formed by one spot. The chemical structure of the synthesized compounds was confirmed by using IR, H¹, C¹³, NMR spectroscopy.

Synthesized compounds have been investigated as an enzyme inhibitors[12,], as an analytical reagent[6,7] as an antimicrobial, antioxidative, antiwear and antiscoring additives for lubricant oils[3,4,5].

References

1. Some Novel Oxirane-Thiirane derivatives : Synthesis, Molecular docking and Enzymatic Inhibition for Therapeutic Potential/Vagif Farzaliyev, Adem Ertürk. Afat

Huseynova, Yeliz Demir, Hatice Kiziltaş, Afsun Sujayev, Beyim İbrahimova, İlhami Gülçin. /Cell Biochemistry and Biophysics/ N.2025.p.

2. Afat Huseynova, Ruya Kaya, Parham Taslimi, Vaqif Farzaliliyev, Xadija Mammadyarova, Afsun . Sucayev, Burak Tüziün, Umit M. Kocyigit, Saleh Alwasel and İlhami Gulchin/Design, synthesis, characterization, biological evaluation, and molecular docking studies of novel 1,2-aminopropanthiols substituted derivatives as selective carbonic anhydrase, acetylcholinesterase and α -glycosidase enzymes inhibitors /Journal of Biomolecular Structure and Dynamics 2020, V.40, №1, p.426-435

3. Huseynova A.T, Maharramov A.M, Allahverdiyev M.A,/ [Polyfluoroalkoxy-methyl] tiranes of fluorine-containing 1,2-2.aminopropanthiols. Journal of Organic Chemistr, 2008.V.44, P.958-961.

4. A .M. Maharramov, M.A.Allahverdiev, A.T.Huseynova/Synthesis and antimicrobial properties of fluorine-containing 1,2-amino-propanthiols. Journal of Applied Chemistry / Vol.75, 2002, p. 1306-1308.

5. A.M. Maharramov, M.A.Allahverdiev, A.T.Huseynova/ Aminothiols and their derivatives. Monograph. Baku. 2007

6. A.M.Maharramov, A.T.Huseynova, A.Z.Zalov/.1,2-Aminothioly as an Analytical Reagent for Extraction spectrophotometric determination of Copper (II)/ International Journal of Innovative Science Engineering and Technology/Vo.14., 2017, p.332

7. A.Z.Zalov, A.T.Huseynova, U.Б.Аbaskulieva, F.V. Мамедова» Phenilamino propanethiol-2 as a new analytical reagent for the determination of cobalt (II), /Transactions of Pedagogical University. 2024, Vol.72, №2, p/.70-78.

ФІНАНСУВАННЯ СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЯК ФАКТОР ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ДЕРЖАВИ

Осіпова Алла Анастасіївна

к.е.н., доцент кафедри економіки
Уманський національний університет

Соціальне забезпечення є ключовим елементом соціальної політики держави, спрямованим на захист найуразливіших верств населення. Його головна мета – забезпечення гідного рівня життя громадян у випадках втрати працездатності, безробіття, старості, інвалідності або інших соціальних ризиків. У системі державного управління соціальне забезпечення виступає не лише засобом соціальної справедливості, а й інструментом забезпечення економічної стабільності. Фінансування цієї сфери є важливим чинником формування довіри до державних інституцій і підтримки соціального миру [1]. Основними джерелами фінансування системи соціального забезпечення є державний бюджет, обов'язкові соціальні внески роботодавців і працівників, а також податкові надходження. У багатьох країнах також застосовуються добровільні внески, благодійна допомога та інші форми співфінансування. Від обсягу та структури фінансових ресурсів залежить ефективність і стійкість соціальної системи.

У світовій практиці розрізняють кілька підходів до фінансування соціального захисту. Один із них – бюджетна модель, характерна для скандинавських країн, де основні витрати покриваються за рахунок податків. Інший підхід – соціально-страхова модель, що діє в Німеччині та Франції, де фінансування здійснюється через страхові фонди [2]. Існують також змішані моделі, які поєднують елементи бюджетного і страхового підходів. Ефективність тієї чи іншої моделі залежить від економічного рівня країни, рівня зайнятості населення та податкової культури. Важливим аспектом є також прозорість фінансових потоків і контроль за використанням коштів. Забезпечення стабільного та справедливого фінансування соціального забезпечення є необхідною умовою економічної безпеки держави.

Фінансування системи соціального забезпечення безпосередньо впливає на стійкість суспільства до кризових явищ, рівень соціального напруження та підтримку внутрішньої стабільності. У разі достатнього фінансування соціальної сфери зростає довіра громадян до влади, активізується споживчий попит і зменшується рівень бідності. Навпаки, скорочення соціальних витрат може призвести до посилення соціальної нерівності, збільшення тіньової зайнятості та зниження соціального капіталу. Недостатнє фінансування соціального сектору несе ризики соціальних протестів, міграційних хвиль та загальної дестабілізації економіки. Особливо гостро це питання постає в умовах війни, економічної кризи чи повоєнного відновлення, коли населення потребує підтримки з боку держави. Водночас ефективне використання соціальних коштів сприяє формуванню

стійкої системи людського капіталу, що є основою економічного розвитку. Збалансоване фінансування соціального забезпечення може виступати фактором економічного зростання, стимулюючи зайнятість, споживання та інвестиції в людські ресурси. Економічна безпека неможлива без соціальної згуртованості, яку забезпечує справедлива та функціональна система соціального захисту.

Таким чином, між соціальним забезпеченням і економічною безпекою існує тісний взаємозв'язок, який не можна ігнорувати при формуванні державної політики. Україна, як держава, що переживає збройну агресію РФ, повинна приділяти особливу увагу цьому взаємозв'язку. Посилення інституційної спроможності у сфері соціального забезпечення – це інвестиція у майбутню стійкість і розвиток держави. Економічна безпека базується не лише на макроекономічних показниках, а й на рівні соціального захисту кожного громадянина.

Значна частина соціальних видатків в Україні покривається за рахунок державного бюджету, що створює додаткове навантаження на фінансову систему країни. У структурі соціальних витрат основними напрямками є пенсійне забезпечення, допомога малозабезпеченим, виплати внутрішньо переміщеним особам, субсидії на оплату ЖКГ, а також допомога ветеранам війни. Пенсійний фонд України вже багато років є дотаційним і щороку потребує бюджетних трансфертів для покриття дефіциту. Зростання соціальних потреб населення, спричинене війною, призвело до збільшення витрат, які не завжди супроводжуються зростанням доходів бюджету. Водночас тінізація економіки, низький рівень офіційної зайнятості та ухилення від сплати податків знижують фінансову спроможність держави. Зростає залежність від міжнародної фінансової допомоги, що хоча й підтримує систему, але не забезпечує її сталого розвитку. У 2024 році видатки на соціальну сферу становили понад 50% усіх бюджетних витрат, проте ефективність використання цих коштів часто викликає запитання [3]. Існує потреба в цифровізації процесів управління соціальними виплатами та запровадженні прозорих механізмів контролю. Також важливою проблемою є недостатній рівень координації між різними фондами соціального страхування. Уряд проводить реформи, спрямовані на оптимізацію витрат, проте без комплексного перегляду підходів до фінансування це матиме обмежений ефект. Особливу увагу слід приділяти оцінці ефективності соціальних програм, з урахуванням реальних потреб населення. Недостатнє фінансування окремих напрямів, зокрема соціальної підтримки людей з інвалідністю чи ветеранів, створює додаткові соціальні ризики.

Водночас, у країнах з розвиненою економікою система соціального забезпечення базується на чітко визначених принципах фінансової стійкості, справедливості та прозорості [4]. Для України важливим є врахування як позитивного досвіду організації фінансування, так і потенційних ризиків, пов'язаних із надмірною бюрократією чи нерівним доступом до послуг. Одним з напрямів адаптації є впровадження цифрових платформ для обліку і розподілу соціальних виплат, що дозволяє мінімізувати корупцію та зменшити витрати. Також доцільно посилити роль страхових механізмів і заохочувати розвиток

недержавних пенсійних фондів. Україна може скористатися прикладом Польщі, яка успішно модернізувала свою систему соціального забезпечення в процесі євроінтеграції. Важливо також налагодити систему моніторингу ефективності програм соціального захисту з урахуванням гендерної, регіональної та вікової специфіки. Сприятливим кроком є розвиток державно-приватного партнерства у сфері соціальних послуг. При цьому необхідно адаптувати зарубіжні практики до реалій українського суспільства, враховуючи рівень доходів населення та інституційну спроможність. Реформування фінансування соціального забезпечення в Україні повинно базуватися на поєднанні міжнародного досвіду та національних пріоритетів. Це дозволить створити більш ефективну, гнучку та економічно обґрунтовану модель соціальної підтримки.

Таким чином, соціальне забезпечення не лише виконує функцію захисту населення, а й сприяє зменшенню соціальної напруги та формуванню стабільного економічного середовища. Надійне фінансування цієї сфери формує довіру до інституцій та підвищує рівень громадської згуртованості. Такі напрями удосконалення, як диверсифікація джерел фінансування, впровадження електронного контролю та створення резервних фондів – здатні значно підвищити стабільність системи. Забезпечення прозорості у використанні соціальних коштів сприятиме підвищенню ефективності державної політики. У довгостроковій перспективі фінансова сталість соціального забезпечення є необхідною умовою формування сильного людського капіталу. Безперервне реформування цієї сфери повинно базуватися на принципах соціальної справедливості, економічної доцільності та інституційної спроможності. Отже, фінансування соціального забезпечення – це не лише витрати, а й важлива інвестиція в економічну стабільність і майбутнє держави.

Список літератури

1. European Commission. (2022). *Social protection and inclusion*. <https://ec.europa.eu/social>
2. International Labour Organization. (2017). *World social protection report 2017–19: Universal social protection to achieve the Sustainable Development Goals*. ILO.
3. Ministry of Finance of Ukraine. (2024). *Budget expenditures on social protection*. <https://mof.gov.ua>
4. OECD. (2020). *Social spending (indicator)*. <https://doi.org/10.1787/7497563b-en>
5. World Bank. (2023). *Social protection overview*. <https://worldbank.org/socialprotection>

РИЗИК-МЕНЕДЖМЕНТ: МЕТОДИ МІНІМІЗАЦІЇ ТА ЗАПОБІГАННЯ ВТРАТ

Соболєва Ганна Григорівна

кандидат економічних наук, доцент
доцент кафедри економіки та маркетингу

Ткаченко Анастасія Сергіївна

здобувач першого (бакалаврського) рівня вищої освіти
Харківський національний університет міського господарства
імені О. М. Бекетова, Харків, Україна

У сучасних умовах нестабільності зовнішнього середовища, стрімкого розвитку технологій, загострення конкуренції та зростання складності управлінських рішень, особливої актуальності набуває ефективне управління ризиками. Ризик-менеджмент — це система заходів щодо виявлення, оцінювання, аналізу, моніторингу та реагування на ризики з метою зменшення їх негативного впливу або уникнення потенційних втрат. Його головна мета полягає в забезпеченні стійкого функціонування підприємства, організації чи територіальної громади в умовах невизначеності [4].

Процес ризик-менеджменту охоплює кілька основних етапів: ідентифікацію ризиків, їх кількісну та якісну оцінку, вибір стратегії управління ризиками, впровадження обраних заходів та подальший моніторинг результатів. Ідентифікація ризиків передбачає виявлення всіх можливих джерел небезпеки, як зовнішніх (економічні кризи, політична нестабільність, зміни в законодавстві), так і внутрішніх (недосконалість внутрішніх процесів, помилки персоналу, технічні збої). Після ідентифікації важливо провести їх оцінку за критеріями ймовірності настання і можливих збитків. Це дозволяє пріоритизувати ризики та обрати найбільш ефективну тактику для реагування [3].

Методи мінімізації та запобігання втрат у ризик-менеджменті поділяються на превентивні (проактивні) та реактивні. Превентивні методи спрямовані на запобігання виникненню ризиків або зменшення ймовірності їх настання. До них належать: диверсифікація діяльності, страхування, впровадження систем внутрішнього контролю, стандартизація бізнес-процесів, підвищення кваліфікації персоналу, інформаційна безпека, а також стратегічне планування з урахуванням можливих сценаріїв розвитку подій. Наприклад, страхування дозволяє передати ризик втрат третій стороні, що забезпечує фінансову стабільність у разі настання непередбачуваних обставин. Стандартизація процесів та впровадження систем якості допомагає уникати помилок і забезпечує послідовність у прийнятті рішень.

Реактивні методи передбачають дії після настання ризикової події для мінімізації її наслідків. Сюди можна віднести створення резервних фондів,

планів антикризового реагування, системи відновлення діяльності після збоїв, гнучкі управлінські механізми, що дозволяють швидко адаптуватися до нових умов. Зокрема, антикризове управління передбачає оперативне прийняття рішень, мобілізацію ресурсів та скоординовані дії з метою мінімізації шкоди [2].

Сучасні цифрові технології також відіграють ключову роль у системі ризик-менеджменту. Використання спеціалізованих програмних рішень дозволяє здійснювати автоматизований моніторинг ризиків, аналіз великих масивів даних, прогнозування загроз та оцінювання ефективності управлінських заходів. Наприклад, системи Business Intelligence та інструменти на базі штучного інтелекту дають змогу виявляти приховані закономірності та завчасно реагувати на потенційні ризики [5].

Окремої уваги потребує ризик-менеджмент у публічному управлінні та розвитку громад. Тут ризики можуть виникати у зв'язку з неефективним розподілом ресурсів, корупційними загрозами, недоліками у комунікації з громадськістю або непередбаченими соціальними змінами. Ефективне управління ризиками в територіальних громадах передбачає прозорість прийняття рішень, залучення громадян до процесів планування, створення систем раннього попередження про надзвичайні ситуації, регулярний аудит та незалежну оцінку управлінської діяльності. Зменшення ризиків у цій сфері напряду впливає на якість життя населення, стабільність регіонального розвитку та довіру до органів влади [1].

Успішний ризик-менеджмент базується на принципах системності, науковості, безперервності, адаптивності та інтегрованого підходу. Він вимагає не лише технічних рішень, але й формування відповідної культури управління, де кожен працівник чи посадовець усвідомлює важливість виявлення і повідомлення про потенційні загрози. Таким чином, ризик-менеджмент є не просто інструментом захисту від втрат, а невід'ємною частиною стратегічного управління, що забезпечує стійкість, гнучкість та ефективність у досягненні цілей будь-якої організації чи громади.

Список літератури:

1. Впровадження корпоративного управління ризиками в уряді. URL: https://napawash.org/standing-panel-blog/implementing-enterprise-risk-management-in-government?utm_source
2. Проактивні та реактивні стратегії управління ризиками. URL: https://www.zengrc.com/blog/proactive-vs-reactive-risk-management-strategies/?utm_source
3. П'ять кроків процесу управління ризиками 2025. URL: https://www.360factors.com/blog/five-steps-of-risk-management-process/?utm_source
4. Управління ризиками 101: процес, приклади, стратегії. URL: https://auditboard.com/blog/risk-management-101/?utm_source

5. Штучний інтелект в управлінні ризиками. URL:
https://kpmg.com/ae/en/home/insights/2021/09/artificial-intelligence-in-risk-management.html?utm_source

SWOT-АНАЛІЗ ЯК ІНСТРУМЕНТ ПІДТРИМКИ СТРАТЕГІЧНИХ РІШЕНЬ ПІДПРИЄМСТВА

Соболєва Ганна Григорівна

кандидат економічних наук, доцент
доцент кафедри економіки та маркетингу

Ткаченко Анастасія Сергіївна

здобувач першого (бакалаврського) рівня вищої освіти
Харківський національний університет міського господарства
імені О. М. Бекетова, Харків, Україна

У сучасних умовах динамічного економічного середовища підприємства змушені постійно адаптуватися до змін зовнішнього і внутрішнього середовища, що зумовлює необхідність прийняття стратегічно обґрунтованих рішень. Одним із найбільш ефективних інструментів, який дозволяє комплексно оцінити позиції підприємства та сформулювати напрямки його розвитку, є SWOT-аналіз. Цей метод виступає важливим аналітичним засобом у процесі стратегічного планування, адже дає змогу виявити сильні й слабкі сторони підприємства, а також загрози і можливості, що впливають із зовнішнього середовища.

SWOT-аналіз (від англ. Strengths, Weaknesses, Opportunities, Threats) передбачає системну оцінку чотирьох основних аспектів діяльності підприємства. Сильні сторони (Strengths) відображають конкурентні переваги компанії, її ресурси, унікальні компетенції, ефективність управлінських процесів або позитивний імідж на ринку. Слабкі сторони (Weaknesses), навпаки, демонструють внутрішні проблеми, недоліки в організаційній структурі, нестачу фінансування чи кваліфікованих кадрів, що можуть стримувати розвиток. Можливості (Opportunities) охоплюють сприятливі тенденції зовнішнього середовища: відкриття нових ринків, технологічні інновації, зміни в законодавстві, що можуть позитивно вплинути на підприємство. Загрози (Threats) — це чинники ризику, які можуть негативно вплинути на стратегію підприємства: зростання конкуренції, економічна нестабільність, політичні ризики тощо [2].

Головна цінність SWOT-аналізу полягає в тому, що він не лише дозволяє ідентифікувати зазначені фактори, а й формує основу для розробки стратегічних альтернатив, які враховують комбінації внутрішніх і зовнішніх умов. Наприклад, за допомогою матриці SWOT можна розробити стратегії типу «SO» (використання сильних сторін для реалізації можливостей), «WO» (подолання слабких сторін шляхом використання можливостей), «ST» (використання сильних сторін для нейтралізації загроз) та «WT» (мінімізація слабких сторін і уникнення загроз) [1].

SWOT-аналіз часто використовується як стартовий етап стратегічного планування, особливо в процесі розробки місії, бачення та цілей підприємства.

Він дозволяє керівникам зосередити увагу на критичних аспектах, які потребують управлінського втручання, сприяє прийняттю зважених рішень і запобігає помилковим діям, заснованим на інтуїції чи припущеннях. Варто підкреслити, що SWOT-аналіз є досить гнучким інструментом, який може бути адаптований до потреб підприємств різних галузей та масштабів.

Проте ефективність SWOT-аналізу безпосередньо залежить від якості інформації, яка використовується під час його проведення. Недостатній рівень аналітичної підготовки або суб'єктивність оцінок може знизити цінність отриманих результатів. Тому до процесу SWOT-аналізу важливо залучати компетентних фахівців, а також базуватися на достовірних даних та об'єктивних показниках [2].

Варто зазначити, що SWOT-аналіз не є самодостатнім інструментом, а потребує інтеграції з іншими методами стратегічного аналізу, такими як PEST-аналіз, аналіз п'яти сил Портера, бенчмаркінг тощо. У поєднанні з цими підходами він дає змогу отримати більш повну картину ринкових умов та потенціалу підприємства [3].

У підсумку, SWOT-аналіз є важливим інструментом підтримки стратегічних рішень підприємства, який дозволяє систематизувати інформацію, визначити пріоритетні напрями розвитку та обґрунтувати управлінські дії. Його застосування сприяє підвищенню конкурентоспроможності, адаптивності та стійкості підприємства в умовах нестабільного середовища. За умови грамотного проведення SWOT-аналіз стає не лише аналітичним інструментом, а й джерелом стратегічної переваги.

Список літератури:

1. An Introduction to the TOWS matrix: Putting SWOT into action. Вступ до матриці TOWS: застосування SWOT в дії. URL: https://www.professionalacademy.com/blogs/an-introduction-to-the-tows-matrix-putting-swot-into-action/?utm_source
2. How to Perform a SWOT Analysis. Як виконати SWOT-аналіз / Will Kento // 2024. URL: https://www.investopedia.com/terms/s/swot.asp?utm_source
3. Porter's Five Forces: Complete Guide, Examples & Template. П'ять сил Портера: повний посібник, приклади та шаблон. URL: https://www.cascade.app/blog/porters-5-forces?utm_source

ТЕОРЕТИЧНІ ПІДХОДИ ДО АНАЛІЗУ ТРАНСФОРМАЦІЇ РИНКУ ПРАЦІ В УМОВАХ ВОЄННИХ КОНФЛІКТІВ

Стрілець Роман Олександрович,
здобувач третього (освітньо-наукового) рівня
вищої освіти (доктор філософії),
Уманський національний університет

Поширення воєнних конфліктів у сучасному світі істотно впливає на функціонування ринку праці, що зумовлює необхідність його теоретичного осмислення. Зміни у структурі зайнятості, попиті на нові навички, інтенсифікація трудових міграційних потоків потребують комплексного аналізу. Актуальність дослідження визначається потребою у формуванні дієвих механізмів адаптації ринку праці до кризових умов.

Наукова спільнота приділяє дедалі більше уваги вивченню різних аспектів цього процесу. Так, Bass досліджує вплив вимушеного переміщення населення на зайнятість і заробітні плати у приймаючих країнах [1]. Getz аналізує зміни у попиті на навички під впливом конфлікту в Колумбії [2]. Fetzner і Schuetz розглядають виклики інтеграції українських біженців на ринках праці європейських країн [3]. За даними OECD, війна в Україні має комплексний вплив на європейські ринки праці, зокрема через масштабну вимушену міграцію та зміни в зайнятості на місцях [4]. Результати цих досліджень демонструють різноманітність підходів та необхідність подальшого удосконалення теоретичних моделей. Теоретичне узагальнення таких напрацювань має важливе значення для розроблення ефективних стратегій у сфері зайнятості.

Аналізуючи представлені дослідження, можна виділити кілька ключових елементів, які їх об'єднують, незважаючи на різноманітність методологій і географічних контекстів. По-перше, всі автори відзначають руйнівний вплив воєнних конфліктів на функціонування ринку праці. Цей вплив проявляється не лише у зростанні безробіття та зниженні рівня заробітної плати, а й у глибших трансформаціях – зміні структури зайнятості, зростанні неформальної економіки та посиленні соціальної нерівності. Значна частина дослідників акцентує увагу на необхідності переходу від суто макроекономічних оцінок до аналізу наслідків на мікрорівні, зокрема щодо домогосподарств, окремих підприємств та вразливих груп працівників. Такий підхід дозволяє краще врахувати специфіку потреб різних верств населення та розробити більш адресні та ефективні заходи підтримки. Спільною рисою є активне використання кількісних методів аналізу, таких як економетричне моделювання та статистична обробка даних, що забезпечує отримання об'єктивних і верифікованих результатів. Це, у свою чергу, створює основу для формулювання обґрунтованих політичних рішень. Дослідження також фокусуються на пошуку механізмів підвищення адаптивності та стійкості ринку праці до зовнішніх шоків. Серед запропонованих

стратегій виокремлюються перекваліфікація працівників, стимулювання географічної мобільності та підтримка інноваційної активності підприємств. Загалом, представлені роботи сприяють глибшому розумінню багатограних викликів, що постають перед ринком праці в умовах воєнних конфліктів.

З іншого боку, попри наявність спільних рис, представлені дослідження суттєво різняться за низкою параметрів, що відображає розмаїття теоретичних підходів, методологічних інструментів та специфіку досліджуваних контекстів. Зокрема, частина авторів, зокрема Bass [1], акцентує увагу на загальних показниках ринку праці, таких як рівень зайнятості, рівень безробіття та динаміка заробітної плати. Інші дослідники, як-от Getz, зосереджуються на аналізі структурних змін – зміні попиту на навички, перерозподілі працівників між секторами економіки та трансформації інвестицій у людський капітал [2]. Важливою є також різниця у виборі об'єкта дослідження: Fetzer і Schuetz аналізують наслідки конфліктів для ринків праці країн, що приймають біженців, тоді як Getz фокусується на внутрішніх змінах у країні, безпосередньо ураженій конфліктом. Використання формалізованих економічних моделей дозволяє авторам отримувати точні кількісні оцінки наслідків конфліктів, однак може обмежувати чутливість до контекстуальних факторів. Натомість застосування якісних підходів забезпечує глибше розуміння механізмів впливу, проте ускладнює узагальнення результатів. Така різноманітність підходів підкреслює складність дослідження ринку праці в умовах конфліктів та необхідність комплексного аналізу.

Аналіз сучасних досліджень впливу воєнних конфліктів на ринок праці демонструє значні досягнення, однак також виявляє численні невирішені питання та перспективні напрями для подальших наукових розвідок. Насамперед недостатньо вивченими залишаються довгострокові наслідки конфліктів для структури економіки, розподілу людського капіталу, інноваційної активності та соціальної мобільності населення. Короткострокові ефекти – безробіття, падіння доходів – є лише зовнішнім проявом глибших трансформацій, які формують економічну динаміку на десятиліття вперед. Особливої уваги потребує роль технологічних змін у післяконфліктний період: нові технології можуть як стимулювати зростання продуктивності й створення робочих місць, так і загострювати соціальну нерівність. У цьому контексті важливим є формування політик, що забезпечують інклюзивний доступ до нових можливостей для всіх груп населення. В українських реаліях актуальним є комплексне дослідження міграційних процесів, інтеграції українських біженців на ринках праці інших країн, а також розроблення ефективних стратегій реінтеграції населення після завершення війни. Ключовим завданням є підтримка малого і середнього бізнесу, стимулювання інновацій та створення нових робочих місць в Україні як основи стійкої відбудови. Для повнішого розуміння цих процесів необхідно розробити багатофакторні моделі, що інтегрують вплив конфлікту, міграції, технологічних змін та інституційних трансформацій на ринок праці.

Таким чином, аналіз теоретичних підходів до трансформації ринку праці в умовах воєнних конфліктів свідчить про багатогранність і складність цього

процесу. Виявлені спільні риси та відмінності у підходах дослідників дозволяють глибше зрозуміти механізми змін на ринку праці. Подальші наукові пошуки мають бути спрямовані на вивчення довгострокових наслідків конфліктів, ролі технологічних змін та ефективності політик підтримки зайнятості. Особливої уваги потребує аналіз українського досвіду у контексті міграційних процесів і післявоєнної відбудови. Комплексний міждисциплінарний підхід є необхідною умовою для формування ефективних стратегій адаптації ринку праці до викликів сучасності.

Список літератури

1. Bass, L. von. (2022). The Labor Market Effects of Forced Displacement. *Journal of Labor Economics*, 40(S1), S1-S34.
2. Getz, A. M. (2023). The Skill Bias of Conflict: Evidence from the Colombian Civil War. *Journal of Development Economics*, 160, 102974.
3. Fetzer, T., & Schuetz, C. (2023). Refugee integration in European labor markets: *Evidence from the Ukrainian refugee crisis*. IZA Discussion Paper No. 15000.
4. OECD. (2023). What we know about the skills and early labour market outcomes of refugees from Ukraine. *OECD Policy Responses on the Impacts of the War in Ukraine*. https://www.oecd.org/en/publications/what-we-know-about-the-skills-and-early-labour-market-outcomes-of-refugees-from-ukraine_c7e694aa-en.html.

МИТНЕ РЕГУЛЮВАННЯ РИНКУ ФАРМАЦЕВТИЧНОЇ ПРОДУКЦІЇ В УКРАЇНІ

Сєдаліщева Анастасія Вячеславівна,
Студентка

Черкас Ярина Петрівна,
Студентка

Авраменко Наталія Леонідівна,
к.т.н., доцент,
доцент кафедри митної справи та товарознавства
Державного податкового університету

Митне регулювання є важливою складовою державної політики у сфері зовнішньоекономічної діяльності, особливо щодо фармацевтичної продукції, яка має вирішальне значення для забезпечення охорони здоров'я. В умовах воєнного стану, глобальних криз і євроінтеграційного курсу України ця тема набула ще більшої актуальності. Тому метою роботи є аналіз сучасного стану митного регулювання імпорту та експорту лікарських засобів в Україні.

Основним нормативним документом, який регулює митні відносини в Україні, є Митний кодекс України (2012 р.) [1]. Крім того, фармацевтична продукція підпадає під дію Закону України «Про лікарські засоби» [2], Податкового кодексу України [3], а також низки підзаконних актів Кабінету Міністрів та Міністерства охорони здоров'я України.

Імпорт лікарських засобів потребує дотримання спеціальних умов:

- наявність державної реєстрації в **Державному реєстрі лікарських засобів України** [4];
- відповідність продукції стандартам належної виробничої практики (GMP);
- сертифікація та декларування на митниці;
- обов'язкова наявність ліцензії на імпорт (крім випадків гуманітарної допомоги).

Під час воєнного стану процедура імпорту спрощена (Постанова КМУ №174 від 01.03.2022 р.) [5]. Лікарські засоби можуть ввозитися без попереднього ліцензування, за спрощеною схемою контролю.

Українські виробники мають право експортувати фармацевтичну продукцію за умови відповідності міжнародним стандартам GMP, GDP та ISO. Основні ринки експорту — країни ЄС, СНД (окрім росії), Близький Схід, Африка.

Структура експорту фармацевтичної продукції та ТОП-10 основних країн-експортерів за 2023 рік представлена на рис.1.

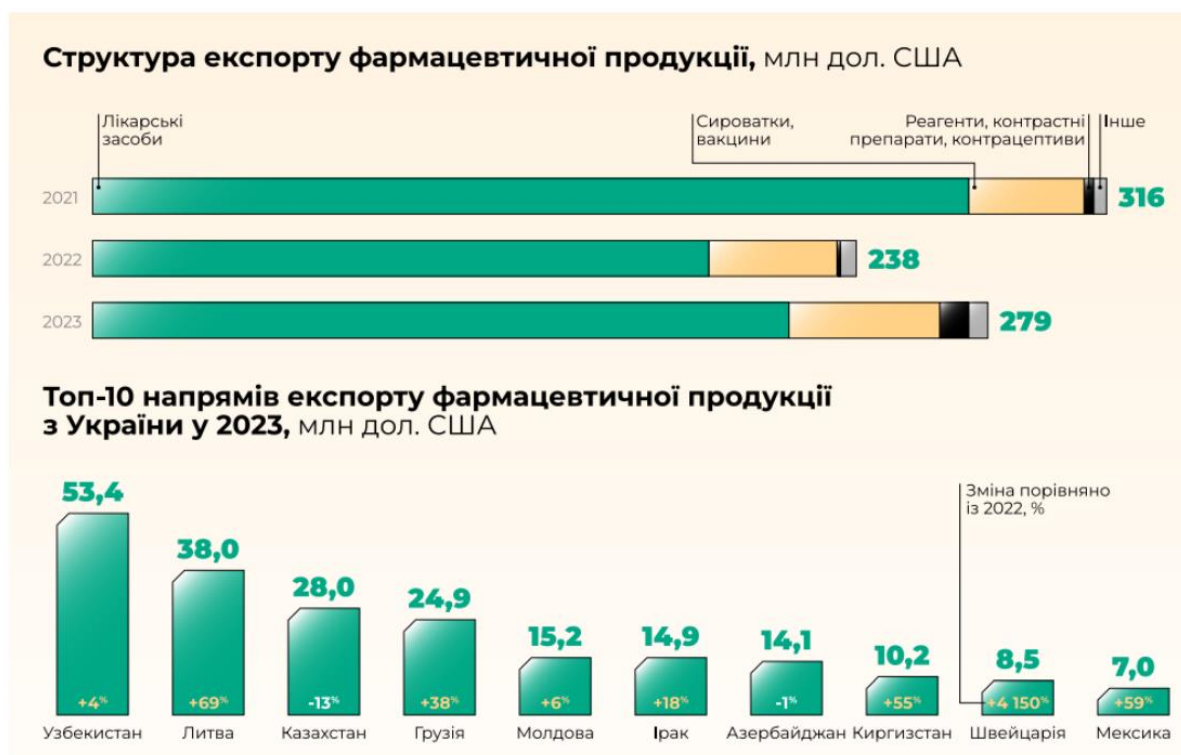


Рис. 1. Експорт фармацевтичної продукції з України у 2023 р., млн.дол. США.

Джерело: [6].

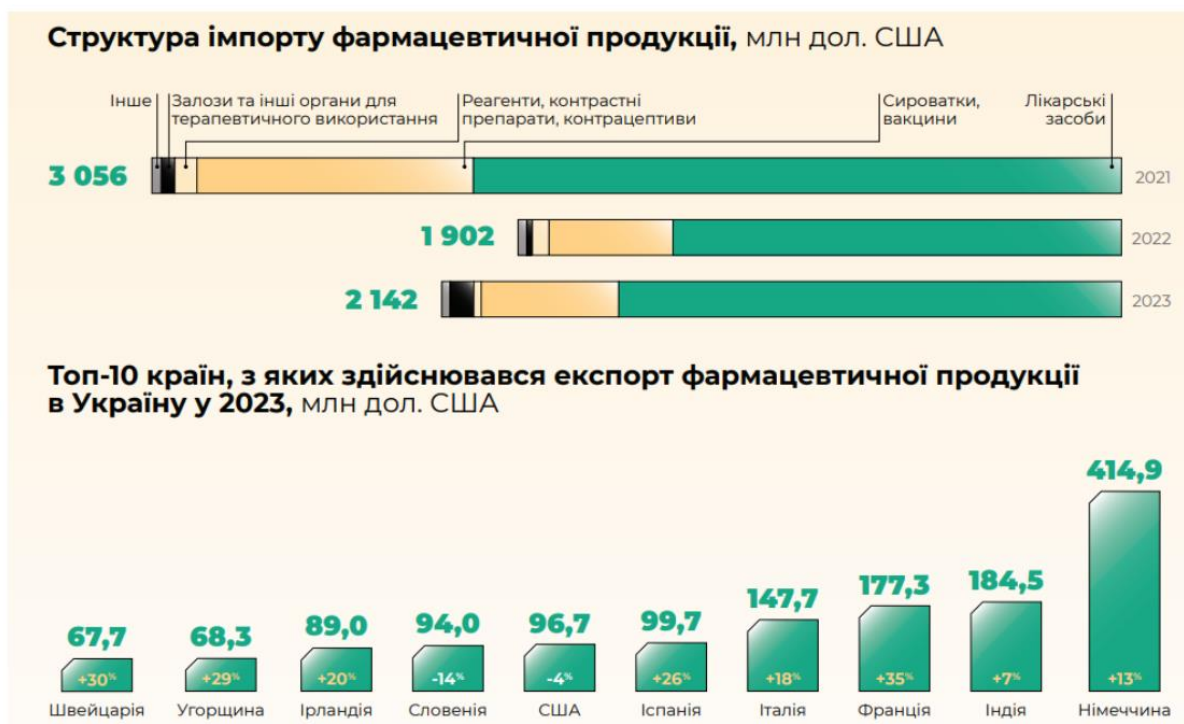
Держава стимулює експорт завдяки: гармонізації національного законодавства з європейським; наданню технічної допомоги виробникам у впровадженні міжнародних стандартів; підтримці галузі через програми держзамовлення та локалізації виробництва.

Однак залишаються проблеми, зокрема: складність сертифікації; нестабільність логістики через війну; потреба в покращенні прозорості процедур митного оформлення.

Для імпорту фармацевтичної продукції застосовуються знижені митні ставки:

- 0–5% ввізного мита (залежно від коду УКТ ЗЕД);
- 7% ПДВ (для лікарських засобів та виробів медичного призначення);
- можливість звільнення від мита для гуманітарної допомоги або під час надзвичайного стану.

Структура імпорту фармацевтичної продукції представлена на рис.2.



Активна

Рис. 2. Імпорт фармацевтичної продукції з України у 2023 р., млн.дол. США.

Джерело: [6].

Урядом України встановлюються тимчасові пільги, наприклад, для вакцин, антивірусних засобів та препаратів проти COVID-19 в період пандемії.

Митне регулювання у сфері фармацевтики є стратегічним інструментом забезпечення доступу громадян до якісних лікарських засобів. Водночас важливо забезпечити баланс між митним контролем, безпекою населення та підтримкою вітчизняного виробника. У найближчій перспективі ключовими завданнями залишаються: цифровізація процедур; взаємне визнання сертифікатів з країнами ЄС; забезпечення прозорості митних процедур.

Список літератури

1. Митний кодекс України: Закон України від 13.03.2012 № 4495-VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4495-17>
2. Про лікарські засоби: Закон України від 04.04.1996 № 123/96-ВР [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/123/96-вр>
3. Податковий кодекс України: Закон України від 02.12.2010 № 2755-VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17>
4. Державний реєстр лікарських засобів України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.drlz.com.ua/>

5. Про деякі питання забезпечення лікарськими засобами в умовах воєнного стану: Постанова КМУ №174 від 01.03.2022 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/174-2022-п>

6. У 2023 році аптечні продажі ліків зросли на 25%. <https://skilky-skilky.info/u-2023-rotsi-aptechni-prodazhi-likiv-zrosly-na-25/>

СТАЛИЙ РОЗВИТОК МАЛИХ МІСТ УКРАЇНИ: ЕКОЛОГІЧНІ І СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНІ ТЕНДЕНЦІЇ

Щокіна Марина Миколаївна

аспірантка 1го року навчання
Навчально-наукового інституту екології
Харківського національного
університету імені В. Н. Каразіна

Малі міста України мають важливе значення для просторової організації суспільства, виступаючи центрами локального розвитку, збереження культурної спадщини та трудового потенціалу. Незважаючи на свій стратегічний потенціал, саме малі міста стикаються з численними викликами як в екологічній, так і в економічній сферах.

З кінця 20 сторіччя спостерігається погіршення екологічного стану в багатьох малих містах: забруднення атмосферного повітря, водних об'єктів, накопичення побутових відходів, деградація зелених зон тощо. Одночасно, економічна стагнація, скорочення промислового виробництва, відтік населення, низький рівень інвестицій, застаріла інфраструктура, наслідки бойових дій лише поглиблюють ці проблеми.

У розрізі стратегічного плану сталого розвитку особливої ваги набуває аналіз наукових досліджень, присвячених вивченню екологічних і соціально-економічних аспектів функціонування малих міст. Використовуючи наукові сучасні публікації про розвиток малих міст України як фундамент дослідження, можна виявити основні тенденції, проблеми та перспективи розв'язання актуальних питань у сфері екології та економіки малих міських поселень.

Малі міста відіграють ключову роль у досягненні цілей сталого розвитку, навіть попри те, що вони зазвичай залишаються поза увагою національної політики. Їхній вплив проявляється в кількох стратегічно важливих напрямках:

1. Децентралізація та збалансований розвиток територій. Малі міста забезпечують більш рівномірний розподіл населення та економічної активності по території країни. Це зменшує тиск на великі мегаполіси, знижує рівень урбанізаційного перевантаження та сприяє більш гармонійному просторовому розвитку.

2. Збереження соціального капіталу та культурної спадщини. Малі міста часто виступають осередками місцевих традицій, історичної ідентичності та зв'язку між поколіннями. Їхнє збереження сприяє культурній стійкості суспільства.

3. Потенціал для екологічно орієнтованого розвитку. Завдяки меншим масштабам урбанізації, малі міста мають можливість швидше впроваджувати зміни та можуть бути платформою для "зелених" ініціатив: енергоефективності,

переробки відходів, розвитку локального агросектору, створення екологічного туризму.

4. Розвиток місцевої економіки. Малі міста можуть стати осередками малого та середнього бізнесу, фермерства, крафтового виробництва, інноваційних проєктів на локальному рівні. Це сприяє створенню робочих місць і зменшує трудову міграцію.

5. Інновації у сфері управління. Деякі малі громади стають «лабораторіями» управлінських інновацій — завдяки децентралізації вони впроваджують цифрові сервіси, інклюзивне планування, партисипацію мешканців, smart-технології.

6. Забезпечення соціальної справедливості. Сталий розвиток передбачає зменшення нерівності — малі міста є критично важливими для забезпечення рівного доступу до базових послуг (освіта, охорона здоров'я, соціальний захист), особливо в сільських та прикордонних регіонах.

Питання сталого розвитку малих міст України все частіше стають предметом наукового аналізу в контексті децентралізації, екологічної безпеки та регіональної економіки.

Нижче надано огляд літературних джерел, який дозволяє зрозуміти, які аспекти проблематики вже досліджено, а які залишаються мало вивченими. Всі публікації присвячені темі сталого розвитку, регіональній політики та соціо-екологічному виклику в Україні.

У дослідженні Чемерис С. Л. «Динаміка екологічної ситуації у малих містах України на сучасному етапі» [1] представлено аналіз динаміки екологічної ситуації у малих містах, із використанням індексу екологічної сприятливості. Автор підкреслює вплив антропогенного навантаження, недосконалості інфраструктури та обмежених природоохоронних заходів.

Дослідження Хархаліс Б. І., Гожельник М. П., Янчук О. В., Хархаліс М. Б. «Дослідження екологічного стану малих міст Львівської області» [2] зосереджено на малих містах Львівської області. Запропоновано оцінку екологічного стану з урахуванням регіональної специфіки та проаналізовано ефективність управлінських рішень.

У своїй публікації Кульчицький С. І., Заставецька О. А. «Екологічний брендинг в контексті розвитку малих міст України» [3] звертають увагу на новітні підходи до екологічного брендингу малих міст як інструменту підвищення їхньої привабливості для інвесторів та туристів.

Збірник тез Всеукраїнської науково-практичної конференції до 101-ї річниці навчального закладу та 1-ї річниці Державного податкового університету «Сучасні виклики у розвитку міст та регіонів України» (2023) [4] містить матеріали конференції, присвяченої актуальним проблемам розвитку українських міст та регіонів. Серед основних тем: макроекономічна підтримка територіальних громад, розвиток освіти в умовах воєнного стану, підтримка малого та середнього бізнесу, залучення міжнародних грантів для відновлення інфраструктури, розвиток креативної економіки та енергетична безпека. Особливу увагу приділено впровадженню цифрових технологій у місцеве управління та реалізації концепції «розумного міста».

У дисертації Коломієць К. В. на тему «Соціально-економічний розвиток регіону українського причорномор'я на засадах регіоналістики та планування території» (2017) [5] досліджуються суспільно-географічні особливості та напрями вдосконалення соціально-економічного розвитку регіону українського Причорномор'я. Авторка аналізує геоекономічне та геополітичне положення регіону, його природно-ресурсний потенціал, систему розселення населення, територіальну організацію господарства та екологічну ситуацію. Розроблено методичні принципи прогнозування розвитку регіону на засадах регіоналістики та запропоновано схеми мезо- та мікрорегіоналізації.

У статті Комих Н. Г. «Соціоекологічні проблеми сучасного міста як штучного середовища існування індивіда» (2018) [6] розглядаються соціологічні та екологічні виклики, з якими стикаються сучасні міста як штучні середовища існування людини. Автор аналізує вплив урбанізації на здоров'я населення, якість життя та екологічний стан міського середовища. Особливу увагу приділено проблемам забруднення повітря, шумового навантаження, дефіциту зелених зон та соціальної ізоляції. Запропоновано шляхи покращення екологічної ситуації в містах через впровадження сталих практик урбаністики та екологічного планування.

Отже, проведений огляд наукових публікацій засвідчує зростаючу увагу дослідницької спільноти до проблем сталого розвитку малих міст України. Представлені дослідження охоплюють широкий спектр питань, починаючи від аналізу екологічної динаміки та оцінки регіональних особливостей до розробки інноваційних підходів, таких як екологічний брендинг та впровадження концепції "розумного міста".

Водночас виявлено певний дефіцит комплексних, міждисциплінарних досліджень, які б інтегрували екологічні, економічні та соціальні аспекти розвитку малих міських поселень у контексті сталого розвитку. Подальші наукові розвідки мають бути спрямовані на подолання цієї прогалини, а також на розробку практичних рекомендацій для органів місцевого самоврядування та національної політики щодо підтримки сталого розвитку малих міст, враховуючи їхню важливу роль у просторовій організації суспільства та досягненні загальнонаціональних цілей сталого розвитку.

Особливої актуальності набуває пошук ефективних механізмів залучення інвестицій та впровадження інноваційних технологій для вирішення нагальних екологічних та соціально-економічних проблем.

Список літератури

1. Чемерис С. Л. Динаміка екологічної ситуації у малих містах України на сучасному етапі. Науковий вісник Херсонського державного університету: *Серія Географічні науки*. 2016. Вип. 4. С. 87-94.
2. Хархаліс Б. І., Гожельник М. П., Янчук О. В., Хархаліс М. Б. Дослідження екологічного стану малих міст Львівської області. Науковий вісник : збірник науково-технічних праць. Український державний лісотехнічний університет. 2004. Вип. 14.4. С. 275-283.

3. Кульчицький Р. Р., Заставецька Л. Б., Заставецький Т. Б. Екологічний брендинг в контексті розвитку малих міст України // Професор Ольга Заставецька - вчена, педагог, організатор географічної науки (до 70-ої річниці від дня народження вченої) : збірник матеріалів Всеукраїнської науково-практичної конференції (27 квітня 2023 року, м. Тернопіль). Тернопіль : ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2023. С. 189-192.

4. Сучасні виклики у розвитку міст та регіонів України : збірник тез доповідей Всеукраїнської науково-практичної конференції (29 листопада 2022 року м. Ірпінь). Державний податковий університет. Ірпінь, 2023. 232 с.

5. Коломієць К. В. Соціально-економічний розвиток регіону українського Причорномор'я на засадах регіоналістики та планування території : дис. ... канд. геогр. наук: 11.00.02 / Катерина Віталіївна Коломієць : наук. керів. д-р геог.н. Яворська В. В. Одеса. 2017. 272 с.

6. Комих Н. Г. Соціоекологічні проблеми сучасного міста як штучного середовища існування індивіда / Н. Г. Комих // Науково-теоретичний альманах «Грані». – 2018. – Т. 21. – № 10. – С. 106-113

АПОТЕОЗА СУБ'ЄКТИВНОГО ЕЛЕМЕНТУ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВОПОРУШЕННЯ

Вереша Роман Вікторович

в.о. завідувача кафедри кримінального та
адміністративного права
Академії адвокатури України,
доктор юридичних наук, професор,
заслужений юрист України

Принцип вини є не лише кримінально-правовим. Він також є загальновизнаним міжнародно-правовим та конституційним принципом, що передбачає криміналізацію діянь особи лише за наявності в її діяннях вини. Формула даного принципу може виражатись як «*nullum crimen, nulla poena sine culpa*» («немає кримінального правопорушення, немає покарання без вини»). Отже, не може бути кримінальної відповідальності без вини, а вина, у свою чергу, є необхідною суб'єктивною передумовою кримінальної відповідальності й покарання. Вина забезпечує межі необхідного і достатнього інкримінування особі наслідків, які виникли в результаті вчиненого нею кримінального правопорушення.

Вина має самостійне етичне і конституційне походження, чим і зумовлене його особливе місце серед інших принципів кримінального права. При цьому вина являє собою більшою мірою філософсько-етичну категорію і саме вона пов'язує кримінальний закон з основними проблемами моральності. Зокрема, Г.В.Ф. Гегель у своїй кримінально-правовій теорії аналізував кримінальне право крізь призму категорій «вина» і «суб'єктивне ставлення особи до діяння». Вина акумулює зв'язок права і моралі, що є самостійними системами нормативного регулювання. Найчіткіше такий зв'язок виявляється в критеріях оцінки поведінки людини, її вчинків, оскільки більшість правових приписів виходять з уявлень про моральність.

При цьому слід зазначити, що проблема зв'язку моралі й права досліджується вченими вже не одне століття. Так, зокрема, питання права визначаються в органічному зв'язку з питаннями моралі та моральності у працях Г.В.Ф. Гегеля. Мораль, на думку вченого, вимагає, передусім, виконання права і лише після того, як воно буде вичерпано, мають набирати чинності норми моралі. Також звертав увагу на неможливість існування права без моралі І. Кант. Узагалі проблемні питання взаємозв'язку та взаємовпливу права й моралі вивчалися такими вченими, як: О.М. Єлманова [1], Є.В. Домбровський [2], З.В. Ромовська [3], О.В. Сінькевич [4], В.М. Тертишник [5], Л.Г. Удовика [6] та іншими.

Мораль і право тісно взаємопов'язані, і тут є підстави говорити про їх взаємопроникнення: ці дві регулюючі системи взаємообумовлюють, доповнюють і взаємозабезпечують одна одну в процесі регулювання суспільних відносин у різних галузях. Це пояснюється тим, що норми права (правові закони)

ґрунтуються на принципах гуманізму, справедливості, рівності людей, тобто втілюють основні норми моралі, які сформувались у суспільстві протягом історичного розвитку. Право, активно впливаючи на мораль, сприяє більш глибокому її укоріненню в суспільстві й водночас саме перебуває під впливом морального фактора і завдяки цьому постійно збагачується: розширюється його моралістична основа, підвищується авторитет, зростає його роль як регулятора суспільних відносин.

Право і мораль об'єднує також структура самих цих регулятивних інститутів. Нормативна структура – одна з найважливіших ознак правової та моральної системи, тому розгляд соціальної природи нормативності сприятиме розкриттю як загальних ознак права і моралі, так і специфіки соціальних регуляторів. Крім того, право і мораль мають також загальне функціональне значення, оскільки формують еталони і стандарти поведінки, які складають ціннісно-нормативний орієнтир.

Право впливає на розвиток моралі не менше, ніж мораль на розвиток права. Для стримування певних негативних проявів людських якостей, самих внутрішніх моралістичних мотивів недостатньо – потрібне застосування закону стримуючої сили. Саме право встановлює чіткий порядок відносин у суспільстві, чим створюється підґрунтя для розвитку моральних відносин. Крім того, право справляє і виховний вплив, оскільки стримує свавілля, прояви емоційно-вольової сфери людини. Тому саме право у поєднанні з мораллю здатне протидіяти прояву комплексу сваволі та ілюзій, властивих окремим індивідам. Про цей комплекс як про одну з причин кримінально протиправної поведінки неодноразово зазначав у своїх працях О.М. Костенко [7, с. 152].

Що стосується виключно кримінально-правової сфери, то у кримінальному праві категорія вини, яка пов'язує в єдине ціле уявлення про основи, межі та мету кримінальної відповідальності, є необхідною ланкою у системі соціального контролю, слугує найважливішою загальнофілософською передумовою обґрунтування необхідності і меж регулятивного впливу кримінального права на громадське життя. Основою процесу правотворчості є регулювання мораллю та правом однотипних суспільних відносин. Для моральної норми однаково важливими є і об'єктивна, і суб'єктивна сторони вчинку людини, що є характерним також для норми кримінального права (без вини немає кримінального правопорушення).

Морально-етичний аспект принципу вини пов'язаний також з колективним характером життєдіяльності людей, взаємодією особи із суспільством. Однак не лише особа вступає у певні відносини із суспільством, підпорядковуючись загальноприйнятим морально-етичним установкам, – існує ще один соціально-правовий зв'язок, важливий для розуміння принципу вини: це зв'язок суспільства і держави, який підпорядковується ідеї відображення інтересів суспільства у діяльності держави, у тому числі правотворчій.

Саме морально-етичним і комунікативно-правовим критеріями обумовлюється виокремлення вини у кримінальному праві. Об'єктивну потребу визначення вини обумовлено щонайменше трьома її факторами: 1) вина – це

гуманний редут проти свавільного переслідування будь-яких суб'єктів суспільно небезпечної поведінки, у тому числі й такої, що виправдовується громадською мораллю; 2) вина – це обов'язкова умова досягнення правових цілей (про планування і вольове здійснення наміру, про справедливість покарання у зв'язку із цим, про виправлення і обов'язок тощо); 3) вина – це додатковий критерій індивідуалізації кримінальної відповідальності. Походження вини пов'язане зі значним посиленням фактора соціалізації галузі права, у межах якої проводиться дослідження, наближення базових установок кримінально-правового регулювання до морально-етичних цінностей суспільства і правової держави.

Саме врахування морально-етичних аспектів вини у процесі правотворчості несе у собі поштовх до розвитку кримінально-правової науки, дозволяє вивести її на новий рівень, що відповідає гуманізації та соціалізації відносин у сучасному суспільстві, а характер відповідальності за наявності вини став аксіоматичним принципом будь-якого прогресивного законодавства.

Список літератури:

1. Єлманова О. М. Право та мораль: співвідношення понять в контексті аналізу основних регуляторів суспільних відносин, чинників та наслідків їх регуляторного впливу. Часопис Київського університету права. 2011. № 4. С. 89–93.
2. Домбровський Є. В. Мораль і право як специфічні форми людської свідомості. Філософська думка. 2003. № 5. С. 92–101.
3. Ромовська З. Моральність права: міф чи реалія? Юридичний вісник України. 2003. № 10. С. 2–3.
4. Сінкевич О. В. Взаємодія конституційно-правових норм з нормами моралі. Вісник КНУ імені Тараса Шевченка. Юридичні науки. 2001. Вип. 47. С. 179–182.
5. Тертишник В., Тертишник О. Моральні засади правосуддя. Підприємництво, господарство і право. 2004. № 10. С. 3–7.
6. Удовика Л. Г. Співвідношення права і моралі крізь призму праворозуміння. Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ України. 2003. № 4. С. 3–18.
7. Костенко О. М. Культура і закон – у протидії злу: монографія. Київ: Атіка, 2008. 352 с.
8. Крестовська Н. М., Матвеева Л. Г. Теорія держави і права: елементарний курс. 2 вид. Харків: Одіссей, 2008. 432 с.

МІСЦЕ АДМІНІСТРАТИВНОГО ОСКАРЖЕННЯ У ВРЕГУЛЮВАННІ ПУБЛІЧНО-ПРАВОВОГО СПОРУ

Кириленко Лілія Олександрівна

студент 2 КМ-6 курсу Інституту заочного та дистанційного навчання
Національної академії внутрішніх справ

Стрельченко Оксана Григорівна

доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри управління та
адміністрування Національної академії внутрішніх справ

Під захистом прав, свобод та інтересів фізичних і юридичних осіб в більшості випадків прийнято вважати саме судовий порядок захисту. Звісно багаторічна судова практика дає підстави для формування думки, яку в тому числі висловлюють науковці, що судовий порядок є найефективнішою формою захисту в адміністративно-правовому спорі.

Але судова форма оскарження рішень, дій або бездіяльності суб'єктів владних повноважень є не єдиним механізмом в системі захисту прав і законних інтересів осіб у відносинах з державою. Так існує декілька форм досудового врегулювання публічно-правового спору (позасудовий порядок), серед яких важливе місце у врегулюванні публічно-правового спору посідає адміністративне оскарження.

На сьогодні для України розвиток інституту позасудового вирішення публічно-правових спорів є важливим елементом впровадження європейських стандартів. Так гармонізація національного законодавства з європейськими стандартами має на меті спростити доступ до оскарження рішень, дій або бездіяльності суб'єктів владних повноважень та пришвидшити вирішення публічно-правового спору.

Частиною 1 ст.17 Кодексу адміністративного судочинства України (далі – КАСУ) передбачено, що сторони вживають заходів для досудового врегулювання спору за домовленістю між собою або у випадках, коли такі заходи є обов'язковими згідно із законом [1].

В ході конституційних змін та судової реформи до ст. 124 Конституції України 02.06.2016 року були внесені зміни, якими частина третя передбачає, що законом може бути визначено обов'язковий досудовий порядок врегулювання спору [2]. Також відповідні зміни були здійснені і в процесуальні кодекси, у яких з'явилися норми про те, що відсутність доказів вжиття заходів досудового врегулювання спору в разі, коли такі заходи є обов'язковими за законом, є підставою для повернення позовної заяви.

Наслідком того, що особа не скористалась досудовим врегулюванням спору при оскарженні рішень, дій та бездіяльності суб'єкта владних повноважень, у випадку коли таке врегулювання визначено як обов'язкове, є повернення позивачеві поданої позовної заяви (п. 4 ч. 4 ст.169 КАСУ) [1].

Отже, головним фактором для застосування в обов'язковому порядку досудового способу врегулювання спору є відповідна імперативна норма в законі.

Все таки на сьогодні в переважній більшості досудове врегулювання публічно-правового є волевиявленням учасника правовідносин, тобто є добровільним, та застосування чи незастосування цього механізму не перешкоджає оскарженню рішень, дій або бездіяльності суб'єктів владних повноважень у судовому порядку.

Прийняття Закону України «Про адміністративну процедуру», який набув чинності 15.12.2023 року, є важливим кроком для здійснення уніфікації адміністративних процедур, а тому числі досудового вирішення публічно-правового спору через оскарження адміністративного акту суб'єкта владних повноважень у порядку, передбаченому цим законом.

Це крок у напрямку європейської інтеграції України, адже суть цього закону полягає у тому, щоб встановити загальні прозорі, передбачувані й інклюзивні правила взаємодії держави в особі адміністративних органів з фізичними та юридичними особами. Ці правила дуже схожі у країнах ЄС та загалом країнах західної політичної і правової культури. Їх суть полягає у праві особи на участь у прийнятті рішення, яке зачіпає її права та обов'язки. Це важливо і для громадян, і для бізнесу, зокрема коли є ризики прийняття несприятливого (негативного) для особи рішення [4].

Розділ VI ЗУ «Про адміністративну процедуру» присвячений процедурі адміністративного оскарження, тобто оскарження рішень адміністративного органу в позасудовому порядку, та регламентує особливості оскарження прийнятого адміністративного акту в результаті адміністративної процедури, а саме: право на оскарження, суб'єкт розгляду скарги, форму та зміст скарги, порядок її подання та розгляду.

Суб'єктом розгляду скарги є адміністративний орган вищого рівня, якщо інший суб'єкт не передбачений законом, який в свою чергу для розгляду скарги може утворити комісію з розгляду скарг. У разі відсутності адміністративного органу вищого рівня скарга щодо прийнятого адміністративного акта, процедурних рішень, дій чи бездіяльності адміністративного органу подається до того самого адміністративного органу, який прийняв адміністративний акт [3].

Суб'єкт розгляду скарги відповідно до своєї компетенції за результатами перегляду справи може прийняти одне з таких рішень: – скасувати повністю або частково адміністративний акт та зобов'язати адміністративний орган видати новий адміністративний акт або повторно розглянути справу, а в передбачених законом випадках - самостійно прийняти адміністративний акт; – скасувати повністю або частково процедурне рішення, самостійно прийняти процедурне рішення; – залишити адміністративний акт, процедурне рішення без змін, а скаргу - без задоволення; – визнати дію адміністративного органу протиправною та зобов'язати його: припинити вчинення відповідної дії; усунути наслідки такої дії; виконати іншу дію на вимогу особи; – зобов'язати адміністративний орган

усунути негативні наслідки, відшкодувати матеріальну шкоду, заподіяну протиправним адміністративним актом, дією або бездіяльністю адміністративного органу, у порядку, визначеному законом; або визнати повністю або частково виконаний адміністративний акт протиправним, якщо його виконання призвело до настання незворотних правових наслідків. Суб'єкт розгляду скарги скасовує повністю або частково адміністративний акт у разі порушення норм матеріального права, істотного порушення процедури (включаючи компетенцію) або неправильного чи неповного встановлення обставин справи, що призвело до прийняття протиправного адміністративного акта [3].

ЗУ «Про адміністративну процедуру» найбільш повно регламентує процедуру досудового вирішення публічно-правового спору, предметом якого є рішення суб'єкта владних повноважень у формі адміністративного акту, але ч.1 ст.78 цього закону визначає що оскарженню підлягає і процедурне рішення або дія, бездіяльність адміністративного органу, які негативно впливають на права, свободи чи законні інтереси особи.

Нормативними актами, що регулюють публічно-правові відносини у окремих сферах діяльності державних органів, теж передбачена можливість досудового порядку вирішення спорів.

Так, наприклад, у Кодексі України про адміністративні правопорушення закріплено процедуру оскарження постанови по справі про адміністративне правопорушення, а саме оскарження постанови органу (посадової особи) про накладення адміністративного стягнення та постанови по справі про адміністративне правопорушення у сфері забезпечення безпеки дорожнього руху, зафіксоване в автоматичному режимі - у вищестоящий орган (вищестоящий посадовій особі) або ж в суд, у порядку, визначеному КАСУ [5].

Ще одним прикладом правового регулювання досудового порядку вирішення публічно-правового (адміністративного) спору є норми глави 4 Податкового кодексу України (далі – ПКУ), яким передбачено можливість оскарження рішень податкових органів.

Згідно ст. 56 ПКУ рішення, прийняті контролюючим органом, можуть бути оскаржені в адміністративному порядку. У разі якщо платник податків вважає що контролюючий орган неправильно визначив суму грошового зобов'язання або прийняв будь-яке інше рішення, що суперечить законодавству, то він має право звернутися із скаргою про перегляд цього рішення до контролюючого органу вищого рівня. Скарга подається до контролюючого органу вищого рівня у письмовій або електронній формі протягом 10 робочих днів, що настають за днем отримання платником податків податкового повідомлення-рішення або іншого рішення контролюючого органу, що оскаржується [6].

Так ст.55 ПКУ визначає право на скасування рішення контролюючого органу контролюючим органом вищого рівня під час проведення процедури його адміністративного оскарження (п. 55.1 ПКУ).

Митний кодекс України (далі – МКУ) теж передбачає оскарження рішень митних органів в порядку адміністративного оскарження. У відповідності до ст.

24 МКУ, будь-яка особа має право оскаржити рішення, дії або бездіяльність митних органів до митного органу вищого рівня або до суду, якщо вважає, що такими рішеннями, діями або бездіяльністю порушено її права, свободи чи інтереси, створено перешкоди для їх реалізації або на неї незаконно покладено будь-які обов'язки.

Ст.24 МКУ вказує, що предмет оскарження - є рішення, дії або бездіяльність митних органів. Оскарження постанов у справах про порушення митних правил здійснюється в порядку, встановленому главою 72 МКУ, в той час як оскарження податкових повідомлень-рішень митних органів здійснюється в порядку, встановленому ПКУ. Процедура оскарження, передбачена 4 главою МКУ, вважається досудовим порядком вирішення спору [7].

Серед переваг адміністративного оскарження рішень, дій або бездіяльності суб'єктів владних повноважень в першу чергу є можливість досягнути бажаного результату (скасувати протиправні рішення чи дії) у короткі строки в порівнянні з судовим оскарженням.

Варто зазначити, що досудовий порядок вирішення публічно-правових спорів дає можливість індивідуально розглянути справу, врахувати особливості кожної ситуації. Застосовуючи процедуру адміністративного оскарження особа має можливість викласти додаткові аргументи, які не були враховані при прийнятті рішення.

Також, лише в порядку адміністративного оскарження є можливість переглянути адміністративний акт на предмет його доцільності (зокрема економічності, ефективності). Тобто особа може апелювати не тільки до проблеми невідповідності адміністративного акта закону, а й використовувати іншу аргументацію (наприклад, економічну необґрунтованість рішення, його соціальну неадекватність тощо) [4].

Судове оскарження також зумовлює необхідність сплати не тільки судового збору, а і оплати послуг юриста чи адвоката за підготовки та подання позовної заяви та інших документів, а також представництва в судових засіданнях.

Адміністративне оскарження крім названих переваг для скажника має і позитивні фактори для держави. Так досудовий порядок вирішення публічно-правових спорів та ефективний розгляд суттєво може зменшити навантаження на судові органи.

Серед значних недоліків адміністративного оскарження все ще досі залишається упереджене та «солідарне» прийняття рішень органами вищого рівня. Як відповідні посадові особи органів державної влади, так і адміністративні органи вищого рівня рідко визнають неправомірність дій чи рішень суб'єктів владних повноважень під час здійснення ними функцій публічної адміністрації з фізичними та юридичними особами.

Таким чином, адміністративне оскарження, як позасудовий порядок вирішення публічно-правових спорів, є не просто альтернативним способом захисту, а є самостійною формою захисту прав, свобод та інтересів особи в публічно-правових відносинах.

На сьогодні існує загальний нормативний акт – ЗУ «Про адміністративну процедуру», предметом регулювання якого є загальні процедурні засади ініціювання адміністративного провадження, в тому числі і адміністративного оскарження, а також інші нормативні акти, що окремо визначають види, форми та процедури адміністративного оскарження у окремих сферах публічно-правових відносин.

Сьогодні реалізація особою права на адміністративне оскарження рішень, дій чи бездіяльності владних органів відбувається за принципом диспозитивності. Таким чином, кожна особа самостійно визначає яким способом захисту своїх прав, свобод та інтересів скористатись, в тому числі щодо того, оскаржувати рішення, дії чи бездіяльності владних органів у судовому чи адміністративному (позасудовому) порядку.

Розвиток форм досудового врегулювання публічно-правових спорів дасть можливість мінімізувати масштабність конфліктів в публічній сфері, а належним чином прописані процедури сприятимуть оперативності та ефективності вирішення публічно-правових спорів у позасудовому порядку.

Отже, адміністративне оскарження є самостійною досудовою формою вирішення публічно-правового (адміністративного) спору. Такий спосіб захисту прав, свобод та інтересів особи в публічно-правових відносинах визначений законодавчими нормами, впровадження яких зумовлено європейською інтеграцією України. Саме приведення національної системи державного управління до європейських стандартів зумовлює впровадження в адміністративному праві європейських стандартів, в яких здебільшого, діє принцип, який зобов'язує сторони спору вживати всіх необхідних заходів перед тим як звернитись до суду.

Список літератури:

1. Кодекс адміністративного судочинства України: Кодекс України; Закон від 06.07.2005 № 2747-IV (Редакція від 08.02.2025), Верховна Рада України. База даних «Законодавство України»/ URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15#Text>.
2. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР, Верховна Рада України. База даних «Законодавство України»/ URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>.
3. Про адміністративну процедуру: Закон України від 17.02.2022 № 2073-IX (Редакція від 15.11.2024), Верховна Рада України. База даних «Законодавство України»/ URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2073-20#Text>.
4. Науково-практичний коментар до Закону України «Про адміністративну процедуру» / авт. колектив: Андрійко О. Ф., Бевзенко В. М. та ін.; за заг. ред. Тимощука В. П. – Київ, 2023 – 545 с./ URL: https://adminprocedure.org.ua/assets/docs/lap_commentary_web.pdf.
5. Кодекс України про адміністративні правопорушення: Закон України від 07.12.1984 № 8073-X (Редакція від 01.02.2025), Верховна Рада України. База

даних «Законодавство України»/ URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80732-10/ed20250201#top>.

6. Податковий кодекс України: Закон України від 02.12.2010 № 2755-VI (Редакція від 16.03.2025), Верховна Рада України. База даних «Законодавство України»/ URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17#Text>.

7. Митний кодекс України: Закон України від 13.03.2012 № 4495-VI (Редакція від 15.01.2025), Верховна Рада України. База даних «Законодавство України»/ URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4495-17#Text>.

ОСОБЛИВОСТІ ПРОВЕДЕННЯ ТОВАРОЗНАВЧОЇ ЕКСПЕРТИЗИ ЛІСОМАТЕРІАЛІВ

Малимон Валентина Григорівна

завідувач сектору № 1 (м.Золотоноша) відділу судової експертизи
Черкаський НДЕКЦ МВС

В умовах сьогодення почастишали випадки незаконної вирубки лісу або крадіжки лісоматеріалів. При встановленні цих фактів здійснюється кваліфікація кримінального правопорушення за відповідними статтями Кримінального кодексу України і для вирішення питання щодо встановлення вартості лісоматеріалів може призначатись товарознавча експертиза – дослідження на основі спеціальних знань, якими володіє експерт-товарознавець, що полягає у вивченні та дослідженні споживчих властивостей товарів, визначенні фактичного стану виробів, їх якості.

В даному випадку об'єктами товарознавчої експертизи є:

- лісоматеріали - деревні матеріали, які добуваються шляхом розподілу на частини звалених дерев та деревних колод (удовж або поперек) для подальшого використання або переробки;
- ділова деревина - усі круглі і колоті лісоматеріали, окрім деревини дров'яної промислового і непромислового використання та хмизу;
- довгомірний лісоматеріал - деревний хлист, довгоття, довгомірний сортимент, комбіноване довгоття;
- круглі лісоматеріали - лісоматеріали, отримані поперечним поділом стовбура поваленого дерева [1];
- деревина дров'яна промислового і непромислового використання - лісоматеріали круглі або колоті, непридатні (або недоцільні) для пиляння, стругання чи лушення, тобто для виробництва корисних пиломатеріалів, заготовок, шпону, сірників. Також ці лісоматеріали не можуть бути використані у якості будівельної деревини в круглому виді. До цієї групи не відносяться лісоматеріали для виробництва целюлози, дубильних екстрактів, сортименти для кріплення гірничих виробок, для гідротехнічних споруд і елементів мостів.

Деревина дров'яна промислового використання - лісоматеріали круглі хвойних та листяних порід деревини у вигляді колод, очищених від сучків, як правило, з корою, призначені для промислового використання у виробництві теплової та електроенергії, трісок, стружок, піролізу, гідролізу тощо. Також можуть бути використані, за умовами контракту, у якості сировини для деревних плит. На вимогу споживача можуть поставлятись як у круглому, так і у розколотому виді.

Деревина дров'яна непромислового використання - лісоматеріали хвойних та листяних порід деревини, розрізані вздовж і поперек та/або колоті, що використовуються у якості палива в таких побутових пристроях для спалювання деревини, як печі, каміни і системи центрального опалення. Деревину дров'яну

може бути отримано з наступної сировини: 1) цілих дерев без коріння. 2) деревини стовбурової; 3) крупномірних відходів лісозаготівель (товсті гілки, верхівки тощо); 4) хімічно не оброблених залишків деревини [2].

З січня 2019 року лісова промисловість України перейшла на європейські стандарти класифікації та вимірювання лісо та пилопродукції, в яких суттєво змінені підходи до визначення розмірностей характеристик лісо та пиломатеріалів. Якщо раніше ділова деревина (лісоматеріали круглі) в Україні розподілялася на три сорти (I, II, III) та мала низку сортиментів за їх призначенням, то з 2019 року – розподіляється на чотири класи якості (A, B, C, D), як і в європейських країнах, з відсутнім визначенням їх напрямку використання.

В основі принципу класифікації за європейською системою стандартизації лісоматеріалів круглих – показники розміру та якості колод; більший діаметр і мінімальний вміст вад деревини за встановленого приросту – вищий клас якості:

- до класу якості A прийнято відносити лісоматеріали найвищого класу якості, які у більшості походять з нижньої частини колоди, із чистою деревиною або з незначними вадами, які не обмежують її використання;

- до класу якості B прийнято відносити лісоматеріали середнього класу якості, без особливих вимог до чистої деревини та сучками у межах середнього значення для кожної породи;

- до класу якості C прийнято відносити лісоматеріали нижче середнього класу якості, в яких дозволяються ті вади, які не значно знижують природні властивості деревини як матеріалу;

- до класу якості D має бути віднесено лісоматеріали, що не відносяться до жодного з класів якості A, B, C, але з яких ще може бути отримано пиломатеріали для подальшого використання;

- всі інші лісоматеріали круглі, з яких неможливе отримання пиломатеріалів для загального використання, класифікуються, як:

- 1) деревина дров'яна для промислового використання, довжиною 2,0-4,0 метри (виробництва трісок технологічних чи паливного призначення, розколювання на паливну деревину тощо);

- 2) деревина дров'яна для непромислового використання, довжиною до 2,0 метрів (може бути реалізована фізичним і юридичним особам як паливо) [3].

У залежності від теплотворної здатності деревину дров'яну, призначену для палива, виробництва теплової та електроенергії, а також піролізу, поділяють за наступними групами порід:

- 1 а група - береза, дуб, бук, ясень, граб, клен, в'яз, модрина;

- 2а група - сосна, вільха;

- 3а група - ялина, кедр, ялиця, осика, липа, тополя, верба.

Також таку деревину можливо поділяти за однорідністю порід, як однорідна та змішана деревина. Однорідною рахується партія (штабель) деревини дров'яної, що складається з деревних порід, віднесених до однієї групи, змішаною - з деревних порід різних груп [3].

Як вихідні дані для проведення експертиз без об'єктів досліджень використовується інформація, що знаходиться в матеріалах справи (протоколах допитів і пояснень обвинувачених, позивачів, відповідачів, свідків, товарні чеки, товарно-супровідні документи, специфікації, рахунки-фактури, дефектні відомості, протоколи огляду тощо).

У процесі ідентифікації товарів необхідно виявити відповідності досліджуваного товару базовій моделі (зразку), що характеризується тією ж сукупністю показників, або інформації про товар, що подається на маркуванні, в товарно-супровідних або нормативних документах [4].

Для проведення ідентифікації лісоматеріалів і визначення їх вартості, експерту повинна бути надана повна інформація щодо якісних та кількісних характеристик сортименту (вид лісоматеріалу, група породи, клас якості, діаметр, довжина, об'єм), для встановлення яких зазвичай залучають компетентних фахівців. У випадку неповноти наданої експерту інформації на адресу ініціатора призначення експертизи повинно було направлено клопотання. Проведення експертизи до моменту отримання відповіді на клопотання буде призупинено.

Приймання ділової деревини та довгомірних лісоматеріалів проводиться покладно в щільних кубічних метрах з точністю до однієї тисячної.

Приймання деревини дров'яної для промислового і непромислового використання та хмизу проводиться штабелями в складових кубічних метрах з автоматичним переведенням в щільні.

Для переведення складових кубічних метрів в щільні використовуються таблиці коефіцієнтів згідно ДСТУ 2034-92 «Відходи леревинні, Загальні технічні умови, ДСТУ 4020-2-2001 та ТУ У 16.1-00994207-005:2018 «Деревина дров'яна. Класифікація, облік, технічні вимоги»[2].

Для визначення об'єму деревини дров'яної промислового і непромислового використання слід використовувати штабельний метод обміру згідно ДСТУ 4020-2. Об'єм штабеля (стосу) визначається шляхом перерахунку складової міри у щільну (м^3), із застосуванням коефіцієнтів повнодеревинності, наведених у Додатку А ТУ» [2].

З огляду на вказане, для розрахунку ринкової вартості дров'яної деревини цінові дані (пропозиції до продажу) щодо подібного майна мають бути відповідними одиній одиниці вимірювання – щільний метр (м^3), тому при розрахунку її ринкової вартості використовують коефіцієнт повнодеревинності.

Відповідно до місць розташування деревини, так званих франко складів, ринкова вартість деревини досить різниться. Оскільки до ціни деревини на кожному складі, додаються витрати на доставку до місць зберігання лісопродукції.

В обліку лісопродукції розрізняють склади у лісі (франко-ліс), верхні склади (франко-верхній склад), проміжні і кінцеві склади (франко-нижній склад). Верхні склади розташовані біля магістральних шляхів лісовозних доріг для забезпечення безперебійної роботи лісовозного транспорту. До кінцевих складів належать: склади біля залізничних доріг широкої колії Міністерства транспорту;

склади у пунктах переробки деревини; склади споживачів, куди деревина вивозиться транспортом постачальника; склади біля рік для сплаву деревини [5].

Ці особливості також необхідно враховувати при визначенні вартості лісоматеріалів.

Надання інформації щодо об'єктів в повному обсязі та найкоротші терміни дає змогу здійснити правильну ідентифікацію об'єктів та провести подальше дослідження і визначити ринкову вартість лісоматеріалів.

Список літератури

1. Державне агенство лісових ресурсів України - Наказ Міндовкілля від 27.09.2021 №621 Про затвердження Інструкції з ведення електронного обліку деревини. Головна | Державне агенство лісових ресурсів України. URL: <https://forest.gov.ua/npas/nakaz-mindovkilliya-vid-27092021-621-pro-zatverlzhennya-instrukcii-z-vedennya-elektronnogo-obliku-derevini> (дата звернення: 18.04.2025).

2. ТУ У – 0094207-005:2018 Деревина дров'яна. Класифікація, облік, технічні вимоги. Шепетівське надлісництво філії "Подільський лісовий офіс" ДП "Ліси України". URL: https://sheplis.com.ua/fileadmin/user_upload/shepetivka/files/ВИТЯГИ_з_НД_для_роботи_до_затв_ТУУ.pdf (дата звернення: 21.04.2025).

3. Україна перейшла на нові національні стандарти якості деревини, гармонізовані з європейськими. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/ukrayina-perejshla-na-novi-nacionalni-standarti-yakosti-derevini-garmonizovani-z-yevropejskimi>. (дата звернення: 21.04.2025).

4. ІДЕНТИФІКАЦІЯ ТОВАРІВ. Pidru4niki. URL: https://pidru4niki.com/15941024/ekonomika/identifikatsiya_tovariv (дата звернення: 22.04.2025).

5. Прокопенко В. О. Облік надходження готової продукції на підприємствах лісового господарства. //Облік, аналіз і контроль в умовах сучасних концепцій управління економічним потенціалом і ринковою вартістю підприємства: зб. наук. пр. / ЖНАЕУ. – 2017. – Т. IV, ч. II. – С. 76–79.

ОСОБЛИВОСТІ АДМІНІСТРАТИВНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ДЕРЖАВНИХ СЛУЖБОВЦІВ

Мальованик Анастасія Андріївна,
здобувач ступеня вищої освіти 4 курсу, 405 групи
Навчально-наукового інституту права та психології
Національної академії внутрішніх справ

Науковий керівник:
Бухтіярова Ірина Геннадіївна,
доцент кафедри управління та адміністрування ННІП
кандидат юридичних наук, доцент
Національної академії внутрішніх справ

Відповідно до ст. 1 Закону України «Про державну службу» державний службовець - це громадянин України, який займає посаду державної служби в органі державної влади, іншому державному органі, його апараті (секретаріаті), одержує заробітну плату за рахунок коштів державного бюджету та здійснює встановлені для цієї посади повноваження, безпосередньо пов'язані з виконанням завдань і функцій такого державного органу, а також дотримується принципів державної служби [1]

Адміністративна відповідальність державних службовців є важливим інструментом для забезпечення ефективної діяльності публічної служби, сприяючи зменшенню корупції та забезпеченню високого рівня довіри громадян до державних органів.

Державний службовець притягується до адміністративної відповідальності у випадку порушення статей Кодексу України про адміністративні правопорушення та своїх службових обов'язків. Згідно статті 9 Кодексу України про адміністративні правопорушення, адміністративна відповідальність настає, якщо порушення за своїм характером не тягнуть за собою кримінальної відповідальності.

Особливості притягнення державних службовців до адміністративної відповідальності прописані у статті 14 Кодексу України про адміністративні правопорушення. Але в даній статті використовують термін «посадова особа», що неповною мірою відповідає сутності досліджуваного інституту. За таких умов відсутні вказівки на те, кого варто вважати посадовими особами, які їх повноваження та рід діяльності. Зазначено перелік випадків, за яких посадові особи несуть відповідальність [2].

Оскільки головною функцією державних службовців є управління, від рівня їхньої професійності значною мірою залежить майбутнє країни. Тому Закон України «Про державну службу» особливо акцентує на відповідальності держслужбовців за виконання обов'язків, що привертає пильну увагу як правників, так і науковців. Цей закон не лише встановлює механізми заохочення

за належне та сумлінне виконання повноважень, але й визначає основні види юридичної відповідальності державних службовців: дисциплінарну, адміністративну, матеріальну та кримінальну.

Державні службовці притягуються до адміністративної відповідальності за вчинення адміністративних проступків як спеціальні суб'єкти у разі, якщо вони є посадовими особами. Такі суб'єкти підлягають відповідальності за порушення, пов'язані недодержанням встановлених правил у сфері охорони порядку управління, державного і громадського порядку, природи, здоров'я населення та інших правил, забезпечення виконання яких належить до їх службових обов'язків.

В юридичній літературі подібні правопорушення іноді іменують посадовими адміністративними правопорушеннями. Про дане правопорушення можна говорити лише у тому випадку, коли в діянні державного службовця є всі ознаки складу певного адміністративного правопорушення.

У Кодексі України про адміністративні правопорушення немає окремого розділу, в якому були б зібрані посадові адміністративні правопорушення державних службовців. Склади таких правопорушень «розкидані» по розділах особливої частини КУпАП.

КУпАП не містить спеціальних видів адміністративних стягнень, які застосовуються лише до державних службовців. Як показує аналіз положень особливої частини Кодексу України про адміністративні правопорушення, найбільш типовим заходом адміністративної відповідальності державних службовців за адміністративні правопорушення у сфері публічної служби є адміністративне стягнення. [2]

Підставою адміністративної відповідальності державних службовців є вчинення ними адміністративного правопорушення під час виконання ними службових обов'язків. У спеціальній юридичній літературі під цим терміном розуміють протиправну, винну дію чи бездіяльність, вчинену посадовою особою у зв'язку з невиконанням або неналежним виконанням своїх службових обов'язків, яка відрізняється від інших адміністративних правопорушень фізичних осіб підвищеною суспільною небезпекою, що впливає з особливого правового становища (статусу) посадової особи, за яку Кодексом України про адміністративні правопорушення визначено адміністративну відповідальність. [3; 4]

Кодекс України про адміністративні правопорушення не виділяє державних службовців взагалі та державних службовців зокрема як спеціальних суб'єктів адміністративної відповідальності. Тому більшість порушень, які були перераховані вище, можуть бути здійсненні не тільки державними службовцями, але й іншими посадовими особами.

Отже, ми можемо визначити такі особливості адміністративної відповідальності держслужбовців: застосування стягнень за вчинення державними службовцями адміністративних правопорушень; у нормах Кодексу про адміністративні правопорушення вживається формулювання «посадова особа», яке є значно вужчим за досліджуваний інститут; посадова особа може

нести відповідальність не тільки за свої дії, скільки за недостатню організованість робочого процесу підлеглих; основною категорією адміністративних проступків є корупційні правопорушення; більшість адміністративних правопорушень можна кваліфікувати як невиконання чи неналежне виконання повноважень; у разі застосування санкцій обов'язковою є участь спеціально уповноважених органів чи його уповноважених осіб; до державних службовців застосовуються санкції у вигляді штрафів або конфіскації грошей, одержаних внаслідок вчинення адміністративного правопорушення; стягнення збитків, завданих державним службовцем, пов'язується з особою порушника, а не підприємством чи організацією.

Притягнення до відповідальності за вчинення державними службовцями адміністративних правопорушень полягає у тому, що для притягнення до зазначеного виду відповідальності важливою є наявність факту вчинення шкідливого діяння чи бездіяльності, яке передбачено нормами адміністративного законодавства та посягає на громадський порядок, власність, права і свободи громадян й на встановлений порядок управління. Наявність передбаченого законодавством адміністративного стягнення за відповідну дію чи бездіяльність є важливою передумовою існування цього виду відповідальності, оскільки адміністративним деліктом може бути визнане лише таке діяння, що передбачає адміністративну караність. У такому разі обов'язково зазначити, що застосування стягнення є обов'язковою передумовою настання відповідальності, проте це не означає, що воно у будь-якому разі буде застосоване. [4]

Крім того, адміністративна відповідальність є важливим інструментом для забезпечення довіри громадськості до державних органів. Громадяни очікують, що державні службовці будуть дотримуватися законів та принципів справедливості у своїй роботі. Шляхом ефективного застосування адміністративної відповідальності можна показати, що невиконання закону чи корупція не будуть траплятися у державних органах.

Влада повинна активно працювати над зміцненням системи адміністративної відповідальності, розвивати механізми контролю та нагляду за державними службовцями. Таким чином можна забезпечити ефективне функціонування публічної служби, запобігти корупції та забезпечити довгостроковий успіх країни.

Список літератури:

1. «Про державну службу»: Закон України від 10.12.2015 року. Голос України від 31.12.2015 року № 250 (дата звернення 04.12.2025 року)
2. Кодекс України про адміністративні правопорушення від 07.12.1984 року. Відомості Верховної Ради УСРС ві 18.12.1984. № 51, стаття 1122. (дата звернення 14.04.2025 р.)
3. Коломоєць Т. О. Адміністративне право України. Академічний курс: підручник. Київ: Юрінком Інтер, 2011. С. 141.
4. Надежденко А.О Сутість адміністративної відповідальності державних службовців. Державне управління: удосконалення та розвиток № 11. 2019. с. 3-5

ХАРАКТЕРИСТИКА ДИСЦИПЛІНАРНИХ СТЫГНЕНЬ У ОРГАНАХ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Сайнецький В.В.

здобувач вищої освіти ступеня
магістр за спеціальністю
«Публічне адміністрування та управління»
1 навчальної групи

Науковий керівник:
Стрельченко О.Г.
завідувач кафедри
адміністративно-правових дисциплін
ННІПП НАВС, доктор юридичних наук, професор

У сучасних умовах правозастосування особливого значення набуває питання дотримання дисципліни в правоохоронних органах, зокрема в Національній поліції України. Військовий стан, запроваджений у країні, висуває підвищені вимоги до службової дисципліни поліцейських, оскільки їхня діяльність безпосередньо пов'язана із забезпеченням правопорядку, публічної безпеки та дотриманням законності.

Дисциплінарна відповідальність є одним із ключових механізмів регулювання поведінки поліцейських, спрямованим на підтримку належного рівня професійної етики, виконання службових обов'язків та дотримання вимог законодавства. Водночас правовий режим воєнного стану накладає певні особливості на порядок застосування дисциплінарних заходів, посилюючи вимоги до службовців та встановлюючи жорсткіші умови їхньої відповідальності.

Науковий інтерес до проблематики дисциплінарної відповідальності поліцейських обумовлений необхідністю забезпечення ефективного механізму реагування на порушення службової дисципліни, а також оптимізації процесу правозастосування в умовах підвищених ризиків та загроз. Дослідження особливостей дисциплінарних стягнень у період воєнного стану є важливим як у теоретичному, так і в практичному аспекті, оскільки воно сприяє вдосконаленню правового регулювання та підвищенню ефективності правоохоронної діяльності.

Перед тим як розглянути специфіку дисциплінарної відповідальності поліцейських, варто зазначити загальні положення щодо класифікації юридичної відповідальності. В науці традиційно виділяють кілька основних видів юридичної відповідальності: кримінальну, адміністративну, цивільно-правову, дисциплінарну та матеріальну. Їх розмежування має як теоретичне значення для правової науки, так і практичну цінність для законодавця та правозастосовчих органів. Адже кожен із цих видів відповідальності передбачає відмінні підстави

притягнення, особливості правових наслідків та міру юридичного впливу на правопорушника.

Не можна сприймати систему юридичної відповідальності як виключно теоретичну конструкцію, особливо коли йдеться про застосування дисциплінарних санкцій щодо поліцейських. Українське законодавство впровадило чітке розмежування матеріально-правових та процесуальних аспектів відповідальності залежно від характеру правопорушення.

Критерії поділу юридичної відповідальності здебільшого базуються на специфіці об'єктів правової охорони, однак не впливають на фундаментальний принцип рівності осіб перед законом. Тяжкість правопорушення також відіграє роль у визначенні типу відповідальності. В юридичній науці широко обговорюється можливість одночасного застосування різних видів санкцій до одного правопорушника. Наприклад, працівник може бути як звільнений за порушення трудової дисципліни (що є формою дисциплінарної відповідальності), так і підданий адміністративному стягненню у вигляді дискваліфікації.

Дисциплінарна відповідальність розглядається як окремий вид юридичної відповідальності, що регулює відносини між працівником та роботодавцем (у випадку поліцейських – між службовцем та державою). Ця форма відповідальності є однією з найбільш поширених. Кузьменко О. В. зазначає, що дисциплінарні санкції застосовуються значно частіше, ніж кримінальні, адміністративні або цивільно-правові заходи відповідальності [1, с. 356].

У науковій літературі існують різні підходи до визначення змісту дисциплінарної відповідальності. Одні автори (зокрема, Данченко М. І., Коваленко К. В., Кузнецов В. О.) вважають її виключно способом державного примусу, що настає у разі вчинення правопорушення. Данченко М. І. визначає дисциплінарну відповідальність як наслідок порушення трудових обов'язків працівниками, що тягне за собою можливість застосування санкцій з боку адміністрації підприємства чи відповідного вищого органу [2, с. 11].

Інші дослідники (Ануфрієв М. І., Бандурка О. М., Полівчук Д. П., Щербина В. І.) вказують на її дуалістичну природу, яка включає як деліктний (каральний), так і позитивний аспект. Вапнярчук Н. М. пропонує розглядати дисциплінарну відповідальність у двох площинах: як правовий інститут (що містить матеріальні та процесуальні норми) та як юридичний статус правопорушника, що зумовлює негативні наслідки [3, с. 10].

Важливо зазначити, що дисциплінарна відповідальність не є просто одним із видів юридичних санкцій, вона виконує ключову функцію в системі державного управління, забезпечуючи стабільність і ефективність функціонування держапарату. Щербак О. І. наголошує, що застосування дисциплінарних санкцій є особливо важливим у сферах, де дотримання дисципліни є критичним [4, с. 83].

Як правова категорія, дисциплінарна відповідальність слугує засобом впливу на порушників трудового розпорядку, забезпечуючи дотримання вимог службової діяльності. Монастирський Є. О. підкреслює, що вона виступає як

форма суспільного та юридичного засудження неналежного виконання службових обов'язків [5, с. 12].

Види дисциплінарної відповідальності залежно від характеру правовідносин та нормативного регулювання, розрізняють два основних види дисциплінарної відповідальності:

- загальна – регламентується Кодексом законів про працю України та правилами внутрішнього трудового розпорядку. Вона поширюється на більшість працівників і передбачає застосування таких заходів, як догана або звільнення;
- спеціальна – встановлюється окремими законами, статутами та положеннями про дисципліну і застосовується до категорій працівників, для яких дотримання дисципліни є особливо важливим.

Кодекс законів про працю України містить загальні вимоги до трудової дисципліни, визначає види заохочень і стягнень, порядок їх застосування та оскарження. Водночас типові правила внутрішнього розпорядку конкретизують ці положення, доповнюючи їх такими санкціями, як зауваження, сувора догана, пониження на посаді та інші.

Спеціальна дисциплінарна відповідальність регулюється галузевими нормативно-правовими актами. Для поліцейських її порядок визначено Дисциплінарним статутом Національної поліції України, а також Порядком проведення службових розслідувань (затвердженим наказом МВС України від 07.11.2018 № 893). Ці документи містять вичерпний перелік дисциплінарних санкцій, порядок їх застосування та оскарження.

У контексті воєнного стану дисциплінарна відповідальність у правоохоронних органах набуває особливого значення, оскільки забезпечує оперативність прийняття рішень, підвищену відповідальність за невиконання наказів та посилену дисципліну серед особового складу. Система санкцій у цей період може бути посилена з урахуванням надзвичайних обставин, що вимагає гнучкого підходу до її застосування.

Таким чином, дисциплінарна відповідальність у Національній поліції виконує не лише каральну, а й профілактичну функцію, сприяючи зміцненню службової дисципліни та ефективному виконанню правоохоронних завдань.

Список літератури

1. Кузьменко О. В. Адміністративний процес у парадигмі права: дис. на здоб. наук. ст. д-ра юрид. наук: 12.00.07. Київ: КНУВС, 2006. 401 с.
2. Данченко М. І. Відповідальність за порушення дисципліни праці. Київ: Знання, 1980. 48 с.
3. Вапнярчук Н. М. Правове регулювання дисциплінарної відповідальності державних службовців в Україні: автореф. дис. на здоб. наук. ст. канд. юрид. наук: 12.00.05. Луганськ: Східноукраїнський національний університет ім. В. Даля, 2010. 18 с.
4. Щербак О. І. Правова відповідальність посадових осіб апарату державного управління. Київ: Наук. думка, 1980. 138 с.
5. Монастирський Є. О. Дисциплінарна відповідальність. Київ: Політичне видавництво України, 1976. 115 с.

ХМАРНІ СЕРВІСИ ЯК ІНСТРУМЕНТ УПРАВЛІННЯ ЗАКЛАДОМ ОСВІТИ

Коваленко Наталія Василівна

директор комунального закладу
«Харківський ліцей № 8 Харківської міської ради»

Деркач Юлія Олегівна

заступник директора з навчально - виховної роботи комунального закладу
«Харківський ліцей № 8 Харківської міської ради»

Сучасні заклади загальної середньої освіти стикаються з численними викликами, пов'язаними з оптимізацією управлінських процесів, ефективним розподілом ресурсів, комунікацією між учасниками освітнього процесу та забезпеченням доступу до актуальної інформації. Впровадження хмарних сервісів дозволяє вирішити ці завдання завдяки автоматизації адміністративної діяльності, цифровому документообігу, аналітиці освітніх даних і налагодженню ефективної взаємодії між учнями, вчителями, адміністрацією та батьками.

Однією з найпоширеніших платформ для управління освітнім процесом є **Google Workspace for Education**, що надає інструменти для організації документообігу, планування занять, збереження навчальних матеріалів та забезпечення зручного зворотного зв'язку між учасниками освітнього процесу. Наприклад, Google Drive використовується для зберігання документів, що дозволяє адміністрації швидко обмінюватися файлами та спільно працювати над ними без необхідності використання паперових носіїв. Google Calendar допомагає організовувати навчальний процес, планувати розклад занять, зустрічей із батьками та нарад педагогічного колективу.

Окремої уваги заслуговує використання **Google Classroom**, який став універсальним рішенням для управління навчальними курсами. Адміністрація школи може централізовано контролювати навчальний процес, відстежувати успішність учнів, створювати розклади та координувати роботу педагогів. Наприклад, у школах, що впроваджують електронні форми навчання, Google Classroom дозволяє ефективно організовувати дистанційне навчання, а також створювати єдине цифрове середовище для учнів та вчителів.

Інший потужний інструмент для автоматизації управління закладом освіти – **Microsoft 365 for Education**. Ця платформа включає OneDrive для безпечного зберігання документів, Teams для організації відеоконференцій та інтерактивного навчання, а також SharePoint, який використовується для створення внутрішніх інформаційних порталів ліцею. Наприклад, у закладах освіти, які активно використовують Teams, адміністрація може організовувати відеонаради з педагогічним колективом, вести цифровий документообіг та створювати канали для комунікації між викладачами, учнями та батьками.

Важливим аспектом ефективного управління є ведення електронної документації. У цьому контексті корисними є сервіси, що дозволяють

автоматизувати документообіг та зменшити адміністративне навантаження на керівництво закладу освіти. Наприклад, використання Електронного журналу та щоденника на платформі "Нові знання" або "Моя школа" дозволяє швидко вносити оцінки, відстежувати відвідуваність учнів, генерувати аналітичні звіти та забезпечувати доступність інформації для батьків.

Окремий напрямок застосування хмарних сервісів – організація онлайн-комунікації між учасниками освітнього процесу. Використання Zoom, Google Meet або Microsoft Teams дає можливість адміністрації проводити дистанційні збори з педагогами, навчальні вебінари, а також наради з батьками. Наприклад, під час пандемії COVID-19 багато закладів освіти запровадили систему онлайн-консультацій для батьків, що дозволило підтримувати зв'язок із родинами учнів без необхідності особистих зустрічей.

Важливим фактором у впровадженні хмарних технологій є аналіз освітніх даних. У цьому допомагають такі сервіси, як Google Data Studio, Microsoft Power BI або аналітичні модулі в системах управління освітою. Наприклад, адміністрація закладу може використовувати ці платформи для аналізу успішності учнів, рівня відвідуваності занять, оцінювання ефективності педагогічного складу та формування стратегії розвитку закладу освіти. У деяких навчальних закладах впроваджено аналітичні панелі, що дозволяють у режимі реального часу отримувати інформацію про академічну успішність та своєчасно реагувати на проблеми.

Хмарні сервіси також забезпечують спрощений доступ до навчальних ресурсів. Наприклад, освітні платформи Coursera, EdX, Khan Academy та "Всеукраїнська школа онлайн" інтегруються з Google Classroom або Microsoft Teams, що дозволяє учням та вчителям отримувати доступ до додаткових навчальних матеріалів у будь-який зручний час. В одному українському закладі освіти було впроваджено систему, за якою учні, які мають проблеми з засвоєнням матеріалу, можуть отримувати додаткові онлайн-лекції від викладачів через відеозаписи в Google Drive.

Використання хмарних технологій сприяє захисту та безпеці даних. Сучасні сервіси передбачають багаторівневий захист інформації, включаючи шифрування даних, двофакторну автентифікацію та регулярне резервне копіювання. Наприклад, у навчальних закладах, що використовують Google Workspace, адміністрація має змогу обмежувати доступ до конфіденційних документів, керувати правами користувачів і створювати резервні копії інформації, що забезпечує надійний захист персональних даних учнів та викладачів.

Успішні приклади використання хмарних сервісів демонструють їхню ефективність у покращенні освітнього процесу. Наприклад, у Фінляндії всі школи використовують цифрову систему Wilma, яка дозволяє керувати розкладом занять, відстежувати відвідуваність, виставляти оцінки та налагоджувати комунікацію між учнями, батьками та вчителями. У Великобританії багато шкіл застосовують Microsoft 365 для організації

дистанційного навчання та адміністрування закладів освіти, що сприяє оптимізації освітніх процесів і підвищенню ефективності управління.

Українські заклади загальної середньої освіти також активно інтегрують хмарні технології. Наприклад, у Києві реалізовано проєкт "Електронна школа", який об'єднує хмарні сервіси для управління навчальним процесом. Ця система дозволяє педагогам і адміністрації ефективно взаємодіяти в єдиному цифровому середовищі, а батькам отримувати доступ до освітньої інформації в онлайн-режимі.

Переваги хмарних сервісів для управління закладом освіти

1. Доступність і мобільність

Дані, збережені в хмарі, доступні 24/7 з будь-якого пристрою. Це особливо важливо для керівника закладу, який може оперативно контролювати процеси, приймати рішення, вести комунікацію — навіть перебуваючи поза межами школи.

2. Ефективна організація документообігу

Хмарні сервіси дозволяють створювати, редагувати та спільно використовувати документи, таблиці, презентації. Це значно спрощує підготовку звітів, планів, наказів та іншої управлінської документації.

3. Командна робота та комунікація

Інструменти на зразок Google Meet, Microsoft Teams чи Zoom забезпечують ефективну взаємодію між учасниками навчального процесу. Онлайн-наради, методичні об'єднання, семінари — усе це можна організовувати швидко та якісно.

4. Автоматизація процесів

Планування розкладу, облік відвідуваності, проведення опитувань чи анкетування — усі ці процеси можна частково або повністю автоматизувати завдяки використанню відповідних сервісів, як-от Forms, Sheets, або спеціалізованих освітніх платформ.

5. Безпека та збереження інформації

Хмарні технології забезпечують резервне копіювання, захист паролем, багаторівневу аутентифікацію, що підвищує безпеку збережених даних, порівняно з локальними носіями.

Виклики та шляхи їх подолання

Попри переваги, впровадження хмарних сервісів має й певні труднощі:

- недостатній рівень цифрової компетентності частини працівників;
- потреба у надійному інтернет-з'єднанні;
- питання кібербезпеки та захисту персональних даних.

Ці виклики можна вирішити завдяки системній підготовці кадрів, впровадженню стандартів цифрової безпеки, поетапному переходу на хмарні технології. Хмарні сервіси є потужним інструментом у руках керівника закладу освіти, здатним перетворити школу на ефективну, гнучку та сучасну освітню установу. Вони сприяють відкритості управлінських процесів, посиленню співпраці між учасниками освітнього процесу та створенню комфортного цифрового середовища для всіх — і учнів, і вчителів, і батьків.

Таким чином, хмарні сервіси є незамінним інструментом для управління закладами загальної середньої освіти. Вони сприяють оптимізації адміністративних процесів, покращують комунікацію між учасниками освітнього процесу, забезпечують ефективний документообіг, дозволяють аналізувати освітні дані та створювати безпечне цифрове середовище. Використання таких технологій дозволяє школам адаптуватися до сучасних викликів, підвищувати ефективність навчального процесу та створювати інноваційний освітній простір.

Список літератури:

1. Шевчук, О. Л. (2023). Впровадження гнучких управлінських технологій у закладах загальної середньої освіти. Актуальні проблеми педагогіки та управління освітою, 6(28), 99-110.
2. Овчарук, О. В. (2021). Цифрові інструменти підтримки середовища школи для реалізації освіти для демократичного громадянства. Сучасні інформаційні технології та інноваційні методики навчання: досвід, тенденції, перспективи, 60, 90-98.
3. Кузьмінська, О. Г. (2024). Використання big data в управлінні закладами освіти: перспективи та виклики. Освітній менеджмент XXI століття, 2(10), 120-135.

ФОРМУВАННЯ ІНВЕСТИЦІЙНИХ РЕСУРСІВ АГРАРНОГО КОМПЛЕКСУ

Коваленко Олександр Григорович

викладач

Уманський національний університет

В агропромисловому комплексі інвестиційні ресурси проявляються в різних формах залучених капітальних вкладень. Вони є в грошовій, та натуральній формах і використовуються як фінансові джерела інвестування. Їх формування в підприємствах агропромислового комплексу пов'язане з процесами, які відбуваються в межах накопичення та відтворення капіталу. Це в свою чергу викликає потребу аналізу джерел формування інвестиційних ресурсів.

Інвестиційні ресурси аграрних підприємств в системі інвестиційного забезпечення агропромислового комплексу є сукупністю ресурсів внутрішнього та зовнішнього походження. Ресурси внутрішнього походження представлені внутрішніми власними та внутрішньо залученими.

Інвестиційні ресурси сільськогосподарських підприємств внутрішньо власні формуються за рахунок нерозділеного прибутку та амортизаційних відрахувань інших внутрішніх власних джерел підприємства. До інших внутрішніх власних джерел інвестиційних ресурсів аграрних підприємств також може бути віднесено: кошти від розміщення цінних паперів на вторинному ринку; кошти від реалізації основних засобів, які були у вжитку; дивіденди, що направляються на інвестування.

Інвестиційні ресурси сільськогосподарських підприємств внутрішні залучені формуються за рахунок: коштів від емісії акцій; коштів залучених від корпоратизації; безоплатно наданих матеріальних та нематеріальних активів; заощаджень трудового колективу. До інших внутрішніх залучених джерел інвестиційних ресурсів сільськогосподарських підприємств можна віднести: кошти отримані від злиття; кошти від розміщення цінних паперів і торгів на фондовій біржі [1].

Отже, певною комбінацією попередньо визначеної кількості власних і залучених джерел можна представити внутрішні інвестиційні ресурси сільськогосподарських підприємств.

Джерелами фінансування капітальних інвестицій агропромислового комплексу є: кредити банків; кошти іноземних інвесторів; кошти вітчизняних інвестиційних фондів; кошти державного та місцевих бюджетів; власні кошти підприємств.

Протягом тривалого періоду часу, власні кошти є основним джерелом фінансування в агропромисловому комплексі. Цей показник перевищує 90 %. Так як кредити банків та інші позики у структурі фінансування капітальних інвестицій становили менше 10% від загального обсягу. Зростанням цін на

сільськогосподарську продукцію спричинило підвищення рівня інвестиційної привабливості сільського господарства [2].

На активність інвесторів в агропромисловому комплексі негативно впливають такі фактори:

- низький рівень захищеності інвестицій та прав інвесторів;
- девальвація національної валюти;
- високі відсотки за кредитами;
- невизначеність у питаннях власності на природні ресурси;
- недосконала податкова система;
- неефективне ціноутворення сільськогосподарської продукції;
- недостатня державна підтримка сільськогосподарських виробників;
- низька платоспроможність населення [3].

В довоєнний період найбільша частина загальних капітальних інвестицій була спрямована в галузі сільського господарства, лісове та рибне господарство.

В малих та середніх сільськогосподарських підприємствах прибуток і амортизаційні відрахування, як внутрішні джерела фінансування інвестицій, недостатні для забезпечення розширеного відтворення капіталу. Через обмежений доступ до кредитів і високі кредитні ставки, використання зовнішніх джерел інвестицій є проблематичним, що підвищує фінансові ризики та зменшує прибутковість сукупних активів через виплати відсотків.

Бюджетні кошти на підтримку сільськогосподарських підприємствах розподіляються не на користь малого та середнього агробізнесу, що посилює лобіювання інтересів і монополізм великого бізнесу та корупцію. Недостатня забезпеченість інвестиційними ресурсами малого і середнього агробізнесу та їхні неоднакові можливості у доступі до зовнішніх джерел фінансування інвестицій, порівняно з великими підприємствами, спричиняють економічну нерівність організаційно-правових форм в сільському господарстві, уповільнюють розвиток сільської економіки, загострюють проблеми на ринку праці в сільській місцевості, посилюють міграційні процеси [4].

Інвестування агропромислового комплексу впливає не тільки на його оснащеність матеріально-технічними засобами, а й на результати його діяльності та інвестиційну привабливість. Кращі природно-кліматичні умови, вищий рівень інвестиційного забезпечення, потужніший виробничий потенціал сприяють успішному розвитку всіх галузей агропромислового комплексу. Тому пошук можливостей залучення інвестицій для розвитку аграрної сфери, створення сприятливих умов для вітчизняних та іноземних інвесторів є ключовими у вирішенні проблеми подолання наслідків фінансової кризи, прискорення темпів інвестування агропромислового комплексу [5].

Із збільшенням капітальних вкладень підвищується економічна ефективність діяльності підприємств. В довоєнний період, загальні прямі іноземні інвестиції в агропромисловий комплекс склали майже 16,7 млрд дол. США, з яких на галузь сільського, лісового та рибного господарства припало лише 3 млрд грн. Решту було спрямовано на реалізацію інвестиційних проєктів у підприємствах харчової

і переробної промисловості. Іноземні інвестиції у сільське господарство спрямовувалися переважно на будівництво тваринницьких комплексів [6].

Для підвищення позиції України на міжнародному ринку і сприяння збільшення інвестиційних надходжень необхідно створити власний бренд за допомогою цілеспрямованої та комплексної політики, використання сучасних комунікаційних платформ і залучення досвідчених професіоналів. Необхідно розвивати на своїй території цікаві об'єкти для інвестицій, формувати локальні кластери з брендом, що буде всесвітньо відомим, сприяти виникненню синергії між сильними секторами економіки України, наприклад, агро і ІТ, та вирішувати проблему людського капіталу і трудової міграції.

Список літератури:

1. Ткаченко С. Є. Аналіз інвестиційної діяльності в аграрному секторі України, визначення факторів та шляхів її активізації. Економіка та суспільство. 2021. № 23. URL: <https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/138/133>.
2. Волощук К. Б., Волощук В. Р., Кацан А. М. Тенденції іноземного інвестування підприємств аграрного сектора економіки. Держава та регіони. Серія: Економіка та підприємництво. 2020. № 2 (113). С. 95–101.
3. Єрмаков О. Ю., Калашникова Г. О. Інвестиційне забезпечення як передумова ефективного розвитку аграрного сектору економіки. Актуальні проблеми та перспективи розвитку агро- та електроінженерії: Міжнародна науково-практична конференція, м. Бережани, 10 квітня 2020 року: тези доповіді. Тернопіль, 2020. С. 96–99.
4. Калашникова Г. О. Інвестиційне забезпечення розвитку аграрного сектора: теорія, методологія, оцінювання. Інфраструктура ринку. Серія: Економіка та управління підприємствами. 2022. Вип. 66. С. 110–115.
5. Крюкова І. О. Пріоритети розвитку інвестиційної діяльності в аграрному секторі України у контексті сучасних європейських тенденцій. Інноваційна економіка. 2021. № 1–2 (86). С. 13–19.
6. Лаглер К., Богуславська С. Формування інвестиційної привабливості економіки регіону. Вчені записки Університету «КРОК». 2020. № 3 (59). С. 207–213.

TREATMENT OF SOFT TISSUE DEFECTS OF THE HAND AFTER SEVERE INJURY

Ihor Trutyak,

Doctor of Medicine Sciences, Professor,
Head of the Department of Traumatology and Orthopedics
Danylo Halytsky Lviv National Medical University, Ukraine

Volodymyr Zukovskiy,

Ph.D., Associate Professor of the Department of Traumatology and Orthopedics
Danylo Halytsky Lviv National Medical University, Ukraine

Orest Club

Assistant of the Department of Emergency Medicine and Military Medicine, Danylo
Halytskyy Lviv National Medical University, Ukraine.

Recovering of a functional soft tissues cover after severe hand lesions is a problem very often.

MATERIALS: We had 96 patients with soft tissue defects after severe hand trauma. In 72 cases small defects which were impossible to restore were covered by local tissues and cutaneous segmental flaps. Local plastic and skin graft were used in 24 patients. In 14 cases were using regional pedicle flaps plastics. Feeding stems were usually mobilized from a back surface of lumbar area (ipsilateral), an internal brachial surface (contralateral) and groin flap (ipsilateral).

RESULTS AND DISCUSSION: Mobility and good blood supply of dorsal hand surface tissues allow to use a local plastic by mobilization of wound margins and moving them towards each other. Tissues were moved so that cicatrix was perpendicular to force lines that will allow avoiding in the subsequent hypertrophic scars. Palmar tissues are less mobile also opportunities of local plastics are limited.

Extensive dorsal hand skin defects were successfully covered by split thickness or full-thickness skin grafts with fixing them by extension sutures and entire dressing for good graft underlying to wound surface. This procedure increased the potential for graft survival. The main requirement for this plastic was absence of bared bones. The bared bones must be covered with soft tissues. In the remote terms such grafts formed a good cover without shriveling, which did not cause contractures and satisfied patients in the cosmetic plan.

Anatomical and physiological properties of palmar surface result in scarring of split thickness grafts and course cicatricial flexion contractures, ulceration is also possible in friction and on exertion. So, for recovering of palmar surface we used cutaneous pedicled flaps plastics which were mobilized on internal brachial surface, lumbar area and inguinal area. Small amounts of fat in brachial area correspond to requirements of palmar coverage. The donor wound manages to be closed, as a rule, rapprochement

of wound edges. So, this area is an optimal as a donor place, but does not allow taking bigger flaps.

Peculiarities of blood supply and innervations of inguinal area allow taking a grain flap on narrow mobile feeding stem by McGregory. Good skin mobility creates conditions for closing a donor wound by local plastics even in case of mobilization of large flaps for closing defects of both palmar and lateral hand surfaces. The transplantation was performed in two steps. The first step was mobilization of groin flap and defect covering. In three weeks vascular stem was cut off and plastic was finished as the second step.

In case of massive defects of palmar and digital surfaces cutaneous pedicled flaps from lumbar area is indicated. For this purpose a hand was sewed subcutaneously in lumbar area and interdigital interspaces were formed simultaneously (the first step). In three weeks one of a feeding stem was cut (the second step). A week later the other feeding stem was cut and plastic was finished (the third step).

If correcting operations were necessary the replaced tissues from inguinal and lumbar areas gave in to mobilization of edges and moving and kept the viability.

Good method for circular hand defects recovery is combine plastic: recovering of palmar surface by groin flap and recovering of dorsal surface by split-thickness skin grafts. This method allows reducing time stay of patients in a hospital and gives not bad results.

CONCLUSIONS: Recovery of losing hand surfaces is an important part of surgical rehabilitation of trauma patients. Plastic operation should be done urgently after debridment. Performance of some techniques and correct current of postoperative period provides good functional and cosmetic results.

PERIODONTAL TISSUE STATUS IN YOUNG INDIVIDUALS WITH GENERALIZED PERIODONTITIS BASED ON CLINICAL CHARACTERISTICS

Melnyk O.O.,

Batig V.M.

Postgraduate student of the Department of Therapeutic Dentistry;
Doctor of Medical Sciences, Professor, Head of the
Department of Therapeutic Dentistry,
Bukovinian State Medical University

Periodontal diseases represent a medical term encompassing a wide range of pathological lesions affecting the periodontal tissue complex. Within the structure of dental morbidity, periodontal pathology holds one of the leading positions [1,2]. According to WHO data, a high prevalence of gingivitis and periodontitis is observed equally among adults (aged 35–44 years – 65–98.5%) and among adolescents and young individuals (aged 15–19 years – 55–89%) [3]. According to global literature, the prevalence of periodontal tissue pathology ranges from 85% to 100%, and the presence of these conditions leads to numerous biochemical, immunological, and functional disorders. Periodontal diseases constitute a pressing issue in modern dentistry, with both medical and social significance, due to their high prevalence, aggressive progression, the formation of chronic odontogenic infectious foci, early tooth loss during the productive years, and, consequently, a significant decline in quality of life [4].

Aim of the study: to perform a clinical assessment of periodontal tissue status in young individuals with generalized periodontitis. Objective examination revealed unsatisfactory oral hygiene among young patients with generalized periodontitis. Clinical evaluation showed the presence of mineralized dental deposits of light-yellow and white color, of medium-density or fragile consistency, as well as visible soft plaque, predominantly in the cervical area and interproximal spaces. Analysis of the underlying causes revealed that the most common hygiene errors included: insufficient duration of toothbrushing; brushing teeth before meals (before breakfast and dinner); inadequate use of interdental cleaning devices; improper selection of toothbrushes regarding size and bristle hardness; non-adherence to recommended brushing techniques—such as the predominance of horizontal rather than circular motions, cleaning mainly the incisal and occlusal surfaces while neglecting the lingual and cervical interproximal areas.

Intraoral examination additionally revealed: overhanging margins of fillings and prosthetic constructions; irrational tooth restorations without anatomical form reconstruction and without proper contact points or surfaces; multiple signs of traumatic occlusion; gingival recession; less frequently, pathological attachment of the

upper and lower labial frenula and buccal folds; occlusion types observed were orthognathic or edge-to-edge.

Radiological examination in patients with generalized periodontitis of initial–stage I severity showed: absence of the cortical plate, osteoporosis of the cancellous bone, resorption of the interdental septa up to 1/3 of the root length, and widening of the periodontal ligament space. In cases of stage II severity, along with the aforementioned signs, resorption of the interdental septa extended up to 1/2 of the root length.

Conclusion: In young individuals with generalized periodontitis of initial and stage I–II severity, an intense inflammatory-dystrophic process in the periodontal tissues was observed, correlating with unsatisfactory oral hygiene.

References:

1. Elemek E. Periodontal disease severity, tooth loss, and periodontal stability in private practice. *Niger J Clin Pract.* 2022 Jun;25(6):931-937. doi: 10.4103/njcp.njcp_1952_21.PMID: 35708436
2. Nazir M, Al-Ansari A, Al-Khalifa K, Alhareky M, Gaffar B, Almas K. Global Prevalence of Periodontal Disease and Lack of Its Surveillance. *ScientificWorldJournal.* 2020 May 28;2020:2146160. doi: 10.1155/2020/2146160. eCollection 2020. PMID: 32549797
3. Kissa J, El Houari B, Amine K, Chemlali S, Khlil N, Mikou S, Gharibi A, El Ouadnassi I, Rifki C, Albandar JM. Prevalence of periodontal disease in young Moroccans: A national survey. *J Periodontol.* 2022 Dec;93(12):1867-1877. doi: 10.1002/JPER.22-0103. Epub 2022 Aug 4. PMID: 35708520
4. Janakiram C, Dye BA. A public health approach for prevention of periodontal disease. *Periodontol 2000.* 2020 Oct;84(1):202-214. doi: 10.1111/prd.12337. PMID: 32844412.

ОЦІНКА МОЖЛИВОСТЕЙ ЗАКЛАДІВ ПЕРВИННОЇ МЕДИКО-САНІТАРНОЇ ДОПОМОГИ УКРАЇНИ ЩОДО НАДАННЯ ПОСЛУГ З РЕПРОДУКТИВНОГО ЗДОРОВ'Я

Гойда Ніна Григорівна

Д.мед.н., професор, професор кафедри управління охороною здоров'я,
Національний університет охорони здоров'я України ім. П. Л. Шупика

Октисюк Жанна Сергіївна

Аспірант кафедри управління охороною здоров'я,
Національний університет охорони здоров'я України ім. П. Л. Шупика

В даному дослідженні аналізувалися можливості закладів первинної медико-санітарної допомоги (ПМСД) щодо надання послуг з репродуктивного здоров'я, згідно оцінки лікарями загальної практики-сімейної медицини, акушерами-гінекологами та організаторами охорони здоров'я.

В опитуванні брало участь 95 лікарів загальної практики-сімейної медицини (ЗПСМ), 98 лікарів акушерів гінекологів та 98 організаторів охорони здоров'я. Для опитування було розроблено анонімні анкети, які було поширено за допомогою Google-форми. Отримані результати проаналізовано за допомогою програмного забезпечення Google Docs та Microsoft Excel 2010. Для аналізу даних використані методи описової статистики.

Згідно результатів опитування, лише 16,84% лікарів загальної практики-сімейної медицини оцінили відповідність матеріально-технічної бази закладів ПМСД як «повністю відповідає», та 24,21% - як «майже повністю відповідає». Тоді як більше 58% респондентів негативно оцінили відповідність матеріально-технічної бази (34,74% - частково відповідає та 24,21% - не відповідає).

Також ми аналізували оцінку відповідності матеріально-технічної бази закладів ПМСД по забезпеченню їх функції з надання послуг з репродуктивного здоров'я, в залежності від місця розташування закладу респондентів (м. Київ, Київська область чи інша область).

Аналіз отриманих даних не виявив достовірної різниці в результатах оцінки, в залежності від розміщення закладів. Більше 50% респондентів, не залежно від місця роботи, негативно оцінили відповідність матеріально-технічної бази, з них більше 20% кожної групи оцінили, як «не відповідає» та більше 27% як «частково відповідає».

Згідно результатів опитування, лише 9,18% лікарів акушерів гінекологів оцінили відповідність матеріально-технічної бази закладів ПМСД по забезпеченню їх функції з надання послуг з репродуктивного здоров'я як «повністю відповідає», та 4,08% - як «майже повністю відповідає». Більше 86% респондентів негативно оцінили відповідність матеріально-технічної бази закладів ПМСД по забезпеченню їх функції з надання послуг з репродуктивного

здоров'я: 47,96% оцінили як «не відповідає» та 38,78% як «частково відповідає».

Також ми аналізували оцінку організаторами охорони здоров'я відповідності матеріально-технічної бази їх закладу по забезпеченню функції з надання послуг з репродуктивного здоров'я лікарями ЗПСМ в залежності від наявності надання в закладі первинної акушерсько-гінекологічної допомоги.

Згідно результатів опитування, більше 50% організаторів охорони здоров'я, в чийх закладах надається первинна акушерсько-гінекологічна допомога, негативно оцінили відповідність матеріально-технічної бази закладу по забезпеченню функції з надання послуг з репродуктивного здоров'я лікарями загальної практики-сімейної медицини: 20,75% оцінили як «не відповідає» та 30,19% як «частково відповідає». Та відповідно більше 90% організаторів охорони здоров'я, в чийх закладах не надається первинна акушерсько-гінекологічна допомога, негативно оцінили відповідність матеріально-технічної бази закладу для її надання.

Отже, згідно оцінки лікарів загальної практики-сімейної медицини, лікарів акушерів гінекологів, організаторів охорони здоров'я, у більше, ніж 50% закладів ПМСД, матеріально-технічна база закладу «не відповідає» або лише «частково відповідає» для надання послуг з репродуктивного здоров'я лікарями загальної практики-сімейної медицини, що зумовлює необхідність здійснення заходів для забезпечення закладів ПМСД засобами медичного призначення, необхідними для надання подальшої можливості надання акушерсько-гінекологічних послуг.

Список літератури:

1. Goida NG, Oktysiuk ZS. Results of the study of the attitude of women of reproductive age to the integrated gynecological care provision by family physicians. Wiad Lek. 2024;77(3):506-513. doi: 10.36740/WLek202403120.

СУЧАСНІ ПІДХОДИ ДО ДІАГНОСТИКИ ТА ЛІКУВАННЯ СИНДРОМУ ПОДРАЗНЕНОГО КИШКІВНИКА

Засць Тетяна Анатоліївна

Канд. мед. наук, доцент

Дзига Світлана Вікторівна

Канд. мед. наук, доцент

Бакалець Олена Валеріївна

Канд. мед. наук, доцент

Тернопільський національний медичний університет
імені І. Я. Горбачевського МОЗ України, м. Тернопіль, Україна

Синдром подразненого кишківника (СПК) — це функціональне захворювання шлунково-кишкового тракту, яке характеризується хронічним або рецидивуючим абдомінальним болем, здуттям живота, а також змінами характеру випорожнень (закреп, діарея або їх поєднання), без наявності органічного ураження кишківника. Поширеність СПК у світі сягає до 20% усього населення. Ця патологія зустрічається зазвичай у молодих осіб віком від 20 до 40 років, переважно жіночої статі (співвідношення хворих на СПК жінок і чоловіків становить 2:1) та є менш вираженим у пацієнтів похилого віку. Захворювання значно впливає на якість життя пацієнтів, а тому потребує мультидисциплінарного підходу до діагностики та лікування.

У дослідженні нами використано методи бібліографічного аналізу, контент-аналізу сучасних наукових статей і рецензій, що висвітлюють аспекти діагностики та лікування синдрому подразненого кишківника. Здійснювався огляд наукових публікацій за останні 5 років (PubMed, Scopus та Google Scholar), які висвітлюють новітні підходи до діагностики, лікування та патофізіології СПК. Проаналізовано офіційні рекомендації та наукові огляди на предмет виявлення основних тенденцій та наукових дискусій у цій галузі, та здійснено групування виявлених даних щодо ефективності дієтичних рекомендацій, фармакологічних засобів та психологічних методів лікування СПК.

Дослідження підтверджують, що ключову роль у патогенезі СПК відіграє дисбаланс у системі "кишківник-мозок", що проявляється порушенням моторики кишечника, підвищеною вісцеральною чутливістю, змінами якісного та кількісного складу мікрофлори кишки та вегетативними порушеннями. Згідно з останніми даними, для діагностики СПК рекомендується поетапний підхід, а саме: використання Римських критеріїв IV, які дозволяють встановити діагноз на основі характерних симптомів, виключення органічної патології шляхом проведення лабораторних та інструментальних досліджень. Рекомендовані додаткові функціональні методи, такі як тест на фекальний кальпротектин, як

специфічний маркер запалення кишківника – для диференціації СПК з органічною патологією шлунково-кишкового тракту, тести на харчову непереносимість. В аспекті сучасних уявлень про природу виникнення, морфологічні та клінічні ознаки СПК найбільш ефективними є комплексні терапевтичні стратегії, які включають модифікацію способу життя, облік харчової непереносимості, фармакотерапію та психоемоційну підтримку. Дієта з низьким вмістом FODMAPs є ефективною у 50-70% пацієнтів із СПК. Призначення медикаментозного лікування залежить від домінуючого клінічного варіанту СПК: протидіарейні препарати (опіоїдні агоністи) використовуються при СПК із діареєю, зменшуючи частоту дефекацій на 30-40%, у пацієнтів із закрепом використовуються засоби осмотичної дії, засоби уповільненої дії (пребіотики). Спазмолітики, масло м'яти перцевої високоефективні для зменшення абдомінального болю. Антидепресанти (селективні інгібітори зворотного захоплення серотоніну, трициклічні антидепресанти) покращують стан у пацієнтів із вираженим болем та тривожністю. Важливу роль відіграє психотерапія – когнітивно-поведінкова терапія має доведену ефективність у пацієнтів, симптоми яких загострюються на фоні стресу.

Отже, сучасні підходи до діагностики СПК базуються на Римських критеріях IV та виключенні наявності органічної патології. Лікування пацієнтів повинно бути комплексним і включати: модифікацію способу життя, дієтотерапію, фармакотерапію та психотерапевтичне лікування. Персоналізований підхід до пацієнта забезпечує ефективний контроль симптомів та дозволяє досягти покращення якості життя.

Список літератури:

1. Huang, K. Y., Wang, F. Y., Lv, M., Ma, X. X., Tang, X. D., & Lv, L. (2023). Irritable bowel syndrome: Epidemiology, overlap disorders, pathophysiology and treatment. *World Journal of Gastroenterology*, 29(26), 4120.
2. Camilleri, M., & Boeckxstaens, G. (2023). Irritable bowel syndrome: treatment based on pathophysiology and biomarkers. *Gut*, 72(3), 590-599
3. Karunarathna, I., Hapuarachchi, T., Kapila De Alvis, S., Gunasena, P., Ekanayake, U., Rajapaksha, S., & Jayawardana, A. (2024). Comprehensive Management of Irritable Bowel Syndrome: A Multidisciplinary Approach.
4. Bonetto, S., Fagoonee, S., Battaglia, E., Grassini, M., Saracco, G. M., & Pellicano, R. (2021). Recent advances in the treatment of irritable bowel syndrome. *Pol Arch Intern Med*, 131(7-8), 709-715.

СУЧАСНІ ПІДХОДИ ДО ЛІКУВАННЯ АНАФІЛАКТИЧНОГО ШОКУ В ЕКСТРЕНИХ УМОВАХ

Сердюк Катерина Андріївна,
студентка, Харківський національний медичний університет

Огирь Дар'я Володимирівна,
студентка, Харківський національний медичний університет

Кучеренко Богдан Юрійович,
асистент, Харківський національний медичний університет

Вступ. Анафілактичний шок — це гострий, невідкладний і потенційно летальний стан, який потребує негайного розпізнавання та своєчасного лікування [1]. На тлі глобального зростання поширеності алергічних захворювань відзначається й збільшення кількості випадків анафілаксії [1]. За даними міжнародних організацій, таких як ASCIA (Австралійсько-Азійське товариство клінічної імунології та алергології), анафілактична реакція може розвинутиися протягом лічених хвилин після контакту з тригером і, без своєчасної допомоги, призводити до тяжких ускладнень, включно зі смертю [1].

Особливу актуальність ця проблема набуває через підвищений ризик тяжкого перебігу анафілаксії в окремих груп населення — зокрема, у дітей, підлітків та осіб із супутньою бронхіальною астмою [1]. Водночас спостерігається нагальна потреба у підвищенні рівня обізнаності медичних працівників щодо сучасних клінічних протоколів, особливо стосовно своєчасного та правильного застосування адреналіну як препарату першої лінії [1].

Оскільки анафілаксія може виникнути будь-де — як у медичних закладах, так і в побутових умовах — надзвичайно важливо навчати як медичних фахівців, так і широку громадськість навичкам розпізнавання симптомів та надання невідкладної допомоги. Тож дослідження сучасних підходів до лікування анафілактичного шоку та їх подальша оптимізація є ключовими завданнями для покращення прогнозу пацієнтів і зниження рівня смертності від цього небезпечного стану.

Мета роботи. Оцінити рівень знань студентів медичного університету, щодо сучасних протоколів діагностики та невідкладної терапії анафілактичного шоку. Виявити ключові аспекти теми, які потребують додаткової уваги в освітніх програмах, зокрема щодо розпізнавання тригерів, першочергових дій, правильного застосування адреналіну та використання допоміжних засобів, з метою підвищення якості надання екстреної медичної допомоги та покращення результатів для пацієнтів.

Матеріали та методи. Дослідження було проведено за допомогою електронного анкетування, в якому взяли участь студенти різних курсів

навчального медичного закладу у загальній кількості 22 особи. В опитуванні були поставлені питання стосовно

Результати і обговорення. Аналіз відповідей 22 учасників опитування дозволяє оцінити рівень їхньої обізнаності щодо сучасних підходів до екстреної терапії анафілактичного шоку. Для класифікації знань респондентів було розподілено на чотири категорії відповідно до набраних балів (максимум 15): 1. «Незадовільний рівень» (<7 балів); 2. «Задовільний рівень» (7-9 балів); 3. «Добрий рівень» (10-12 балів); 4. «Відмінний рівень» (13-15 балів).

Розподіл учасників за рівнями знань показав наступну картину: жоден респондент не продемонстрував незадовільних знань (0%); до групи із задовільним рівнем увійшли 6 осіб ($\approx 27\%$); найбільша частка, 10 осіб ($\approx 45\%$), показала добрий рівень; відмінними знаннями володіють 6 респондентів ($\approx 27\%$) (умовно, мал. 1). Це свідчить про те, що більшість опитаних мають достатню базову підготовку з даної теми.

Детальний розгляд відповідей виявив сильні та слабкі сторони в підготовці респондентів. Усі учасники коректно ідентифікували сутність анафілактичного шоку та його ключові тригери. Абсолютна більшість (95%) знає, що адреналін є препаратом вибору, а 86% обізнані щодо рекомендованого внутрішньом'язового шляху його введення. Також усі респонденти усвідомлюють необхідність негайного припинення контакту з алергеном.

Водночас, виявлено суттєві прогалини у критично важливих аспектах. Зокрема, лише 59% опитаних змогли вказати правильну стандартну дозу адреналіну (0,5 мл розчину 1:1000) для дорослого, що викликає занепокоєння щодо ризику неефективного лікування або передозування. Спостерігається плутанина в послідовності дій: 27% помилково вважають введення кортикостероїдів першочерговим заходом поряд з адреналіном. Знання щодо ведення ускладнень потребують покращення: хоча застосування інфузійної терапії при гіпотензії відоме 91% респондентів, лише 23% знають про доцільність введення глюкагону в певних клінічних ситуаціях. Викликає тривогу низька обізнаність (лише 23%) щодо мінімально рекомендованого чотиригодинного періоду спостереження за пацієнтом для виявлення біфазних реакцій. Роль антигістамінних препаратів також трактується неоднозначно: тільки 55% розуміють їхню обмежену ефективність щодо життєво небезпечних симптомів та другорядне значення в гострій фазі.

Отже, отримані дані демонструють, що попри засвоєння основних концепцій лікування анафілаксії, існують значні недоліки у розумінні практичних деталей дозування, послідовності введення препаратів, менеджменту ускладнень та пост-реакційного моніторингу. Це підкреслює актуальність проведення додаткових цілеспрямованих навчальних заходів для усунення виявлених прогалин та підвищення якості надання невідкладної допомоги.

Висновки. Проведене опитування серед студентів медичного факультету засвідчило базове розуміння ключових аспектів надання допомоги при анафілактичному шоці. Більшість респондентів правильно визначили анафілаксію як гостру алергічну реакцію з порушенням дихання та

гемодинаміки, а також вказали адреналін як препарат вибору. Найбільш обізнаними студенти виявились у питаннях триггерів анафілаксії, шляху введення адреналіну (внутрішньом'язово) та додаткової терапії при бронхоспазмі (сальбутамол).

Однак, виявлено критичну невпевненість щодо правильного дозування адреналіну та мінімально необхідного часу спостереження за пацієнтом, що становить потенційний ризик для безпеки та ефективності лікування. Також спостерігається плутанина щодо ролі та пріоритетності препаратів другої лінії, зокрема антигістамінних. Ці результати підкреслюють нагальну потребу у посиленні фокусу на практичних аспектах застосування клінічних протоколів та алгоритмів під час підготовки майбутніх лікарів для забезпечення належного рівня надання невідкладної допомоги при анафілактичному шоці.

Список літератури:

1. Australasian Society of Clinical Immunology and Allergy (ASCIA). (2019). *Guidelines for the Acute Management of Anaphylaxis*. Retrieved from [<https://www.allergy.org.au/hp/papers/acute-management-of-anaphylaxis-guidelines>]

ВТОРИННА АДЕНТІЯ: ТЕНДЕНЦІЇ ПОШИРЕНOSTІ В ОСІБ МОЛОДОГО ВІКУ

Слинько Юлія Олександрівна

доцент кафедри ортопедичної стоматології
Харківський національний медичний університет

Халімов Тимур Артурович

здобувач вищої освіти стоматологічного факультету
Ужгородський національний університет

Прискорений розвиток профілактичних та лікувальних стоматологічних технологій останніми десятиліттями привів, безумовно, до зростання рівня стоматологічної допомоги. Проте часткова адентія або дефекти зубних рядів (ДЗР), поряд із карієсом і хворобами пародонта, залишаються найбільш поширеною патологією зубощелепної системи не тільки в Україні, а й в усьому світі і становить від 40 до 75% [1, 2, 3]. Потреба населення у заміщенні дефектів зубних рядів дуже висока й сягає 80 % від загальної чисельності пацієнтів, що зверталися з метою протезування [1, 4, 5, 6].

Поширеність ДЗР є предметом уваги широкого кола дослідників різних регіонів України [1, 7, 8, 9, 10, 11]. Найбільший інтерес викликає вивчення поширеності та структури ДЗР у осіб молодого віку (15-29 років), оскільки саме ця категорія пацієнтів має безальтернативні показання до виготовлення незнімних ортопедичних конструкцій з опорою на дентальні імпланти. Так, Заблоцький Я.В. і Дидик Н.М. [4] дослідили поширеність і структуру ДЗР населення міста Львова та Львівської області на підставі вивчення ортопантограм 705 пацієнтів. Всього обстежуваних осіб вікової групи 15-29 років було 149. Загальна кількість дефектів в цій віковій групі склала 102, при цьому включених дефектів було 87, дистально необмежених – 15. Вітальними зубами з обох сторін обмежувалися 53 включених дефекта, з одного боку вітальними, а з іншого – депульпованими зубами – 15 дефектів і з обох боків депульпованими зубами обмежувалися 9 дефектів. 82 дефекти мали протяжність в один зуб, 4 – протяжність в два зуба, дефекти протяжністю в три зуба були відсутні.

Лабунець В.А. та співавт. [5] провели та порівняли данні стоматологічних оглядів 283 осіб молодого віку в 2012 році з оглядами 273 осіб в 1995 році. За даними авторів спостерігається чітка тенденція збільшення кількості осіб молодого віку з малими включеними ДЗР, як в цілому, так і окремо по віково-статевим групам з часом, особливо в молодших вікових групах (15-19 та 20-24 років), відповідно в 2,7 та 2,4 раза. Також була встановлена значна частота виникнення у данної групи населення зубощелепних деформацій – 89,1%. Щодо структури дефектів зубних рядів, то дослідження В. А. Лабунця і співавторів [11] дозволили встановити, що 74% обстежених мають ДЗР. При цьому 90,68% осіб

з числа обстежених мають часткові дефекти зубних рядів, а 9,32% – повну адентію. Двобічні кінцеві дефекти були зафіксовані у 12,96% випадків, одnobічні кінцеві – 16,04%, включені у фронтальному відділі – 6,01%, включені в бічних ділянках – 64,99%. Також Лабунец В.А. і співавтори показали, що кількість дефектів протяжністю в один зуб серед жителів м. Одеси молодого віку складала 82,2% від загальної кількості дефектів, в два зуба – 13,2%, і в три зуба – 4,6%. При цьому загальна кількість дефектів зубних рядів у цій віковій категорії склала 2388 на 1000 чоловік населення.

В роботі Дрогомирецької М.С. та співавторів [12] наведено інформацію щодо вивчення стану зубо-щелепної системи у 590 осіб у віці 18-25 років. Було встановлено, що 32,7% з них мають малі дефекти зубних рядів. У 72,2% розміри дефекту обмежувалися одним зубом, а в 27,8% випадків дефекти мали протяжність в два зуба. Автори не вказували на наявність дефектів протяжністю в 3 і більше зубів, а так само, за іними даними, в цій віковій категорії відсутні дистально необмежені дефекти зубних рядів. Тільки 22,5% дефектів обмежують інтактні зуби, 38,7% дефектів були обмежені 1 девітальним зубом, а в 11% випадків обидва зуба, що обмежують дефекти, були девіталізовані.

Опанасюк А.С. [1] вивчав поширеність вторинної адентії у пацієнтів декількох муніципальних стоматологічних поліклінік м.Києва за три роки – з 2015 по 2018 рік. Автор дійшов висновку, що в двох перших групах (до 30 років та 30-45 років) відсутність зубів зустрічається частіше у жінок, ніж у чоловіків, а в старшій віковій групі (45-60 років) видалені зуби частіше мають чоловіки (99,1%), а ніж жінки (96,2%). Поширеність вторинної адентії збільшилась у жінок віком до 30 років на 2,8 %, а у чоловіків – на 2 %, у віковій групі до 45 років у жінок – на 1,9 %, а у чоловіків – на 2,1 % та у групі до 60 років – на 0,4 % у жінок і на 0,5 % у чоловіків. Загальна поширеність вторинної адентії у мешканців м. Києва складала у жінок – 74,1 % та 72,2 % у чоловіків. І, нарешті, автор інформує, що потреба населення в заміщенні ДЗР шляхом протезування досить висока і складає 46-52%.

Кравеїшвілі С. та співав. [13] досліджували стан зубощелепної системи 147 пацієнтів стоматологічної клініки Тбіліського державного медичного університету віком від 15 до 40 років і у 62% пацієнтів діагностували вторинну адентію, більшість випадків якої пов'язана із малими ДЗР в бічних ділянках.

Вчені НМУ імені О.О.Богомольця [14] з'ясували, що 152 пацієнтів віком від 25 до 60 років мали часткові ДЗР, що становило 76,76% від загальної кількості досліджених ортопантомограм.

За власними результатами, що отримані шляхом аналізу ортопантомограм 1269 мешканців Харківського регіону віком від 18 до 80 років, малі ДЗР (до 3-х зубів) виявлено в 676 осіб, що становило 53,27% [15]. Щодо осіб молодого віку, то поширеність малих ДЗР у зазначених пацієнтів мала стати тенденцією до суттєвого зростання не тільки в порівнянні з рівнем в наймолодшій віковій групі 18–24 років (16.52%), а і в порівнянні з попередніми групами. Так, поширеність малих ДЗР у віці 25 –29 років різко зростала до 40,85% і була більшою за показники попередньої вікової групи в 2.5 раза ($p<0.05$). У осіб у віці 30–34 роки

досліджуваний показник збільшився до 43.81% і перевищував показники попередньої вікової групи у 1.1 раза ($p > 0.05$). І, нарешті, показник поширеності малих ДЗР в осіб віком від 35 до 39 років сягнув 69.50%, що в 1.6 раза було вище за попередню групу ($p < 0.05$). Слід зазначити, що поширеність малих ДЗР мала прямий кореляційний зв'язок із віком пацієнтів ($r = 0,4207$, $p = 0,00$).

Отже, питання поширеності ДЗР в осіб молодого віку залишаються актуальним напрямком досліджень науковців багатьох регіонів України, що обумовлено необхідністю планування розвитку різних напрямків реабілітації зубних рядів зазначеного контингенту пацієнтів. Особливого акценту заслуговує те, що саме в осіб молодого віку несвоєчасно усунуті ДЗР швидко призводять до розвитку вторинних деформацій, що стає суттєвою перешкодою на етапах комплексного лікування таких пацієнтів.

Список літератури

1. Опанасюк А.С. Поширеність вторинної адентії у населення різних регіонів м. Києва// Вісник стоматології. 2019; 32(21): 46-9.
2. de Souza FN, de Siqueira Gomes C, Rodrigues AR, Tiossi R, de Gouvêa CV, de Almeida CC. Partially Edentulous Arches: A 5-Year Survey of Patients Treated at the Fluminense Federal University Removable Prosthodontics Clinics in Brazil. J Prosthodont. 2015 Aug; 24(6): 447-51. doi: 10.1111/jopr.12225.
3. Kailembo A, Preet R, Stewart Williams J. Common risk factors and edentulism in adults, aged 50 years and over, in China, Ghana, India and South Africa: results from the WHO Study on global AGEing and adult health (SAGE). BMC Oral Health. 2017 Jul 27; 17(1) 29 doi: 10.1186/s12903-016-0256-2.
4. Заблоцький Я.В. Потреба до заміщення включених дефектів зубних рядів незнімними протезами з опорою на імпланти в залежності від стану зубів, які їх обмежують. Стоматологічна імплантація, Остеоінтеграція. 2006: 165-7.
5. Лабунец В.А., Диева Т.В., Куликов М.С., Лабунец О.В., Ленский В.В. Рожкова Н.В. Состояние и тенденции развития стоматологической ортопедической помощи у лиц молодого возраста. Український стоматологічний альманах. 2013; 5:85-8.
6. Akinboboye, Azodo C, Soroye M Partial edentulism and unmet prosthetic needs amongst young adult Nigeria. Odontostomatol Trop. 2014 Mar; 37(145): 47-52.
7. Мунтян Л.М., Юр А.М. Частота виникнення, поширеність вторинної часткової адентії та зубочелюстних деформацій у осіб молодого віку. Український стоматологічний альманах. 2010; 5: 25-6.
8. Макеев В.Ф., Мартинек Г.В. Частота дефектів зубів та зубних рядів у пацієнтів 13 – 17 років в залежності від віку Український стоматологічний альманах. 2012; 4: 106-10.
9. Сидоренко Л.П. Аналіз біометричних досліджень малих дефектів зубних рядів із вторинними зубощелепними деформаціями. Галицький лікарський вісник. 2014. № 2 (21). С. 88–90.
10. Мірчук Б.М., Я. В. Максимов Я.В. Частота дефектів зубних рядів серед дорослих пацієнтів м. Запоріжжя, які звернулися за протетичним лікуванням.

Актуальні питання фармацевтичної і медичної науки та практики. 2017; 1(23):102-6. doi: 10.14739/2409-2932.2017.1.93452.

11. Лабунец В.А., Диева Т.В., Семенов Е.И.[и др.] Распространенность, интенсивность, структура, тенденции развития малых включенных дефектов зубных рядов у лиц молодого возраста и их осложнений. Вісник стоматології. 2013; 1: 93-100.

12. Дрогомирецька М.С., Колесник Т.В., Лепский В.В. Стоматологический статус молодёжи Украины. Український стоматологічний альманах 2012; 2: 54-6.

13. Kraveishvili S., Shonia N., Sakvarelidze Z., Sakvarelidze N. Prevalence and intensity of dentition defects and secondary deformations in the population of 15-40 age group. Georgian Medical News. 2014; 7-8 (232-233): 38-42.

14. Васишин У.Р., Скібіцький В.С. Аналіз поширеності часткових дефектів зубнихрядів та потреби в кістковій пластиці з метою встановлення ендоосальних імплантатів при дистально-необмежених дефектах зубних рядів. Сучасна стоматологія. 2024; 1: 57-64.

15. Yu.O. Slynko, I.I. Sokolova, K.I. Karpenko, N.M. Udovychenko, S.I. Herman, T.V. Tomilina, K.V. Skydan Gender aspects of the dental status in the adult population of the Kharkiv region World of medicine and biology. 2022. № 3 (81).- С.168-172 DOI 10.26724/2079-8334-2022-3-81-168-172.

COMPONENTS OF COMMUNICATIVE COMPETENCE: A THEORETICAL PERSPECTIVE

Nargiza Yusupova,

Teacher of Namangan State University

Abstract: Communicative competence is a foundational concept in language education, encompassing the ability to effectively use language in diverse social contexts. This article explores the key components of communicative competence, including linguistic, sociolinguistic, discourse, and strategic competence. The discussion highlights their interdependence and significance in language teaching and learning. Understanding these components enables educators to design curricula that foster practical language skills essential for real-world communication.

Keywords: Communicative competence, linguistic competence, sociolinguistic competence, discourse competence, strategic competence.

Introduction

In the field of applied linguistics and language education, communicative competence is a crucial construct that determines learners' ability to use language appropriately and effectively. Originally conceptualized by Dell Hymes (1972) as an alternative to Chomsky's notion of linguistic competence, communicative competence extends beyond grammar knowledge to include sociocultural and pragmatic aspects of language use. Canale and Swain (1980) further refined this concept by categorizing it into multiple components. The development of communicative competence is essential for language learners to function effectively in real-world communicative settings. Unlike traditional language teaching methods that focus primarily on grammatical accuracy, communicative language teaching (CLT) emphasizes the practical use of language for meaningful interaction. As global communication becomes increasingly complex, the need to develop learners' ability to use language flexibly and appropriately in diverse social contexts is more relevant than ever.

Understanding communicative competence and its components can help educators design effective language curricula that foster students' ability to navigate different linguistic and cultural environments. This paper aims to examine the components of communicative competence and discuss their implications for language education, emphasizing the importance of integrating linguistic, sociolinguistic, discourse, and strategic competencies into teaching methodologies.

Literature Review

The concept of communicative competence has evolved through various theoretical models and empirical studies. Hymes (1972) introduced communicative competence as a broader alternative to linguistic competence, emphasizing the sociocultural rules of language use. He argued that knowing a language involves not only grammatical correctness but also the ability to use language appropriately in different social contexts. His work laid the foundation for later research in sociolinguistics and language education.

Canale and Swain (1980) expanded on Hymes' idea by proposing a model that includes three key components: linguistic competence (grammatical knowledge), sociolinguistic competence (social appropriateness of language use), and strategic competence (compensatory strategies for communication breakdowns). Canale (1983) later refined this model by adding discourse competence, which focuses on cohesion and coherence in spoken and written texts. This framework has had a lasting impact on language teaching methodologies, particularly in the communicative language teaching (CLT) approach. Bachman (1990) further developed the framework of communicative language ability, incorporating language competence, strategic competence, and psychophysiological mechanisms. He emphasized the role of both knowledge and cognitive processes in language use. His model has been particularly influential in language testing and assessment, guiding the development of proficiency frameworks such as the Common European Framework of Reference for Languages (CEFR).

Celce-Murcia, Dörnyei, and Thurrell (1995) proposed a revised model that places greater emphasis on pragmatic and interactional competence. Their model identifies five components: linguistic competence, discourse competence, sociocultural competence, strategic competence, and actional competence, highlighting the role of interaction in communication. Their work has been widely applied in the design of communicative language curricula. Empirical studies have reinforced the importance of communicative competence in second language acquisition. Savignon (1983) conducted an extensive study on the impact of communicative language teaching (CLT) and found that learners who participated in communicative-based instruction developed higher levels of fluency and interactional skills than those in traditional grammar-focused classrooms. Subsequent research by Bygate (2001) and Littlewood (2011) emphasizes the need for communicative activities, such as role-playing and task-based learning, to enhance learners' practical language abilities.

Recent studies have also explored the integration of communicative competence into digital learning environments. Researchers such as Thorne (2010) and Blake (2016) have examined the role of technology-mediated communication in developing communicative competence, highlighting the benefits of online interaction and virtual exchanges in enhancing learners' discourse and strategic competence. These findings suggest that technology can play a crucial role in modern language education by providing authentic communication opportunities. Overall, the literature suggests that communicative competence is a multidimensional construct that has evolved over time. The theoretical models and empirical research discussed above provide valuable insights into how language learners acquire and develop communicative competence, informing contemporary approaches to language teaching and assessment.

Linguistic competence refers to the knowledge of phonology, morphology, syntax, semantics, and vocabulary. It represents the fundamental grammatical rules and structures required for constructing meaningful sentences. Without linguistic competence, communication may be hindered by grammatical errors and incorrect word usage, affecting comprehension and fluency.

Sociolinguistic competence involves understanding the social and cultural rules governing language use. It encompasses the ability to use language appropriately in

different social contexts, taking into account factors such as politeness, formality, and register. This competence ensures that language learners can navigate various social interactions effectively without causing misunderstandings or offense.

Discourse competence pertains to the ability to construct coherent spoken and written texts. It includes skills related to cohesion and coherence, enabling speakers and writers to organize ideas logically and maintain clarity in communication. Effective discourse competence allows individuals to convey messages smoothly across extended conversations and texts.

Strategic competence is the ability to employ communication strategies to overcome difficulties in language production and comprehension. These strategies include paraphrasing, circumlocution, gestures, and seeking clarification when communication breakdowns occur. Strategic competence is particularly important for second-language learners, as it helps them navigate language gaps and maintain interaction.

A comprehensive language curriculum should incorporate activities that develop all components of communicative competence. Classroom practices should integrate grammar instruction with opportunities for social interaction, discourse structuring, and strategy use. Task-based learning, role-playing, and interactive exercises can enhance learners' communicative skills, ensuring they can function effectively in real-life situations.

Conclusion

Communicative competence is a multifaceted construct that extends beyond grammatical knowledge to include sociolinguistic, discourse, and strategic aspects. These components are interrelated and essential for effective communication. By understanding and addressing these competencies in language education, educators can better prepare learners for authentic language use in diverse contexts.

References:

1. Bachman, L. F. (1990). *Fundamental Considerations in Language Testing*. Oxford University Press.
2. Blake, R. J. (2016). *Technologies for Teaching and Learning L2 Speaking*. In *The Handbook of Technology and Second Language Teaching and Learning* (pp. 33-48). Wiley.
3. Bygate, M. (2001). *Speaking*. Oxford University Press.
4. Canale, M. (1983). From Communicative Competence to Communicative Language Pedagogy. In J. Richards & R. Schmidt (Eds.), *Language and Communication* (pp. 2-27). Longman.
5. Canale, M., & Swain, M. (1980). Theoretical Bases of Communicative Approaches to Second Language Teaching and Testing. *Applied Linguistics*, 1(1), 1-47.
6. Celce-Murcia, M., Dörnyei, Z., & Thurrell, S. (1995). Communicative Competence: A Pedagogically Motivated Model with Content Specifications. *Issues in Applied Linguistics*.

7. Hymes, D. (1972). On Communicative Competence. In J. B. Pride & J. Holmes (Eds.), *Sociolinguistics: Selected Readings* (pp. 269-293). Penguin Books.
8. Littlewood, W. (2011). Communicative Language Teaching: An Expanding Concept for a Changing World. *Language Teaching*, 46(3), 213-223.
9. Savignon, S. J. (1983). *Communicative Competence: Theory and Classroom Practice*. Addison-Wesley.
10. Thorne, S. L. (2010). *Computer-Mediated Communication and Second Language Development*. *Annual Review of Applied Linguistics*, 30, 107-135.

KEYFİYYETLİ TƏHSİL - FƏNLƏRİN KEYFİYYƏTLİ TƏDRİSİNDƏN BAŞLAYIR

Novruzova Nazəni

Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti,
Analitik və üzvi kimya kafedrasının
dosenti, k.f.d., ilin müəllimi, Bakı, Azərbaycan

Həmişə təhsil sahəsində aparılan bütün islahatların məqsədi, məhz onun keyfiyyətinin yüksəldilməsinə nail olmaqdan ibarət olmuşdur. Çünki keyfiyyətli təhsil cəmiyyətin, dövlətin əsas sütunlarından biridir, daha sivil cəmiyyətin yaranmasının hərəkətverici qüvvəsidir.

Keyfiyyətli təhsil məhz fənlərin keyfiyyətli tədrisindən başlayır [1]. Fənnləri tədris edən müəllimlər yaşadıkları cəmiyyətin güzgüsü və onun hərəkətverici qüvvəsidir. Həmişə müəllim adı müqəddəs olmuş və onların bir çoxu xalqın maariflənməsində, inkişafında əvəzsiz rol oynamışlar. Xüsusilə, pedaqoji universitetlərdə çalışan bu şərəfli peşə sahibləri cəmiyyət üçün saysız-hesabsız layiqli kadrlar, müxtəlif fənlər üzrə çox savadlı və yüksək intellektli əsil vətənpərvər müəllimlər ordusu hazırlamışlar. Ona görə pedaqoji universitetlərin müəllimlərinə çox vaxt, düzgün olaraq, "müəllimlər müəllimi" de deyirlər. Onlar bu şərəfli adı doğrultmaq üçün, universitetdə yüksək səviyyəli tədrislə məşğul olaraq təhsilin keyfiyyətini yaxşılaşdırmalıdır. Müəllimlər hazırlayan universitetlərdə təhsil son dərəcə keyfiyyətli və hərtərəfli olmalı, savadlı müəllimlərin yetişdirilməsi işinə xidmət etməlidir.

Əbəs deyil ki, Ulu öndər Heydər Əliyev demişdir: "Mən yer üzərində müəllimdən yüksək ad tanımıram". Dahilərdən biri də belə bir fikir söyləmişdir ki, əgər bir xalqı, bir milləti məhv etmək istəyirsənsə, onun müəllimlərini savadsız yetişdirmək kifayət edir. Onda o millət öz-özünə məhv olacaq və müharibə etməyə belə ehtiyac qalmayacaqdır.

Lakin müəllimlik peşəsi nə qədər şərəfli və yüksək olsa da, bir o qədər məsuliyyətli və çətinidir. Dövlətin hər hansı bir sahədə: hərbi, iqtisadi, sosial və s. qüdrətli olması cəmiyyətdəki müəllimlərdən birbaşa asılıdır. Belə ki, baxçadakı tərbiyəçi müəllimədən başlayaraq universitetdə mühazirə oxuyan müəllimlərədək bütün müəllimlər sanki, cəmiyyətin barometridir. Onlar yüksək biliyə, intellektə malik olsalar, cəmiyyət üçün savadlı, mədəni, ədalətli, bacarıqlı vətəndaşlar yetişdirəcələr, həmin vətəndaşlar da öz növbəsində, normal cəmiyyət, iqtisadi və hərbi cəhətdən çox qüdrətli bir dövlət quracaqlar. Məhz buna görə də universitetlərdə təhsil sən dərəcə keyfiyyətli və hərtərəfli olmalı, daim xalqın, millətin, vətənin rifahı naminə çalışan vətəndaşların yetişdirilməsi işinə xidmət etməlidir. Bəli, universitetlərdəki tədrisin əsas qayəsi də məhz bundan ibarət olmalıdır.

Keyfiyyətli təhsil - fənlərin yüksək səviyyəli, dünya standartlarına uyğun şəkildə tədrisindən birbaşa asılıdır. "Keyfiyyətli təhsil yüksək səviyyəli tədrisdən başlayır" desək, heç də yanılmarıq. Ona görə universitetlərdə keyfiyyətli təhsilə nail olmaq üçün ilk növbədə, ayrı-ayrı fənlərin tədrisinin səviyyəsini yüksəltmək lazımdır. Son illərdə

çap olunmuş yerli və xarici dərsliklərindən, internet materiallarından, vikipediyalardan istifadə edərək mükəmməl mühazirə materialı hazırlanması fənnlərin bugünkü keyfiyyətli tədrisinin və bütövlükdə keyfiyyətli təhsilin əsas şərtlərindəndir [2].

Fənlərin düzgün istiqamətdə tədrisi keyfiyyətli təhsilin əsas amillərindən biridir və onlar bir sıra şərtlərlə əsaslandırılmalıdır. Çünki təhsil, ilk növbədə, fənlərin tədrisindən başlayır. Tədrisin keyfiyyətini yaxşılaşdırmaq üçün hər bir fənn müəllimi çox böyük məsuliyyət daşımalıdır. Belə ki, universitetlərdə yüksək səviyyəli tədris prosesinə və keyfiyyətli təhsilə nail olmaq üçün:

1) Hər bir fənn müəllimi dərin nəzəri biliyə malik olmalı və bu bilikləri tələbələrə pedaqoji ustalıqla, müasir tədris metodlarından istifadə etməklə çatdırmalıdırlar. Bunun üçün onlar, ilk növbədə, ən müasir dərslik və dərs vəsaitlərindən (hətta dünya ədəbiyyatlarından və internet materiallarından belə) istifadə etməklə, yüksək səviyyəli və zəngin məlumatlı çox mükəmməl və dolğun, lakin açıq və aydın şəkildə, tələbələrin asanlıqla başa düşəcəkləri tərzdə olan mühazirə materialları hazırlanmalıdır. Mühazirə materiallarının daha asan qavranılması üçün, yeri gəldikcə, ona şəkil və qrafiklər, sxemlər, cədvəllər və digər interaktiv materiallar da daxil edilməlidir. Yaxşı olardı ki, mühazirələrin elektron versiyaları da tərtib edilsin və sayıtlarda yerləşdirilsin.

Mühazirə materiallarının izahı yaxşı olardı ki, tələbələrlə dialoq əsasında, keçilən mühazirələrə və əvvəllər tədris olunmuş fənlərdən alınmış köhnə biliklərə istinad edilərək aparılsın. Bu məqsədlə müəyyən sorğular da aparıla bilər. Təbiət elmləri, xüsusilə, kimya ixtisası üzrə keçilən materiallar və əldə olunan biliklər təcrübi dərslərdə daha da möhkəmləndirilməlidir. Təcrübi məşğələlərdə həm də vizual yaddaş tələbələrə dərsi daha mükəmməl başa düşməyə kömək edir. Hər bir mühazirə materialı yaxşı mənimsənilsin deyərək, dərslərin sonunda əsas prinsiplər və nəzəri materiallar məsələ və çalışmalar həlli ilə möhkəmləndirilməli və evdə də həlli məntiqi təfəkkür və əqli düşüncə tələb edən məsələ və çalışmalar, sual və tapşırıqlar verilməlidir (Yaponiya təhsil sistemində olduğu kimi). Artıq köhnə qaydalardan imtina edərək (yazı taxtasında təbaşirlə yazmaqdan), daha müasir təlim-tədris metodlarından istifadə etməklə, mühazirə materialları müasir metodlarla tələbələrin heç bir maniasız, açıq-aydın görə və eşidə biləcəkləri manitorlara verilməli və elektron karandaşlarla onlar üzərində izahat işləri aparılmalıdır.

2) Müəllimlərin elmi və pedaqoji bacarıqları inkişaf etdirilməlidir. Onlar daim öz üzərlərində işləməli, nəzəri və praktik biliklərini genişləndirməlidirlər. Bununla əlaqədar olaraq, hər kafedra həftənin məlum bir günündə seminarlar, elmi diskussiyalar təşkil etməli, müntəzəm sürətdə açıq dərslər aparılmalı və lazım gələrsə, fakültənin qabaqcıl və əlaqəli tələbələri də bu proseslərə cəlb olunmalıdırlar. Vaxtaşırı müəllimlərin və tədrisdə olan laborantların attestasiyaları keçirilməli və onların daim öz biliklərini müasir standartlar səviyyəsinə qaldırmaları stimullaşdırılmalıdır. Lazım gəldikdə də onlar respublikanın və dünyanın qabaqcıl ali məktəblərinə təkmilləşmə kurslarına göndərilməli və dünya standartlarına inteqrasiya prosesi getməlidir. Kafedralarda müasir dünya ədəbiyyatları əsasında gənc nəsllə düzgün istiqamətdə təhsil verə bilən, savadlı və yüksək intellektli müəllimlərin yetişdirilməsi işinə xidmət edən tədris planları, fənn proqramları, onlar əsasında dərsliklər, dərs vəsaitləri və metodik vəsaitlər, sillabuslar hazırlanmalıdır.

3) Müəllimlər yüksək praktik vərdişlər əsasında təbii xammallardan xalqın rifahı naminə istifadə etməyin yollarını tələbələrə göstərməli, onların diqqətini bu sahəyə cəlb etməlidir. Tələbələr bu cür mövzularda kurs işləri, referatlar yazmağa cəlb olunmalıdırlar.

4) Fənn olimpiadaları təşkil olunmalı və hər kurs tələbələri üçün onların keçdikləri tədris materiallarına uyğun olaraq suallar tərtib olunmalı və qaliblər universitet rəhbərliyi tərəfindən mükafatlandırılmalıdır. Dekanlıqlar vaxtaşırı fakültə elmi şuralarını keçirərək, tədrisin keyfiyyətinin göstəricilərini obyektiv şəkildə analiz etməli, yol verilən səhvlərin dərhal aradan qaldırılması istiqamətində təxirəsalınmaz işlər aparmalıdır.

5) Tələbələrin pedaqoji və istehsal praktikaları təşkil olunmalı, qabaqcıl orta məktəblərlə və istehsal müəssisələri ilə danışıqlar aparılmalıdır. Bioloqların respublikanın flora və faunasını, kimyaçıların isə respublikanın kimya zavodlarının texnoloji proseslərini mükəmməl öyrənmələrinə şərait yaradılmalı və bütün bunlara ciddi nəzarət olunmalıdır.

6) Tələbə-elmi cəmiyyətlərinin fəaliyyəti genişləndirilməli, lazım gələrsə, bu sahədə maddi-maraq prinsiplərindən istifadə edilməli, ən yaxşı və yaradıcı tələbə-elmi işləri üçün mükafatlar təsis olunmalıdır.

7) Vaxtaşırı kollektivumlar və yoxlamalar təşkil olunmalı, tələbələrin aldıkları nəzəri və praktik biliklər obyektiv qiymətləndirilməli və onların yüksək bilik əldə etmələri stimullaşdırılmalıdır.

8) Bütün tədris prosesində müəllim-tələbə münasibətləri tam demokratik əsaslarla qurulmalı, bu münasibətlər müasir standartlar və tələblər səviyyəsinə qaldırılmalıdır. Baloniya sisteminə uyğun olaraq, tələbələrin özlərinə müəllimləri seçmə imkanları yaradılmalıdır. Belə olan halda müəllimlər öz fənlərini daha dərindən, daha maraqlı və müasir tədris vasitələrindən istifadə etməklə daha yüksək səviyyədə tədris etməyə çalışacaqlar. Rektorluq-dekanlıq-müəllim-tələbə münasibətləri tam demokratiya və səmimiyyət əsasında, “ancaq keyfiyyətli təhsil naminə” ruhunda qurulmalıdır.

9) Tədrisin keyfiyyəti müəyyən meyarlarla qiymətləndirilməli və onun son nəticəsi hesablanmalıdır. Nəticə ölçülən olmalı, müəllimlərin əməyi diferensiaslaşmalı və təhsilin keyfiyyət göstəricilərinə uyğun olmalıdır. Bunun üçün müəyyən standartlar müəyyənləşməli və maddi-maraq prinsipindən istifadə edilməlidir.

10) Tədris olunan fənnin tələbələr tərəfindən nə dərəcədə mənimsənilməsini yoxlamaq və tədrisin keyfiyyətinə nəzarət etmək üçün vaxtaşırı olaraq, kollektivumlar, sınaqlar aparılmalı, tələbələrə kurs işləri, sərbəst işlər verilməlidir. Bütün, imtahan, yoxlama və qiymətləndirmələr obyektiv aparılmalı, “Təhsildə güzəşt yoxdur!” şüarına ciddi əməl olunmalıdır (digər inkişaf etmiş ölkələrdə olduğu kimi). Semestir imtahanları əgər test üsulu ilə keçirilərsə, açıq testlərə, yazılı imtahanlarda isə məntiqi təfəkkür tələb edən suallara üstünlük verilməlidir.

11) Tələbələrə verilən kurs işləri, referatlar yaradıcılıq qabiliyyəti tələb edən olmalı, mənbələrdən mexaniki köçürmə xarakteri daşımamalıdır. Sərbəst işlər isə çalışmalar əsasında tərtib olunaraq, tələbələrdən məntiqi düşüncə tələb edən və onların

əqli inkişafına xidmət edən formada olmalıdır. Nümunəvi kurs işləri və sərbəst işlər üçün mükafatlar təsis olunmalı, həvəsləndirmə metodlarından istifadə edilməlidir.

12) Vaxtaşırı tələbələrin respublikanın qabaqcıl müəllimləri, tanınmış pedaqoqları, elm adamları: kimyaçıları və bioloqları ilə görüşünü təşkil etməli, tələbələr onların dəyərli məsləhətlərindən faydalanmağa ruhlandırılmalıdır.

13) Tədris, həm də dövlət siyasətinə sadıq olmalı, keyfiyyətli təhsilə və nəticədə güclü iqtisadi qüdrətə, xalqın rifah halının yüksəlməsinə xidmətlə sıx bağlı olduğunu, “savadlı adam heç vaxt ədalətsiz ola bilməz” prinsipini öndə tutmalı, universitetdə təhsil alan tələbələr – gələcəyin müəllimləri cəmiyyətin əsl hərəkətverici qüvvəsi, xeyirxah və bacarıqlı vətəndaşlar kimi, vətənpərvər və maarifçi ruhda yetişdirilməlidir.

14) Ana dilində çap olunmuş keyfiyyətli və sanballı dərsliklər, dərs vəsaitləri, metodik və elmi-metodik vəsaitlər olmadan yüksək səviyyəli tədrisdən söhbət gedə bilməz. Çünki, tələbələrin böyük əksəriyyəti əcnəbi dillərdə olan ədəbiyyatlardan demək olar ki, istifadə edə bilmirlər. Ona görə də kafedralara tapşırılmalıdır ki, ana dilində müasir dərsliklər çox az olduğu üçün, vaxtaşırı dərsliklər, dərs vəsaitləri və metodik vəsaitlər nəşr etdirlsinlər. Bunun üçün konkurslar təşkil edilsin və yaxşı kitablar mükafata layiq görülərək universitetin kitabxanası üçün alınsın.

15) Daha keyfiyyətli tədrisə nail olmaq üçün fənnlərarası əlaqələrə geniş yer verilməlidir [3].

Beləliklə, bu deyilən istiqamətlərdə işin qurulması üçün tədrisə məhz peşəkar, tələbələrin psixologiyasını, müasir pedaqogikanı mükəmməl bilən vicdanlı və savadlı müəllimlər cəlb olunmalıdır. Tədrisin müasir tələblər səviyyəsində qurulması, onun keyfiyyətinin yüksəldilməsi bütövlükdə cəmiyyətin saflaşmasına və sonda onun iqtisadi, hərbi, sosial və s. sahələrdə qüdrətinin artmasına gətirərdi.

İstifadə olunmuş ədəbiyyatlar

1. Аканбаева С.К. Качественное образование – проблемы и пути решения // Международный журнал прикладных и фундаментальных исследований. – 2014. – № 8-4. – С. 134-135;

2. Əkbərov N.Ə. Kimya dərslərində əldə olunan biliklərin formalaşmasında kimyəvi eksperiment və təcrübələrin rolu // Ümummilli lider Heydər Əliyevin anadan olmasının 99-cu ildönümünə həsr olunmuş doktorant, magistrant və gənc tədqiqatçıların «Kimya və kimya texnologiyası» mövzusunda Respublika elmi konfransının materialları. Bakı, 18-19 may 2022-ci il. Səh.127-129; Bakı: BDU, 2022,– 466 səh.

3. N. Ə. Əkbərov, Ş. V. Həsənlı Fənlərarası əlaqələr. Şagirdlərin fizikadan aldqları biliklərin kimyanın öyrənilməsində rolu. Kimya məktəbdə – Elmi-nəzəri və metodik məcmuə, № 1 (77), 2022, səh. 9-18

ПРО РЕЗУЛЬТАТИ ВИВЧЕННЯ СИСТЕМАТИЧНОГО КУРСУ СТЕРЕОМЕТРІЇ

Бажан Вероніка Михайлівна

здобувач вищої освіти фізико-математичного факультету
Житомирський Державний Університет імені Івана Франка

Науковий керівник:

Прус Алла Володимирівна

доцент кафедри алгебри та геометрії

Житомирського Державного Університету імені Івана Франка

У світі математичної освіти стереометрія постає як унікальний інтелектуальний простір, де абстракція зустрічається з реальністю, а просторове мислення перетворюється на потужний інструмент пізнання. Проте сучасна освітня практика демонструє, на наш погляд, системну проблему: учні масово втрачають здатність сприймати просторові концепції, перетворюючи математику на нудну послідовність беззмистовних маніпуляцій. Статистика свідчить, що лише трохи більше третини випускників шкіл здатні вільно оперувати стереометричними поняттями. Національні тестування щороку фіксують катастрофічний розрив між теоретичними знаннями та практичними навичками. Середній бал за стереометричні завдання на 28% нижчий порівняно з планіметрією, що свідчить про системну кризу просторового сприйняття.

Метою статті є аналіз компетентності учнів зі стереометрії на основі результатів зовнішнього незалежного оцінювання (ЗНО) та національного мультимедійного тесту (НМТ) за період 2008–2024 років. У процесі дослідження було застосовано комплексний методологічний підхід, що базувався на двох основних методах: 1) систематичний збір та аналіз статистичних даних щодо результативності виконання стереометричних завдань за період 2008-2024 років на основі офіційної документації Українського центру оцінювання якості освіти (УЦОЯО); 2) порівняльний аналіз результатів за різні часові періоди, зокрема, після переходу до НМТ з 2022 по 2024 роки.

Результати дослідження виявили тенденцію до зниження рівня знань учнів зі стереометрії (табл. 1). Статистичний аналіз продемонстрував падіння середнього балу з 7,2 (за 12-тибальною шкалою) у 2008 році до 5,8 у 2024 році. Паралельно спостерігалось суттєве зменшення відсотка учнів, які успішно впоралися зі стереометричними завданнями – з 60% на початку досліджуваного періоду до 45% наприкінці.

Таблиця 1

Тенденції результативності іспитів з математики (2008-2024 рр.)

рік	Не виконані	Складність
2008	40	28.68
2009	29.67	22.09
2010	31.6	41.56
2011	38.25	28.05
2014	38.25	34.96
2015	33.33	36.28
2016	30	37.36
2017	30	48.84
2018	56.67	45.34
2019	56.67	44.14
2020	30	33.81
2021	70	33.55
2022	27	65.27
2023	0	34.50
2024	0	28.83

Аналіз державної атестації учнів стосовно стереометрії дає можливість зазначити, що у період з 2018 до 2021 років спостерігалось зростання кількості робіт, у яких учні взагалі не давали відповідь, тобто не намагались навіть вгадати правильну відповідь. З 2022 року ця статистика змінилася через впровадження НМТ, оскільки комп'ютерна система вимагає обов'язкового внесення відповіді. Тобто, формально впровадження НМТ у 2022 році знизило частку незавершених робіт до 27% (табл. 2), проте це не відображає реального покращення знань. Важливим аспектом аналізу є показник "ефективність вгадування", який демонструє, наскільки учні вдаються до випадкового вибору відповідей під час тестування. За даними УЦОЯО за 2023 рік, у завданнях з чотирма варіантами відповідей правильність випадкового вибору становить 25%. Однак у НМТ за 2022 рік цей показник становить 38%, що свідчить про системний ефект "нав'язаного вгадування"

Таблиця 2

Динаміка незавершених завдань (%)

РІК	НЕ ВИКОНАЛИ ЗАВДАННЯ (%)	ПРИМІТКИ
2008	40%	Стабільні показники
2009	29.67%	Перший рік зниження
2010	31.6%	Зростання складності
2011	38.25%	Вплив реформи освіти
2018	56.67%	Початок онлайн-навчання
2021	70%	Пік через пандемію та війну
2022	0%	Впровадження НМТ
2024	0%	Стабілізація після НМТ

Це підтверджує, що зниження частки незавершених завдань не обов'язково пов'язане з покращенням знань. У задачах з високою дискримінацією ($D\text{-index} > 60$) лише 18% відповідей були обґрунтованими, тоді як 42% містили ознаки вибору "навмання". Це підтверджується дисонансом між "стабілізацією" складності (28,83 у 2024) та збереженням низької якості розв'язків: 54% учнів не змогли правильно побудувати переріз піраміди (ЗНО-2023), незважаючи на стандартизацію завдань.

Період 2018–2021 років характеризується зростанням частки незавершених робіт до 70% (табл. 3), що корелює із соціально-політичними потрясіннями. У 2020–2021 роках перехід на дистанційне навчання через пандемію COVID-19 призвів до зниження якості засвоєння матеріалу на 25–40% (за даними МОН України). Це підтверджується різким падінням середньої складності виконаних завдань до 28–34 балів (табл. 3), що вказує на недостатнє розуміння базових концепцій.

Таблиця 3

Середня складність завдань (P-value)

<i>Рік</i>	<i>Середня складність</i>	<i>Тренд</i>
2008	28.68	▲
2009	22.09	▼ Найлегший рік
2011	34.96	▲
2018	45.34	▲
2022	65.27	▲ Найскладніший рік
2024	28.83	▼ Спрощення програм

Повномасштабна війна з 2022 року посилила психологічне навантаження: 45% учнів (за опитуванням UNICEF «The Impact of Conflict on Children's Education in Ukraine», 2023) відзначали труднощі з концентрацією під час вивчення абстрактних дисциплін, що пояснює зростання кількості помилок у задачах з просторовими фігурами (табл.4).

Таблиця 4.

Вплив зовнішніх факторів на результати навчання

Період	Зовнішній фактор	Типова помилка учнів	Частота (%)
2020-2021	Дистанційне навчання	Невірна інтерпретація умови задачі	58%
2022-2024	Військовий стан	Помилки в обчисленнях	42%

Результати виконання стереометричних завдань можуть свідчити, на нашу думку, про проблеми формування просторового мислення у школярів. У 2021 році лише 32% учнів правильно інтерпретували задачі з буквеними позначеннями (наприклад, "знайдіть кут між площинами α і β "), що може бути пов'язано з відсутністю практики роботи з 3D-моделями. Певне спрощення складності стереометричних завдань після 2011 року (середня складність впала

з 34,96 до 28,83 балів) не покращило результати, а лише замаскувало проблему: 57% випускників (за даними ЗНО-2023) не вміють застосовувати теореми стереометрії (табл.5)

Таблиця 5
Типологія завдань
ОСОБЛИВОСТІ

РІК	ЯКІСНІ ЗАВДАННЯ	ПРОБЛЕМНІ ЗАВДАННЯ	
2008	57%	53%	Рівномірний розподіл
2015	53%	47%	Акцент на базові навички
2021	32%	57%	Перевага комплексних задач
2024	75%	25%	Повернення до класики

Аналіз динаміки складності завдань НМТ виявляє суттєве зростання середнього балу з 22,09 (2009) до 65,27 (2022), що інтерпретується як механізм компенсації зниження якості підготовки (МОН України, 2023, "Стан цифровізації шкіл: аналітичний звіт"). Однак 57% педагогів зізналися, що рідко використовують інтерактивні методи через технічні обмеження — лише 14% шкіл мають спеціалізоване ПЗ для 3D-моделювання (OECD, 2022, "Digital Tools in STEM Education"). Емпіричні дані UNESCO (2023, "Learning in Geometry: A Global Perspective") підтверджують, що комбінація цифрових інструментів із практичними кейсами збільшує успішність на 28-41%, що вказує на необхідність переорієнтації навчальних програм на принципи mixed reality для подолання розриву між формальними показниками та реальними компетенціями.

Додатково для глибшого розуміння проблеми було проведено аналіз структури математичних задач у підручниках з геометрії для 10 класу (коли учні починають вивчати стереометрію систематично) (табл. 6). Як видно з таблиці, понад 60% завдань представлені виключно буквеними позначеннями. Математика перетворюється на абстрактний код, далекий від реального світу, де геометричні закони працюють безперервно та невидимо. Учні не бачать живого зв'язку між формулами та навколишньою дійсністю, що моментально знижує мотивацію до вивчення предмета.

Таблиця 6

Структура умов задач у діючих підручниках зі стереометрії 10 класу

Автори	Тема	Загальна кількість завдань	Завдання з буквенними даними	Завдання з числовими даними	Завдання з готовим малюнком	Прикладні завдання
О.С. Істер	Паралельність прямої і площини	42	45,24%	26.19%	26.19%	2.38%
А.Г. Мерзляк, Д.А. Номіровський, В.Б. Полонський, М.С. Якір	Паралельність прямої та площини	17	41,18%	17,65%	41.18%	0%
М.І. Бурда, Т.В. Колесник, Ю.І. Мальований	Перпендикулярність прямої та площини	23	60,87%	13.04%	13.04%	13.04%
Є.П. Нелін	Паралельність прямої та площини	15	86,67%	6.67%	6.67%	6.67%
Г.П. Бевз, В.Г. Бевз	Паралельність прямої і площини	33	66,67%	21.21%	9.09%	3.03%

Показовим є контраст між українською та європейською освітніми практиками. Якщо вітчизняні підручники містять лише 5% прикладних задач (у середньому), то в німецьких та фінських підручниках такі завдання складають близько 40%. Ця різниця принципово змінює сприйняття математики: з нудної абстракції вона перетворюється на потужний інструмент розв'язування реальних життєвих проблем.

Аналіз результатів ЗНО та НМТ за 2008-2024 роки виявив тенденцію до зниження рівня математичної компетентності учнів зі стереометрії, що безпосередньо пов'язано з надмірною абстрактністю навчальних матеріалів, відривом теоретичних концепцій від практичного контексту та низьким рівнем просторового мислення учнів (здатності уявляти тривимірні об'єкти та маніпулювати ними в уяві). На нашу думку, саме тому використання візуалізації та реальних моделей під час вивчення стереометрії є надзвичайно ефективним дидактичним прийомом. По-перше, візуалізація допомагає зробити абстрактні поняття конкретними. Учні можуть не лише побачити, але й фізично взаємодіяти з моделями, що сприяє глибшому розумінню просторових властивостей фігур, таких як площини, ребра, вершини, кути між площинами, перетини тощо. По-друге, використання реальних моделей активізує різні канали сприймання інформації — візуальний, тактильний, кінестетичний. Такий мультимодальний підхід підвищує ефективність засвоєння знань, особливо для учнів з різними стилями навчання. По-третє, робота з об'ємними моделями сприяє розвитку просторового мислення, яке є не лише важливим для успішного засвоєння стереометрії, а й має широке застосування в інженерії, архітектурі, дизайні та інших сферах. Крім того, використання візуальних засобів та моделей робить навчання більш цікавим і мотивуючим. Це знижує рівень тривожності перед

складними завданнями і формує позитивне ставлення до предмета. Наші подальші дослідження будуть спрямовані на створення системи засобів – реальних моделей – для ефективного вивчення систематичного курсу стереометрії.

Список літератури

1. Український центр оцінювання якості освіти (УЦОЯО). (2023). Аналітичний звіт з результатів ЗНО/НМТ з математики 2020-2023. Київ. <https://testportal.gov.ua/zvity-dani/>
2. Бурда М.І. (2019). Геометрія в старшій школі: проблеми і перспективи. Математика в рідній школі, 6, 2-8.
3. Тарасенкова Н.А. (2020). Методичні аспекти навчання стереометрії. Збірник наукових праць Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини, 4, 144-152.
4. Матяш О.І. (2018). Теоретичні засади методичної системи формування методичної компетентності вчителя математики. Монографія. Вінниця: ТОВ «Нілан-ЛТД».
5. Швець В.О. (2019). Методика навчання стереометрії. Навчальний посібник. Київ: НПУ імені М.П. Драгоманова.
6. Скафа О.І. (2021). Методика навчання математики: теорія і практика. Донецький національний університет імені Василя Стуса. Вінниця: ДонНУ імені Василя Стуса.
7. Михалін Г.О. (2018). Професійна підготовка вчителя математики. Навчальний посібник. Київ: НПУ імені М.П. Драгоманова.
8. Freudenthal, H. (2002). Revisiting Mathematics Education: China Lectures (Mathematics Education Library). Springer.
9. Kline, M. (2019). Mathematics for the Nonmathematician. Dover Publications.
10. Бевз Г.П., Бевз В.Г. (2018). Математика: алгебра і початки аналізу та геометрія, рівень стандарту: підруч. для 10 кл. закладів загальної середньої освіти. Київ: Видавничий дім "Освіта".
11. OECD. (2022). PISA 2022 Results: Mathematics Performance. Paris: OECD Publishing. <https://doi.org/10.1787/19963777>
12. Український центр оцінювання якості освіти (УЦОЯО). (2023). Ставлення учнів до вивчення предметів природничо-математичного циклу: звіт за результатами моніторингового дослідження. Київ. <https://testportal.gov.ua/monitoring/>
13. Міністерство освіти і науки України. (2022). Звіт про результати моніторингу якості освіти в умовах воєнного стану. Київ: МОН України. <https://mon.gov.ua/ua/osvita/zagalna-serednya-osvita/derzhavna-pidsumkova-atestaciya>
14. Tarasenkova, N., & Akulenko, I. (2020). The problem of developing spatial thinking in teaching stereometry. AIP Conference Proceedings, 2309(1), 050021. <https://doi.org/10.1063/5.0034774>

15. Бевз В.Г. (2020). Формування просторової уяви учнів на уроках стереометрії. Математика в рідній школі, 3, 15-19.
16. Burda, M., & Tarasenkova, N. (2021). Development of Geometric Competencies in the Digital Educational Environment. In Proceedings of the 2nd International Conference on Digital Transformation in Education, Science and Research (pp. 117-123). Kyiv, Ukraine.
17. Інститут освітньої аналітики. (2023). Навчання математики в цифровому середовищі: виклики і перспективи. Освітня аналітика України, 2(15), 68-81. <https://iea.gov.ua/publications/>
18. UNICEF. (2023). The Impact of Conflict on Children's Education in Ukraine. New York: UNICEF. <https://www.unicef.org/ukraine/reports>
19. Васильєва Д.В. (2020). Засоби розвитку математичної компетентності учнів в умовах комп'ютерно орієнтованого навчання. Інформаційні технології і засоби навчання, 78(4), 249-265. <https://doi.org/10.33407/itlt.v78i4.3734>
20. Національна академія педагогічних наук України. (2022). Дистанційне навчання математики в умовах воєнного стану: методичні рекомендації. Київ: НАПН України. <https://naps.gov.ua>

РОЗВИТОК КОЛОРИСТИЧНИХ ЗДІБНОСТЕЙ УЧНІВ ПІД ЧАС НАПИСАННЯ НАТЮРМОРТУ

Бородіна Дар'я Дмитрівна,
студентка 4 курсу

кафедри образотворчого та декоративно-прикладного мистецтва,
Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького,
м. Черкаси

Середа Наталія Борисівна,
викладач

кафедри образотворчого та декоративно-прикладного мистецтва,
Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького,
м. Черкаси

Натюрморт займає центральне місце у формуванні колористичних здібностей учнів. Робота з кольором дозволяє формувати тонке художнє бачення, виховувати у дітей естетичний смак, аналітичне мислення і творчий потенціал. У результаті це забезпечує сприятливі умови для загального розвитку дитини, як у повсякденному житті, так і у сферах мистецтва. Зокрема, процес створення натюрморту стимулює дитячу уяву та індивідуальне мислення. У дослідженні було розглянуто, як практика створення натюрморту сприяє не тільки вдосконаленню художніх навичок, але й впливає на психологічні якості дітей.

У контексті вивчення слід підняти питання про натюрморт як жанр в образотворчому мистецтві та його ключові колористичні методи. Живопис, насамперед, один з основних видів образотворчого мистецтва, що налічує багатовікову історію. Цей жанр творчості, здолав нелегкий шлях, із самого зародження демонструє вишуканість, красу форм і глибину світовідчуття. Відомі майстри – від античності до сучасності – зробили вагомий внесок у його становлення. Вони не лише зображували нерухомі предмети, а й зупиняли мить, розповідаючи історію одного моменту. Такий підхід змушує глядача замислитись над речами, які в повсякденному житті здаються буденними й непомітними. Унікальність натюрморту полягає в тому, що художник через предмети виражає своє ставлення до світу, відображає своє сприйняття реальності, емоційний стан і внутрішній світ [1]. Саме тому, вивчення натюрморту є ефективною формою для навчання. Діти мають змогу працювати з реальними об'єктами, що дозволяє спостерігати за закономірностями побудови композиції, просторовим розміщення предметів, вивчати кольорові співвідношення та колористичну гармонію.

Важливу роль при написанні натюрморту відіграє колір. Саме він визначає настрій твору та привертає увагу до головного. Кольорове співвідношення предметів розкриває всю красу натюрморту, вчить бачити головне, формуючи естетичний смак учня. Під час написання натюрморту діти розвивають

кольоросприймання, вміння розрізняти відтінки, аналізувати теплі й холодні кольори, передавати об'єм і простір за допомогою тону, світлотіні та кольорової гармонії. Вони вчаться бачити головне в композиції, аналізувати природні форми, що сприяє розвитку образного мислення. Практична робота формує вміння працювати з палітрою, поєднувати контрастні та споріднені кольори для досягнення художньої виразності. Особливу увагу при написанні приділяють спостереженню за освітленням, кольоровими рефlekсами та взаємодією предметів між собою. Це дозволяє учневі краще зрозуміти природу кольору та його поведінку в реальному середовищі. Натюрморт гармонійно поєднує в собі колір, форму і спосіб самовираження через мазок. Завдяки різноманіттю технік – нашарування фарб, деталізація, розтушовування, учні мають можливість експериментувати, що розвиває творчу уяву й художнє мислення [2].

Зокрема, сучасні натюрморти набули нового змісту, що збагачує можливості для творчого самовираження. На даний час колір та композиція не відповідають класичним канонам, що дозволяє авторам вільно самовиражатися. Впроваджується поєднання традиційних елементів із сучасними технологіями. Нестандартна композиція та яскравий колорит є одним із ключових аспектів створення сучасних натюрмортів. При цьому основна ідея залишається незмінною – мовою образів передати глибокий зміст та краси навколишнього світу.

Сучасний живопис диктує свої умови та підходи до створення художніх робіт. На відміну від традиційного живопису, де переважає точність ліній, у сучасному натюрморті панує свобода вираження, індивідуальність, експерименти. Це відкриває можливість створювати оригінальні роботи і розвивати власне бачення світу та інтерпретувати реальність у творчій манері. Сучасний арт-ринок все більше цінує авторські роботи, саме тому вивчення та вдосконалення технік живопису є ключовим моментом в художній освіті. Діти вчаться експериментувати та творчо мислити, роблячи кожен твір унікальним.

Варто зазначити, що вивчення живопису, наприкладі колористичного написання натюрморту, може стати у нагоді не лише в образотворчому мистецтві, а й у суміжних сферах. Розуміння колористичних гармоній допоможе учням у майбутньому створювати веб-дизайн, рекламні інтеграції, інтер'єрні рішення та бути задіяними в інших творчих професіях. Опанування законів кольору при написанні натюрморту допомагає формувати не лише художній смак та естетичні відчуття, а й інтелектуальні можливості дитини. Водночас, практика сприяє розвитку у дітей стриманості, уваги та аналітичного мислення, що є необхідним навиком для професійного спрямування [3].

Таким чином, вивчення кольорової гами на прикладі написання натюрморту є ефективним засобом розвитку учнів. У процесі роботи школярі навчаються бачити та передавати кольорові відтінки предметів, працювати з контрастами, нюансами, щоб досягти гармонії кольору. Учні, насамперед, не лише поліпшують технічні навички, але отримують можливість самовиражатися через колір, текстуру та ефекти. Натюрморт виступає не лише як навчальне завдання, а і як творчий інструмент, що стимулює індивідуальний художній розвиток

учнів. Його систематичне використання у навчальному процесі формує та збагачує колористичну підготовку, що є основним фундаментом для можливого подальшого зростання в мистецькому напрямку.

Список літератури

1. Натюрморт. Історія виникнення і особливості жанру. URL: <https://lihtaryk.com.ua/natyurmort-istoriya-viniknennya-i-osoblivosti-zhanru/>
2. Основи формальної композиції: для студентів напрямку 6.020205 «Образотворче мистецтво» / Укладач О.А. Половна-Васильєва. Дніпропетровськ : Роял Принт, 2015. 13 с.
3. Івченко В. Роль художньо-естетичної інтерпретації творів мистецтва у формуванні естетичної свідомості майбутніх дизайнерів. Сучасні тенденції удосконалення підготовки майбутніх фахівців у закладах вищої освіти України. Наукові записки. Серія: педагогіка, Кривий Ріг. 2020. № 2. С. 109-116. URL: [THE_ROLE_OF_ARTISTIC_AND_AESTHETIC_INTERPRETATION_.pdf](#)

КІЛЬКІСНА І ЯКІСНА ХАРАКТЕРИСТИКА ПРОФЕСІЙНОГО МИСЛЕННЯ МУЗИКАНТА

Галина Олексіївна Нагорна,

доктор педагогічних наук,
професор кафедри соціальної педагогіки і психології,
професор кафедри теорії музики та композиції,
Одеська національна музична академія
імені А. В. Нежданової,

У ході дослідно-експериментальної роботи з формування професійного мислення у здобувачів освіти ОС «Магістр» було виявлено, що майбутні музиканти не завжди можуть розкрити способи функціонування предметів професійної взаємодії, визначити мету музично-теоретичного дослідження, виробити стратегію і тактику відношень між професійними ідеями, судженнями умовиводами цього дослідження. Ієрархічність професійного мислення проявляється у виділенні уявлення, судження, умовиводу як кількісної характеристики професійного мислення музиканта і вироблення стратегії і тактики відношень цілісного процесу музично-теоретичного дослідження – як якісної його характеристики.

Загальність і опосередкований характер об'єктів, суб'єктів, фактів, явищ, обставин визначається загальністю або опосередкованістю професійних суджень здобувачів, які їх позначають. Тому, представляючи предмети професійної взаємодії, судження майбутніх магістрів зумовлюють їх якісну характеристику або спосіб функціонування.

Загальноствердні і загальнозаперечні, а також опосередковано ствердні і заперечні професійні судження респондентів можуть бути подібні між собою за кількісними ознаками і різні за якісними. З іншого боку, загальноствердні і опосередковано ствердні, а також загальнозаперечні і опосередковано заперечні професійні судження майбутніх музикантів бувають подібними за якістю і різними за кількістю.

Таким чином, обсяг предметів музично-теоретичного дослідження розкривається в їх позначеннях за допомогою професійних суджень, які представляють дані предмети як загальні, опосередковані, одиничні (кількісна характеристика), і щодо яких у цих судженнях музикантів що-небудь стверджується або заперечується (якісна характеристика).

Знайти або творчо створити повний обсяг обставин розвитку музичного мистецтва означає визначити їх сутність, тобто виявити, загальні, опосередковані, одиничні факти і явища, що позначені професійними судженнями здобувачів. Повний обсяг фактів і явищ музично-теоретичного дослідження представляється у загальних, опосередкованих, одиничних об'єктах (суб'єктах), які позначаються професійними ідеями майбутніх музикантів.

Уміння визначати предмети музично-теоретичного дослідження в їх простоті, «... творчо перекладаючи їх у категорії причин, наслідків, засобів, цілей, частин, цілих, полягає в тому, що воно допомагає майбутньому музиканту висловити ясні, чіткі професійні ідеї, які зумовлюють розвиток творчого мислення особистості» (1, с. 98). Зазначене уміння формується «... на основі взаємозаміни ряду понять одним поняттям на основі методів аналізу і синтезу, коли факти явища, обставини, які позначають об'єкти і суб'єкти даного дослідження, розкладаються на низку інших фактів, явищ, обставин (аналіз) і, навпаки, кілька фактів, явищ, обставин об'єднуються в один факт, явище, обставину (синтез)» (1, с. 98).

Характеризуючи прості і складні предмети пізнання, професійні судження учасників дослідно-експериментальної роботи також розглядаються в їх простоті і складності, відповідно до принципу єдності простого і складного.

Просте професійне судження особистості містить одну ідею предмета взаємодії і один факт (явище, обставину), що його зумовлює. Складні професійні судження музикантів включають декілька ідей предметів музично-теоретичного дослідження і фактів (явищ, обставин), що їх визначають.

Результати проведеного тренінгу з формування професійного мислення у здобувачів показали, що майбутні магістри активізували взаємодію з предметами музично-теоретичного дослідження, проявляли самокритичність до своїх ідей, суджень, умовиводів на основі їх самооцінювання, самокорекції в ході діалогічного взаємоспілкування.

Список літератури

1. Нагорна Г. О. «Самоуправління професійними ідеями як умова розвитку критичного і творчого мислення музиканта» // «Innovative methods in education, science and business: challenges and opportunities». Abstracts of III International Scientific and Practical Conference. Antwerp, Brussels, 2024. – Pp. 97 – 98.

URL: <https://eu-conf.com/en/events/innovative-methods-in-education-science-and-business-challenges-and-opportunities/>

КОМПЕТЕНТІСНИЙ ПІДХІД У ПІДГОТОВЦІ ФАХІВЦІВ З ФІЗИЧНОЇ ТЕРАПІЇ В ЧЕРКАСЬКІЙ МЕДИЧНІЙ АКАДЕМІЇ

Губенко Інна Яківна,
кандидат медичних наук, професор
ректор Черкаської медичної академії,
м. Черкаси

Степанова Галина Миколаївна,
кандидат біологічних наук, доцент
доцент кафедри фізичної терапії та ерготерапії
Черкаської медичної академії,
м. Черкаси

Шевченко Василь Володимирович,
викладач-методист циклової комісії
фізичного виховання та здорового способу життя
Черкаської медичної академії,
м. Черкаси

Підготовка фахівців з фізичної терапії набуває особливої актуальності в умовах зростання потреби у реабілітаційних послугах внаслідок воєнних дій в Україні. Міжнародні стандарти, зокрема «Рамкова програма компетентностей з реабілітації ВООЗ» (2020), визначають ключові компетентності працівників реабілітаційної сфери [1; 2]. Реалізація компетентнісного підходу у підготовці фахівців з фізичної терапії передбачає комплексний розвиток загальних та спеціальних компетентностей, що забезпечують готовність випускників до ефективної професійної діяльності [3; 4].

Мета дослідження – проаналізувати особливості реалізації компетентнісного підходу у підготовці фахівців з фізичної терапії на бакалаврському та магістерському рівнях у Черкаській медичній академії.

Дослідження базується на аналізі структури та змісту освітніх програм бакалаврського та магістерського рівнів, навчально-методичного забезпечення, анкетуванні студентів (n=110) і викладачів (n=19), статистичній обробці результатів об'єктивного оцінювання та самооцінки студентів, порівняльному аналізі показників навчання на різних освітніх рівнях.

Освітня програма підготовки бакалаврів зі спеціальності 227 Терапія та реабілітація розрахована на 240 кредитів ЄКТС та передбачає формування 11 загальних та 9 спеціальних компетентностей [7]. Структура програми демонструє збалансований розподіл освітніх компонентів, де 57,4% обов'язкових компонентів припадає на цикл професійної підготовки. Програма магістерського рівня (120 кредитів ЄКТС) характеризується збільшенням частки

практичної підготовки до 40,7% (порівняно з 12,9% на бакалавраті) та передбачає формування поглиблених компетентностей, зокрема науково-дослідницьких, викладацьких та управлінських [6].

Для формування загальних компетентностей застосовуються інтерактивні методи навчання: дискусії, ділові ігри, мозковий штурм. Фахові компетентності розвиваються через практико-орієнтовані методи: кейс-метод, розв'язання ситуаційних задач, клінічне обстеження пацієнтів, симуляційне навчання тощо. Опитування студентів показало, що найбільш ефективними вони вважають практичні методи навчання з оптимальним балансом теорії та практики.

Аналіз показників успішності демонструє високий рівень розвитку компетентностей: середній бал з профільних дисциплін на бакалавраті становить $4,30 \pm 0,04$, на магістратурі – $4,42 \pm 0,06$. Результати практичної підготовки ще вищі: $4,33 \pm 0,11$ на старших курсах бакалаврату та $4,82 \pm 0,10$ в магістратурі.

Серед факторів, що сприяють ефективному формуванню компетентностей, визначено: потужну матеріально-технічну базу, високий рівень кадрового забезпечення (89,47% викладачів з науковими ступенями), залучення фахівців-практиків до освітнього процесу, адаптивність освітніх програм до сучасних викликів, зокрема включення компонентів, пов'язаних з реабілітацією постраждалих унаслідок бойових дій.

Водночас виявлено фактори, що перешкоджають повноцінному розвитку компетентностей: недостатня адаптованість студентів молодших курсів до навчання у ЗВО, труднощі з вивченням фундаментальних дисциплін, проблеми з управлінням часом в умовах воєнного стану, недостатній розвиток науково-дослідницьких компетентностей на магістерському рівні.

Отже, компетентнісний підхід у Черкаській медичній академії реалізується через збалансовану структуру освітніх програм, різноманітність методів навчання та оцінювання, що забезпечує високий рівень підготовки фахівців з фізичної терапії. Для вдосконалення компетентнісного підходу доцільно: збільшити години для вивчення фундаментальних дисциплін, посилити практичну складову, впровадити програми адаптації для студентів молодших курсів, активніше залучати магістрантів до дослідницьких проєктів, впроваджувати симуляційні технології та розвивати «м'які навички». Перспективними напрямками дослідження є вивчення ефективності компетентнісного підходу в умовах дистанційного навчання, розробка інструментарію для об'єктивного оцінювання фахових компетентностей, оцінка відповідності набутих компетентностей вимогам Рамкової програми компетентностей з реабілітації ВООЗ.

Список літератури

1. Rehabilitation Competency Framework: World Health Organization. Geneva: WHO, 2020. 36 p. URL: <https://www.who.int/teams/noncommunicable-diseases/sensory-functions-disability-and-rehabilitation/rehabilitation-competency-framework> (дата звернення: 15.04.2025).

2. Mills J.-A., Cieza A., Short S. D., Middleton J. W. Development and Validation of the WHO Rehabilitation Competency Framework: A Mixed Methods Study. *Archives of Physical Medicine and Rehabilitation*. 2021. Vol. 102. P. 1113–1123. DOI: 10.1016/j.apmr.2020.10.129.

3. Hamed R., Banks T. M., Mahoney D., Simon P., Timmerberg J. F., Nilsen D. M. A call to shift to competency-based education. *American Journal of Occupational Therapy*. 2023. Vol. 77, № 6. P. 7706347010. DOI: 10.5014/ajot.2023.050402.

4. Ten Cate O., Taylor D. R. The recommended description of an entrustable professional activity: AMEE Guide No. 140. *Medical Teacher*. 2020. Vol. 43, № 10. P. 1106–1114. DOI: 10.1080/0142159X.2020.1838465.

5. Ten Cate O., Schumacher D. J. Entrustable professional activities versus competencies and skills: exploring why different concepts are often conflated. *Advances in Health Sciences Education*. 2022. Vol. 27, № 2. P. 491–499. DOI: 10.1007/s10459-022-10098-7.

6. Освітня програма «Фізична терапія» другого (магістерського) рівня вищої освіти за спеціальністю 227 «Терапія та реабілітація» спеціалізація 227.01 Фізична терапія галузі знань 22 «Охорона здоров'я» кваліфікація освітня: магістр терапії та реабілітації за спеціалізацією 227.01 Фізична терапія кваліфікація професійна: фізичний терапевт. *Черкаська медична академія*. URL: <https://medacademy.ck.ua/osvitni-programi> (дата звернення: 15.04.2025)

7. Освітня програма «Фізична терапія» першого (бакалаврського) рівня вищої освіти за спеціальністю 227 «Терапія та реабілітація» спеціалізація 227.01 Фізична терапія галузі знань 22 «Охорона здоров'я» кваліфікація: бакалавр фізичної терапії. *Черкаська медична академія*. URL: <https://medacademy.ck.ua/osvitni-programi> (дата звернення: 15.04.2025)

ПІДГОТОВКА ЗДОБУВАЧІВ ОСВІТИ ПЕДАГОГІЧНИХ ЗАКЛАДІВ ДО ГРИ НА ФОРТЕПІАНО

Заря Л.О.

канд. пед. наук, викладач
Харківської гуманітарно
-педагогічної академії

Юферева С.С.

здобувач освіти
Харківської гуманітарно
-педагогічної академії

Підготовці до гри на фортепіано здобувачів педагогічних закладів освіти приділяється багато уваги. У наш час необхідно удосконалення швидкого процесу підготовки до гри на фортепіано. Дуже важливі вміння та навички гри на фортепіано, отримані на заняттях з фортепіано. Одним із важливих вмінь є забарвлення звуків на фортепіано.

У музиці композитори використовують прийоми забарвлення звуків. Існує декілька прийомів забарвлення звуків на фортепіано. Розглянемо, які є прийоми різноманітного забарвлення звуків. Для виразного забарвлення звуків у звучанні фортепіано велику роль відіграють педалі. Ф. Бузоні (італійський піаніст, композитор, диригент) відмічав: «Педаля – це промінь місячного світла, що ллється на красвид». Це визначення можна розкрити таким чином: педалі допомагають виконавцю показати дивовижно яскравий світ музичного твору.

Натискання на педалі дає можливість подовжувати або скорочувати, пов'язувати або розділяти звуки, збагачені виразними тембрами (барвами), робити звучання фортепіано гучним або тихим. Кожна педаль робить звук цікавішим, багатшим і має свою функцію. Використання педалі називається педалізацією. Існують різні види педалізації – запізніла, напівпедаль, четвертна, вібруюча або тремолоуюча педалі. Завдяки педалізації композитори збагачують тембральну палітру своїх творів, досягають нових яскравих звучань фортепіано. Але неправильне використання педалей може зробити звучання інструменту брудним, невиразним. Тому дуже важливе вміння грати музичний твір на фортепіано з педалями. Тобто необхідно знати правила використання педалей задля досягнення певних ефектів у звучанні фортепіано. Педалі, що найбільше застосовують, – пряма і запізніла. Пряма педаль натискається перед (або разом із) натисканням клавіш. А педаль, що запізнюється, натискається одразу після натискання клавіші.

Не просто навчитися використовувати педалі. Для вмілого використання педалей потрібен розвиток координації руху рук та педалей. Різноманітність використання педалей залежить від динамічних відтінків, які вказані композитором, та від відповідних художніх намірів виконавця, від стилю

виконаного твору, майстерності навичок педалізації. Використання педалей також може залежати навіть від настрою та задуму виконавця відповідно до музичного твору. Тому потрібно весь час вслухатися у своє виконання та вчасно змінювати педалізацію, щоб не було «брудного» звучання фортепіано. Треба знати, що звучання фортепіано може видозмінюватися від акустики (пружні коливання та хвилі звуків у повітрі) приміщення. Тому під час використання педалей для правильного звучання фортепіано треба зважати на акустику приміщення та враховувати її.

Список літератури

1. Мозгальова Н.Г. Теорія і методика інструментально-виконавської підготовки майбутніх учителів музики : автореф. дис... доктора пед. наук. Спеціальність : 13.00.04. Київ. 13.00.04. Київ, 2012. 43 с.
2. Некрасов Ю. Комплексне навчання гри на фортепіано : навч.- метод. посіб. Одеса : Вид-во Астро Принт, 2000. 148 с.
3. Щолокова О.П. Основи професійної підготовки майбутнього вчителя музики. Науковий часопис Національного педагогічного університету. Теорія і методика мистецької освіти. Київ, 1996. Том 31. Серія 14. С. 17- 18

РОЗВИТОК ТВОРЧИХ ЗДІБНОСТЕЙ УЧНІВ В ПРОЦЕСІ ВИКОНАННЯ ТЕМАТИЧНИХ СТАНКОВИХ АРКУШІВ

Ляшенко Ірина Василівна

студентка 4 курсу
кафедри образотворчого та декоративно-прикладного мистецтва,
Черкаського національного університету імені Богдана
Хмельницького
м. Черкаси

Олексенко Віктор Андрійович

доцент, заслужений художник України
кафедри образотворчого та декоративно-прикладного мистецтва,
Черкаського національного університету імені Богдана
Хмельницького
м. Черкаси

Вікові особливості учнів визначають характер їхньої діяльності та впливають на способи навчання і педагогічні методи. Як зазначає український психолог С.Д. Максименко, на різних етапах розвитку діти мають різні потреби та можливості в процесі творчого самовираження [2]. Молодші школярі схильні до спонтанного, емоційного малювання, що відповідає їхній потребі в емоційному висловленні та інтуїтивному освоєнні світу. Тоді як підлітки прагнуть більш осмисленого підходу до творчості, вони активно шукають способи самовираження, досліджують власну ідентичність через візуальні образи. У зв'язку з цим важливо вибирати такі теми, техніки й підходи, які відповідатимуть віковим особливостям учнів і дозволяють розвивати їхній потенціал в межах цих етапів.

Традиції станкової графіки в Україні закладені ще в добу Київської Русі, але особливого розвитку зазнали у XX–XXI століттях. Видатні художники, такі як Г. Якутович, О. Кульчицька, І. Марчук, С. Мельниченко, М. Кочубей, С. Рябченко, створювали твори, натхненні міфологічними й фольклорними мотивами. Їхні роботи стали основою для розвитку сучасного українського графічного мистецтва, поєднуючи народні традиції з новаторськими підходами [1].

Тематичний графічний аркуш є ефективним інструментом для розвитку творчого потенціалу учнів. Він дозволяє не лише відпрацьовувати технічні навички, а й зосереджуватись на глибокому змістовному наповненні творчої роботи.

Як зазначає М.І. Гутник, робота з тематичними композиціями сприяє розвитку художнього мислення учнів, дозволяючи їм не лише зображати об'єкти, а й формулювати власні ідеї та почуття через візуальні образи [1]. Тема,

яку вибирає учень, є відображенням його внутрішнього світу і сприяє розвитку авторського бачення світу.

Творчість є процесом, який потребує як технічної майстерності, так і емоційного підходу. Підтримка креативної свободи та заохочення до експериментів дають учням можливість знаходити нестандартні рішення і шукати нові шляхи самовираження. Американська дослідниця Еллен Віннер підкреслює, що творчість є навичкою, яку можна розвивати через створення безпечного середовища для учнів. Цей підхід передбачає відмову від механічного копіювання і розвиток індивідуального стилю. Такий підхід до навчання дозволяє учням не тільки здобувати нові технічні навички, а й створювати унікальні художні роботи, які відображають їхні особистісні переживання.

Внутрішня мотивація учнів є важливим чинником, що стимулює їхній творчий потенціал та є основним чинником, що стимулює креативність. Мотивуючи учнів на пошук власних ідей, знайомство з творчістю видатних українських художників (таких як Марія Примаченко, Катерина Білокур), обговорення робіт однолітків та вибір тем для малювання, педагог може сприяти розвитку інтересу до творчості та спонукати до глибшого дослідження мистецьких тем.

Логічна послідовність в організації творчого процесу є важливим елементом у розвитку творчих здібностей учнів. Як зазначає Л.В. Кондратова, від задуму до реалізації кожен етап творчого процесу має своє значення. Дотримання етапності дозволяє учням зберігати послідовність думок і поступово реалізовувати свої ідеї. Це також сприяє уникненню розчарувань у разі складнощів, оскільки учні мають чітке уявлення про кожен етап роботи, що дозволяє їм легше долати труднощі та досягати успіху.

Використання методів, які активізують уяву та стимулюють креативність, є важливою складовою педагогічної практики. Кен Робінсон у своїх дослідженнях підкреслює важливість розвитку творчого мислення через методи асоціацій, фантазування, метафор, що дозволяють учням розширювати межі звичних ідей і формувати нові візуальні концепти [3]. Це допомагає їм розвивати здатність до створення нових змістів і візуальних форм, що є необхідним для розвитку їхнього творчого потенціалу.

Особливості педагогічного підходу до розвитку творчих здібностей учнів у графічних техніках включають:

- надання свободи вибору теми, техніки, матеріалу;
- стимулювання асоціативного мислення, фантазії, метафоричного бачення;
- використання методів мозкового штурму, візуалізації, перевтілення, поєднання неpojєднуваного;
- розвиток індивідуального стилю.

Залучення учнів до різноманітних технік, від класичних (лінійний рисунок, монотипія) до сучасних (колаж, цифровий живопис, фротаж), дає можливість кожному учню знайти свій інструмент вираження. І.І. Фещенко, український викладач практичного мистецтва, зазначає, що варіативність технік дозволяє

учням експериментувати з різними підходами і методами, що сприяє розвитку їхніх творчих здібностей.

У сучасному мистецтві важливо поєднувати традиційні мотиви з новаторськими підходами. Прикладом цього є роботи Олександра Гляделова, Романи Романишин і Андрія Лесіва зі студії «Аграфка», які вдало поєднують народні образи з інноваційними техніками та концепціями, створюючи сучасне українське мистецтво.

Також значний вплив на мистецтво мали Марія Примаченко та Катерина Білокур, які поєднували народну символіку з індивідуальним стилем і модерністськими елементами. Їхні роботи, що відображають зв'язок людини з природою та культурою, стали важливою частиною українського мистецького спадку.

Художник Юрій Сивирін демонструє, як традиційні мотиви можна поєднувати з сучасними медіа та концептуальними підходами, відкриваючи нові можливості для творчого вираження.

Митець показує, як поєднання традицій і інновацій дозволяє зберігати культурну спадщину та адаптувати її до сучасного контексту, що важливо для розвитку творчих здібностей учнів.

Візуальне мистецтво є важливим інструментом формування національної ідентичності. Педагоги мають можливість через роботу з українською міфологією, орнаментикою, народними традиціями розвивати у дітей не лише естетичне сприйняття, а й патріотизм. Тема міфології, орнаментів і народного одягу є важливими для формування національної свідомості і художньої інтуїції, що є невід'ємною частиною сучасного художнього процесу.

Процес створення тематичних станкових аркушів є важливим етапом розвитку творчих здібностей учнів. Він допомагає учням розвивати уяву, образне мислення, емоційну чутливість та самовираження. Це не лише навчання техніці, а й глибокий творчий процес, який дозволяє дітям формулювати ідеї, візуалізувати внутрішній світ і передавати емоції через мистецтво.

Педагогічна підтримка, свобода вибору та можливість експериментувати з техніками стимулюють учнів до глибшої творчої діяльності [3]. Мотивація через самовираження та підтримку індивідуальності дозволяє уникати шаблонного мислення і розкривати потенціал кожної дитини.

Отже, наукові дослідження, як українських, так і зарубіжних вчених, підтверджують, що творчість є складним і багатогранним процесом, який включає як психологічні, так і педагогічні фактори. А, створення тематичних станкових аркушів не лише розвиває художні навички учнів, а й сприяє їхньому особистісному становленню, формуючи основи креативного та інноваційного мислення, необхідного для успішного майбутнього.

Список літератури:

1. Максименко С.Д. Розвиток особистості: навч. посіб. К.: Академвидав, 2007. 240 с.

2. Гутник М.І. Основи образотворчого мистецтва: Навчальний посібник. Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2006. 168 с.
3. Robinson K. The Element: How Finding Your Passion Changes Everything. New York: Penguin Books, 2009. 288 p.

ФУНКЦІОНАЛ ПЛАТФОРМИ MOODLE В ЗАБЕЗПЕЧЕННІ ДИСТАНЦІЙНОЇ ОСВІТИ У ВНЗ

Недовєсова Наталія Михайлівна,

Викладач з во

Харківський національний університет ім.В.Н.Каразіна

Війна та пандемія COVID-19 в Україні внесли свої корективи в систему навчання. Дистанційна освіта для деяких регіонів України стала єдиним способом вчитись. Раніше вважалося, що така освіта неякісна, але поява сучасних технологій підняла дистанційну освіту до рівня класичної.

Хочу виділити віртуальне навчальне середовище, а саме платформу Moodle. Ця система для навчання стала популярною у вищих навчальних закладах не лише в Україні, а й за кордоном. За допомогою цієї платформи можна організовувати навчальний процес. Це потужний інструмент з великою кількістю інструментів. Система дозволяє створювати тести, завдання, есе, робити публікації відеоматеріалів та аудіоматеріалів з Інтернету чи власних, робити публікації готових конспектів лекцій, практичних, презентацій...

Зручність використання платформи полягає в тому, що сконструйований курс буде доступний наступному контингенту студентів, оскільки весь матеріал залишається, а змінюються лише приєднані студенти до курсу, тому на відміну від classroom не потрібно щоразу публікувати матеріал. Отже, навіть якщо змінюються години в навчальному плані, все легко можна редагувати.

В системі дистанційного навчання Moodle можна організувати зворотній зв'язок за допомогою елементів «Форум» та «Чат». Ці ресурси можна використовувати, наприклад, щоб познайомитись один з одним. Елемент «Форум» дозволяє організувати дискусію зі студентами. Є декілька типів форумів: стандартний, коли створюється тема дискусії, а лише потім студенти можуть спілкуватись чи робити коментарі або форум «Питання-відповідь», де студенти спочатку дають відповідь, а лише потім можуть бачити відповіді інших студентів. Застосовуються форуми ще як оголошення (форум з примусовою підпискою). Діяльність «Чат» дозволяє спілкуватись в режимі реального часу. На відміну від форуму спілкування проходить в визначений час, тобто миттєво. Так, наприклад, можна створювати сесії запитань та відповідей, обговорити важкі питання з теми тощо. Модуль діяльності «Завдання» дозволяє викладачеві створити завдання на відповідну тему. В налаштуваннях цього елементу можна обмежити доступ до нього, встановити термін здачі, зазначити формат відповіді, визначити максимальний бал за завдання. Викладач може контролювати час завантаження роботи студента, продовжити термін здачі роботи чи заборонити взагалі здавати роботу. Крім цього викладач може коментувати виконані завдання. Оцінка за роботу відразу потрапляє в журнал оцінок. За допомогою модуля «Тест» можна створювати різні типи питань, наприклад, множинний вибір, правильно/неправильно, на відповідність, коротка відповідь, «числове», «розрахункове», опис. Кількість спроб проходження тесту визначає викладач.

Завдяки банку питань, можна створювати нові тести, використовуючи готові питання з банку питань. Бали отримані студентом відразу потрапляють в журнал оцінок. Модуль «Сторінка» використовується для створення веб-сторінки на якій можна публікувати теоретичний матеріал, наприклад, конспект лекції чи практичного, також можна додавати зображення, відео, вбудований код, наприклад, Google Maps. Ресурс «Сторінка» краще використовувати для перегляду, а не для друку. Якщо об'єм навчального матеріалу занадто великий, то краще використовувати модуль «Книга». Модуль «Книга» дозволяє створювати онлайн-книгу. Кожен розділ та підрозділи книги можна наповнювати відповідним контентом. Такий спосіб викладу інформації економить час студента на підготовку до заняття. Книгу можна роздрукувати або вивантажити в архів, а потім імпортувати в інші курси. Зокрема цей елемент можна використати якщо потрібно опублікувати найкращі роботи студентів. Модуль «Тека» дозволяє створити каталог в який можна розміщувати будь-які файли. Діяльність «Глосарій» схожий на словник, дає можливість збирати та систематизувати інформацію. Викладач визначає ключові терміни, які потрібно роз'яснити студентам та створює список визначень. Глосарій можна використовувати як ресурс перевірки фактів, які потрібно пам'ятати чи виокремити корисні відео, зображення. Викладач може дозволити прикріплювати студентам різні файли до записів глосарію. В глосарії передбачено пошук за алфавітом, датою, категорією. Модуль діяльності «Вибір» дозволяє швидко отримати відповідь на поставлене питання. Наприклад, може пропонуватись студентам вибрати тему презентації чи вибрати номер екзаменаційного білету тощо. Результат вибору студент може побачити відразу або взагалі не побачити, все залежить від того як налаштований цей елемент.

Отже, широкий вибір інструментів платформи Moodle полегшує засвоєння навчального матеріалу, робить навчальний процес динамічним та зручним. Студенти мають змогу вивчати матеріал асинхронно, що в умовах війни в Україні дуже зручно. Здобувачі освіти отримують велику кількість інформації, що полегшує засвоєння важких тем дисциплін. Викладачу не потрібно щоразу забезпечувати студентів навчальним матеріалом, бо це він робить лише один раз (завантажені матеріали є доступними для кожного наступного студентського потоку). Таким чином, легкість опанування платформи Moodle та зручність використання забезпечує їй стабільний статус лідера.

AN IMPACT OF VITAMIN B3 DERIVATIVES ON RESERPINE-INDUCED DEPRESSION

Yassmine Layoun,
student,

Antonenko Kateryna Oleksiivna,
Senior teacher, Ph.D.,

Antonenko Petro Borysovykh,
Professor, D.Med.Sci,
Odesa National Medical University
Odesa, Ukraine

Introduction. Major depression or simply depression is one of the most common neuropsychiatric disorder that can worsen the quality of life of millions of people worldwide [1]. The proportion of the global population living with depression is estimated to be 322 million people - 4.4% of the world's population [2]. High spreading of the major depression determines raising up necessity of new antidepressants development. Previously it was shown the novel compounds with antidepressant activity [3]. Among the ways of novel psychotropic agents, there is a combination of natural metabolites with a metal-ion [3]. Under such conditions, the combination of biological effects of the initial components in the coordination compounds leads to a decrease in toxicity and an increase in the biological activity of the metal-ion relative to its inorganic salt.

The aim of this work was to study the effect of new coordination compounds of germanium with nicotinic acid (MIGU-1) and nicotinamide (MIGU-2) on the reserpine-induced depression in the animals.

Materials and methods. Co-ordinated compounds of germanium with nicotinic acid (MIGU-1) and with nicotinamid (MIGU-2) were synthesized in Odesa I.I.Mechnikov National University. The compounds were administered in following doses as 1/135, 1/80 and 1/40 LD(50). For compound MIGU-1 it was: 11,18, 37 mg/kg; для compound MIGU-2 – it was 16, 26, 53 mg/kg correspondently. Newly synthesized compounds as well as reserpine were administered intraperitoneal (i.p.) 30 min before forced swimming. The study was fulfilled on laboratory mice using the Porsolt test technique (forced swimming test) [4]. In each experimental group as well as in control group there were 7 white rats. The effect of MIGU-1 and MIGU-2 on the duration of the depressive state was studied in rats that were placed in a pool of water for 10 minutes during two following days. The total time the animals spent in the immobilization state was recorded [5].

Results and discussion. After being placed in the pool, the animals tried to get out of the pool. During this period, the rats swam along the edge, jumped out of the water, climbed the wall of the pool, and dived to the bottom of the pool. After short

time, features of a depressive-like state appeared in the behavior - swimming in a vertical position tilted forward with the head slightly protruding above the surface of the water, in a state of immobilization (the animal's efforts are directed only at keeping the head above the surface of the water). According to obtained results administration of compound MIGU-1 in doses 11 mg/kg and 18 mg/kg showed a tendency for shortening of depression-like swimming of the animals, while increasing of MIGU-1 doses exhibited an opposite tendency of increasing of depression-like state. For the compounds it was shown an insignificant tendency for shortening (16 mg/kg) and increasing (26 mg/kg and 53 mg/kg) of depression-like state (table).

Table.

Time of depression-like state during usage of MIGU-1, MIGU-2

Compounds	Time of depression-like state (min)		
	Saline or MIGU-1,-2 administration	Reserpine (0,2 mg/kg)	Reserpine (0,2 mg/kg) + MIGU-1,-2
Control	205,8 ± 27,2	224,7 ± 28,3	
MIGU-1 (11 mg/kg)	166,7 ± 22,3		190,4 ± 24,5
MIGU-1 (18 mg/kg)	183,2 ± 26,4		229,6 ± 25,1
MIGU-1 (37 mg/kg)	210,2 ± 25,8		250,8 ± 23,4
MIGU-2 (16 mg/kg)	198,7 ± 20,7		204,5 ± 26,2
MIGU-2 (26 mg/kg)	206,2 ± 23,5		228,1 ± 24,7
MIGU-2 (53 mg/kg)	209,3 ± 25,8		240,8 ± 23,4

Single administration of reserpine has led to an insignificant increasing of depression-like state. Administration of MIGU-1 and -2 in doses 1/80 and 1/40 LD(50) with reserpine has shown a gradual tendency of the increasing of reserpine-like depression; while in doses 1/135 LD(50) there was opposite tendency of mild antagonism of MIGU-1, -2 with reserpine.

Thus, coordinated compounds MIGU-1,-2 (especially MIGU-2) in small doses (1/135 LD(50)) insignificantly decreased depression-like state and partially reverse reserpine-induce depression. Meanwhile in higher doses MIGU-1 and -2 could slightly enhance reserpine-caused depression. This is probably due to the sedative effect that usually observed for large doses of nicotinic acid, since nicotinic acid requires 4 ATP molecules when converted to NAD and NADP, and is therefore energy depletion in the tissues.

Key words: nicotinic acid, nicotinamide, MIGU, germanium, depression, reserpine

References

1. Richard Barnett. Depression. *The Lancet*. 2019;393(10186):2113.
2. Depression and Other Common. Mental Disorders: Global Health Estimates. Geneva: World Health Organization; 2017.

3. Shemonayeva K.F., Matiushkina M.V., Vastyanov R.S., Nikogosian L.R., Antonenko P.B., Badiuk N.S. (Mg, Co) bis (citrate) germanates antidepressive properties. *Pharmacology OnLine*. 2021;3:1004-1009.

4. Dawson C., Horvath S. Swimming in small laboratory animals. *Med. Sci. Sports*, 1970. V. 2. P. 51-78.

5. Adachi N, Sakhri FZ, Ikemoto H, Ohashi Y, Kato M, Inoue T, Hisamitsu T, Sunagawa M. Kamikihito rescued depressivelike behaviors and hippocampus neurogenesis in chronic restraint stress rats. *J Tradit Complement Med*. 2022;12:172–179. <https://doi.org/10.1016/j.jtcme.2021.08.001>.

ЕКСТРАКЦІЙНА ЕФЕКТИВНІСТЬ РІЗНИХ ВИДІВ ЕКСТРАКЦІЙ ЛІКАРСЬКОЇ РОСЛИННОЇ СИРОВИНИ З ПРЕДСТАВЛЕННЯМ РЕЗУЛЬТАТІВ ВЕРИФІКАЦІЇ МОДЕЛІ QSAR «АНТИКОНВУЛЬСАНТНІ ВЛАСТИВОСТІ»

Вікторія Анищенко,

здобувач вищої освіти магістерського рівня спеціальності 226 Фармація
Міжнародний гуманітарний університет, м. Одеса, Україна

Ірина Валіводзь,

к.б.н.,

доцент кафедри загальної та клінічної фармакології,
Міжнародний гуманітарний університет, м. Одеса, Україна

Ірина Борисюк

д.фарм.н., проф.,

завідувач кафедри загальної та клінічної фармакології,
Міжнародний гуманітарний університет, м. Одеса, Україна

Вступ. Цікавить стосовно вивчення та впровадження в медичну практику лікарських засобів рослинного походження цілком обґрунтована, оскільки це зумовлено зростанням кількості фармакологічних препаратів і відповідно — збільшенням випадків побічних ефектів, що варіюються від алергічних реакцій до тяжких ускладнень, включно зі смертельними. Крім того, спостерігається зростання хронічних захворювань, особливо серед дітей та літніх людей, що часто є наслідком неправильно підібраної чи надмірно агресивної медикаментозної терапії. Незважаючи на наявність широкого спектра протиепілептичних засобів із різними механізмами дії, значна частина пацієнтів у світі залишається нечутливою навіть до сучасних препаратів. У зв'язку з цим продовжується активний пошук нових ліків, здатних діяти на кілька патогенетичних ланок епілепсії одночасно.

Метою даної роботи стало розробити технологію отримання екстракту зі збору лікарської рослинної сировини методом водно-спиртової екстракції та прогнозування біологічної активності методом *in silico*.

Отримані результати. Застосування фітопрепаратів у терапії епілепсії та симптоматичних судом є обґрунтованим завдяки їхньому комплексному впливу на патогенетичні механізми хвороби, а також можливим позитивним психотропним ефектам. Це дозволяє не лише впливати на основні прояви захворювання, а й пом'якшувати або суттєво зменшувати симптоми змін особистості, характерні для епілепсії. Серед заспокійливих засобів переважають саме препарати рослинного походження, що пояснюється їхньою м'якою,

багатогранною і відносно безпечною дією навіть при тривалому застосуванні. З джерел літератури відомо, що найчастіше як седативний засіб використовуються: пустирник п'ятилопатевий і пустирник серцевий (*Leonurus quinquelobatus Gilib.*, *Leonurus cardiac L.*, трава), валеріана лікарська (*Valeriana officinalis*, кореневища з корінням), м'ята перцева (*Mentha piperita*, листя), меліса лікарська (*Melissa officinalis*, трава), хміль звичайний (*Humulus lupulus*, шишки), півонія незвичайна (*Paeonia anomala*, кореневища та коріння, трава), пасифлора м'ясочервона (*Passiflora incarnata*, трава), материнка звичайна (*Origanum vulgare*, трава), звіробій звичайний (*Hipericum perforatum*, трава), синюха блакитна (*Polemonium caeruleum*, кореневища з корінням). Для подальшого вивчення седативних властивостей у лікарських рослин нами було обрано коріння півонії незвичайної і траву рутки Шлейхера. Вибір оптимального екстрагенту для вилучення максимальної кількості БАР має велике значення, оскільки є одним з основних факторів, що визначає ефективність процесу в цілому. Екстрагент має виявляти вибірккову дію й максимально вилучати необхідні БАР, бути хімічно та фармакологічно індиферентним, стійким, доступним, економічним, не бути середовищем для розвитку мікроорганізмів, задовольняти вимоги техніки безпеки і т.д.

В якості екстрагенту використовували водно-спиртові суміші різної концентрації спирту етилового. Для вибору кількості екстрагенту нами були проаналізовані дані літератури щодо оптимального співвідношення сировина-екстрагент для різних типів ЛРС. Було встановлено, що оптимальним співвідношенням для рослинних зразків є 1:10. Найбільший відсотковий вміст гідроксокоричних кислот та флавоноїдів відмічено при екстрагуванні рослинної сировини 70% розчином етанолу. Найбільший вміст сухого залишку у екстракті був отриманий при використанні 70 % спирту етилового (2,571%). Вибір 70% етанолу у якості екстрагенту на другому ступені екстрагування є практично обґрунтованим.

Для оптимізації спрямованого пошуку протисудомних ЛЗ синтетичного походження досить ефективно використовуються дослідження *in silico*, що дозволяє оптимізувати фармакологічні дослідження, зберегти життя тварин та заощадити значні кошти.

Для побудови QSAR моделей ми спробували застосувати різні інструменти моделювання та різні набори дескрипторів, які є доступними на сайті OCHEM. Найкращі результати були отримані від методу Associative Neural Network (ASNN), який, вірогідно, представляє собою найбільше вдосконалений метод побудови моделей та є доступним на сайті OCHEM.

Вибрані дескриптори : CDK 2.3 (3D), ALogPS, OEstate.

У якості критеріїв оцінки протисудомної активності рослинної сировини було обрано класифікаційний показник протисудомна властивість. Наведений показник визначався: **positive or negative**.

Побудова QSAR-моделей здійснювалась з використанням веб-платформа для зберігання даних, розробки моделей та публікації хімічної інформації Online chemical modeling environment (OCHEM).

Перед побудовою QSAR-моделей була вивчена взаємна кореляція дескрипторів та параметрів, для чого було побудовано кореляційну матрицю незалежних змінних (рис 1).

Predicted property: **anticonvulsant** modeled in CLASS
Training method: ASNN

Data Set	#	Accuracy	Balanced Accuracy	MCC	AUC
Training set: Anticonv_xlsx (training)	22 records	77% ± 9.0	60% ± 10.0	0.2 ± 0.3	0.5 ± 0.2
Test set: Anticonv_xlsx (test) [x]	6 records	50% ± 20.0	50% ± 30.0	0 ± 0.4	0.6 ± 0.4

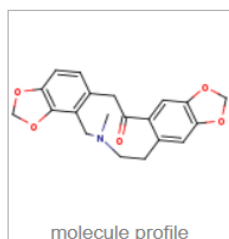
Show ROC curves

Real/Predicted→	positive	negative	Hit rate
positive	16	2	0.89
negative	3	1	0.2
Precision	0.84	0.3	
Training (Original)			

Real/Predicted→	positive	negative	Hit rate
positive	2	2	0.5
negative	1	1	0.5
Precision	0.7	0.3	
Test (Original)			

Рис. 1. Результати верифікації моделі QSAR «Антиконвульсантні властивості»

При статистичній обробці отриманих результатів вивчення звязку «структура-протисудомна активність» вибірки джерел рослинної сировини було виявлено, що усі одержані QSAR моделі мають низькі коефіцієнти кореляції (0,5-0,6) (рис 2.).



anticonvulsant (anticonvulsant_ASNN_[ALogPS, OEstate] - 452995) = positive

Рис.2. predictor – results активності протопіну на основі створеної моделі QSAR

Одержані закономірності сприяють детальнішому вивченню впливу різних груп біологічно активних речовин, зокрема, флавоноїдів, амінокислот та флавоноїду рутину на перебіг судом. Проведено прогнозування біологічної активності за допомогою програми OCHEM (QSAR) й встановлено, що алкалоїд протопін характеризується високим індексом протисудомної активності. Обрано найбільш доцільну у даному випадку лікарську форму – жувальні таблетки й обґрунтовано склад.

Список літератури

1. Tsyvunin, V.V.; Shtrygol', S.Y.; Gorbach, T.V. The influence of the potential anticonvulsant-Dry extract of *Fumaria schleicheri*-On the content of neurotransmitter amino acids in mice brain. *Pharmacol. Drug Toxycol.*2015, 2, 43–48.
2. The effects of herbal medicine on epilepsy / W. Liu, T. Ge, Z. Pan, Y. Leng. *Oncotarget.* 2017. № 8. P. 48385–48397.

3. Андрійчук Я. Р. Вивчення стабільності жувальних таблеток з екстрактом вівса та кверцетином у процесі зберігання / Я. Р. Андрійчук, Л. Л. Давтян // Фармацевт. журнал. 2015. № 2. С. 20–23.

4. Експериментальне визначення спектра протисудомної дії перспективних антиконвульсантів рослинного походження / В. В. Цивунін, С. Ю. Штриголь, Ю. С. Прокопенко, Е. Л. Торянік. Український біофармацевтичний журнал. 2014. № 3. С. 45–49.

5. Колб Ю. І., Конечна Р. Т., Новіков В. П. Прогнозування біологічної активності та «Drug-Like» сполук родини Ranunculaceae як пошук нових ефективних діючих речовин. Вчені записки ТНУ ім. В.І. Вернадського. 2018. Т. 29 (68), ч. 2, № 6. С. 70-76.

6. Beley S.Ya., Hroshovyi T.A., Beley N.M. Investigation of the pharmaceutical factors influence on technological properties of the compression mixture and some quality indicators of tablets based on *Malva Sylvestris* L. and *Plantago lanceolata* L. dry extracts. Фармацевтичний часопис. 2017. N4. С.41-49.

ВИЗНАЧЕННЯ ВМІСТУ ФЛАВОНОЇДІВ В ЕКСТРАКТАХ З ЛИСТЯ *CORIANDRUM SATIVUM* L. ЗА РІЗНИХ УМОВ ЕКСТРАКЦІЇ

Сабуні Сіба

Магістр

Одеський національний університет імені І.І. Мечникова

Александрова Олександра

к.б.н., доцент

Одеський національний університет імені І.І. Мечникова

Виділення флавоноїдів із *Coriandrum sativum* (коріандру) залежить від різних умов екстракції, які можуть суттєво впливати на вихід і біоактивність екстрактів. Декілька досліджень були присвячені оптимізації методів і умов екстракції з метою максимального отримання флавоноїдів з різних рослинних матеріалів, що може бути застосовано і до коріандру. Одним із ключових чинників, що впливають на екстракцію флавоноїдів, є вибір розчинника. У дослідженні W. Maser та співавторів [1] було показано, що різні розчинники забезпечують різний вміст флавоноїдів та інших біоактивних сполук з рослинної сировини, зокрема й з *Coriandrum sativum*. Це свідчить про важливу роль полярності та складу розчинника для ефективного вилучення флавоноїдів. Також ефективною є оптимізація умов екстракції за допомогою методу поверхневої відповіді. Наприклад, Devi Permatasari з співавторами [2] оптимізували екстракцію флавоноїдів з *Gynura procumbens*, змінюючи концентрацію розчинника, тривалість екстракції та співвідношення твердої і рідкої фаз, встановивши, що концентрація розчинника найбільше впливає на вихід флавоноїдів. Подібний підхід може бути використаний і для коріандру з метою визначення оптимальних умов екстракції. Час і температура екстракції також є критичними параметрами. підкреслили значення цих факторів у процесі вилучення біоактивних сполук з відходів томатів, зазначаючи, що збільшення тривалості екстракції та температури може підвищити вихід біоактивних речовин. Це правило може стосуватись і коріандру, де ретельне регулювання часу й температури екстракції здатне покращити одержання флавоноїдів [3].

Метою цього дослідження було з'ясувати вплив різних параметрів екстракції, зокрема термічної обробки та концентрації етилового спирту, на ефективність вилучення флавоноїдів зі свіжого листа *Coriandrum sativum* L.

В якості сировини використовували свіже листя коріандру, в якості екстрагенту застосовували етиловий спирт у концентраціях 40% та 70%. Співвідношення сировини до екстрагенту становило 1:10. Екстракцію проводили двома методами: мацерацією при кімнатній температурі та мацерацією після попереднього кип'ятіння протягом 30 хвилин із використанням зворотного холодильника. По закінченню процесу екстрагування отримані витяжки

фільтрували через шари вати та аналізували на вміст флавоноїдів за допомогою спектрофотометричного методу за стандартною методикою з використанням етанольного розчину алюмінію хлориду в якості реагенту.

Отримані результати (рис. 1) свідчать про те, що оптимальним екстрагентом для вилучення флавоноїдів з листя *Coriandrum sativum* є 70% спирт етиловий. В умовах мацерації кількість флавоноїдів становить 11,82 мг/г сухої сировини. При застосуванні попередньої термічної обробки екстракту відбувається зниження вилучених флавоноїдів до 9,27 мг/г сухої сировини, що може бути пов'язано з руйнуванням певних сполук під дією температури. Використання етанолу меншої концентрації 40% призводить до зниження кількості вилучених флавоноїдів: в умовах мацерації – 9,14 мг/г сухої сировини та в умовах попереднього кип'ятіння екстракту – 4,48 мг/г сухої сировини. Отримані дані корелюють з даними інших авторів, які звертають увагу не тільки на умови екстрагування, а також на генотип рослини, умови зростання та умови її зберігання [4,5].

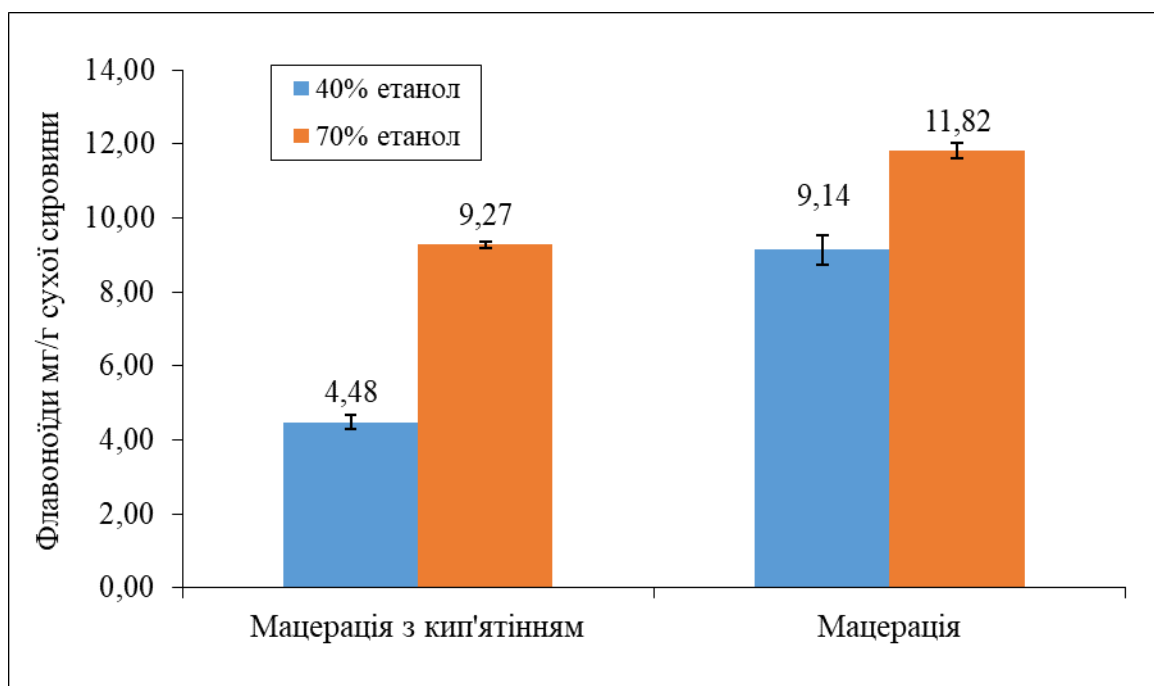


Рис. 1. Вміст флавоноїдів в екстрактах з листя *Coriandrum sativum* L. залежно від умов екстрагування

Таким чином, максимальне вилучення флавоноїдів зі свіжого листя *Coriandrum sativum* L. спостерігається при використанні мацерації з 70% етанолом без попереднього кип'ятіння. Наступним кроком в дослідженнях отриманих екстрактів плануємо встановити вміст інших біологічно активних сполук, для визначення оптимальних умов екстракції.

Список літератури

1. Maser, W. H., Maiyah, N., Nagarajan, M., Kingwascharapong, P., Senphan, T., Ali, A. M. M., & Bavisetty, S. C. B. (2023). Effect of different extraction solvents on the yield and enzyme inhibition (α -amylase, α -glucosidase, and lipase) activity of some vegetables. *Biodiversitas Journal of Biological Diversity*, 24(7), 3320–3331. <https://doi.org/10.13057/biodiv/d240625>
2. Permatasari, D., Purwati, A. I. S., Bahua, H., & Supriyono, A. (2023). Optimization of extraction condition of *Gynura procumbens* extract enriched with flavonoid and antioxidant compounds using Response Surface Methodology. *Journal of the Turkish Chemical Society Section A: Chemistry*, 10(2), 425–434. <https://doi.org/10.18596/jotcsa.1172970>
3. Lasunon, P., Phonkerd, N., Tettawong, P., & Sengkhamparn, N. (2021). Effect of microwave-assisted extraction on bioactive compounds from industrial tomato waste and its antioxidant activity. *Food Research*, 5(2), 468–474. [https://doi.org/10.26656/fr.2017.5\(2\).516](https://doi.org/10.26656/fr.2017.5(2).516)
4. Divya P., Puthusseri B., Neelwarne B.. The effect of plant regulators on the concentration of carotenoids and phenolic compounds in foliage of coriander. *LWT - Food Science and Technology*. 2014. 56 (1). 101-110. <https://doi.org/10.1016/j.lwt.2013.11.012..>
5. Derouich M., Bouhlali E.D.T., Hmidani A., Bammou M., Bourkhis B., Sellam K., Alem C. Assessment of total polyphenols, flavonoids and anti-inflammatory potential of three Apiaceae species grown in the Southeast of Morocco. *Scientific African*. 2020. 9. e00507. <https://doi.org/10.1016/j.sciaf.2020.e00507>.

FROM STAGE TO STYLE: HOW LATE VICTORIAN DRAMA INFLUENCED BERNARD SHAW

Lola Jalilova,

Associate Professor, PhD,
Bukhara state university, Uzbekistan

Inoyatova Zarina

MA student
Bukhara State University, Uzbekistan

Abstract: This thesis explores the influence of late Victorian English dramaturgy on the formation of George Bernard Shaw's dramatic aesthetics. The late Victorian era was characterized by melodramatic conventions, moral didacticism, and the dominance of the well-made play, all of which Shaw critically engaged with in both his dramatic criticism and playwriting. Drawing inspiration from contemporaries and predecessors such as Oscar Wilde, Henry Arthur Jones, and the emerging popularity of Henrik Ibsen, Shaw developed a unique aesthetic that blended realism, intellectual discourse, and sharp social critique. By rejecting the sentimentality and escapism of mainstream Victorian theatre, Shaw redefined the function of drama, using it as a vehicle for rational debate, satire, and the promotion of social reform. This study analyzes how Shaw's aesthetics were both a reaction to and a reformation of the theatrical norms of his time, ultimately positioning him as a pivotal figure in the transition from Victorian to modernist drama.

Key words: George Bernard Shaw; Victorian drama; English dramaturgy; Theatrical aesthetics; Realism in theatre; Social reform; Dramatic criticism; Satire; Well-made play; Ibsenism; Modernist drama; Anti-romanticism; Intellectual dialogue; Melodrama; British theatre history.

How did the theatrical conventions and dominant ideologies of late Victorian English drama influence the formation of George Bernard Shaw's distinctive dramatic style? This question lies at the heart of the present study, which seeks to investigate the interplay between the prevailing dramaturgical norms of the late nineteenth century and the aesthetic principles that Shaw developed in response.

Late Victorian dramaturgy refers to the theatrical trends, practices, and styles that characterized English theatre roughly from the 1870s to the turn of the twentieth century. This period witnessed the popularity of melodrama, the well-made play, and drawing-room comedies, often driven by sentimentality, moral instruction, and neatly resolved plots. While these plays reflected the tastes and values of middle-class Victorian audiences, they were also frequently criticized for their lack of intellectual depth and detachment from pressing social realities. The works of playwrights like Henry Arthur Jones, Arthur Wing Pinero, and Oscar Wilde exemplify this transitional phase, as they began to push against some of these limitations while still operating

within conventional frameworks. It was within this theatrical environment that George Bernard Shaw emerged—not only as a dramatist but also as a provocative theatre critic. Deeply influenced by continental thinkers like Henrik Ibsen and committed to the ideals of Fabian socialism, Shaw approached theatre not merely as entertainment but as a platform for rational discourse and social critique. His plays challenged the norms of Victorian dramaturgy, favoring realism over romanticism, argument over emotion, and progressive ideas over conventional morality.

The late Victorian era (approximately 1870–1901) marked a pivotal moment in the evolution of British theatre. As industrial progress, urbanization, and new social ideologies transformed British society, the theatre remained both a mirror of and a reaction to these sweeping changes. The dominant dramaturgical trends of the period reflected the cultural tensions between tradition and modernity, morality and realism, intellect and escapism. Prominent playwrights such as W.S. Gilbert, Oscar Wilde, Henry Arthur Jones, and Arthur Wing Pinero dominated the stage. Their works, although diverse in tone and structure, shared several traits emblematic of the era. The melodrama remained a popular form, with its emotionally charged plots, stark moral binaries, and sensational resolutions appealing to the growing middle-class audiences. Morality plays, while more restrained, continued to influence Victorian dramaturgy through their emphasis on ethical behavior and retributive justice. The well-made play, or *pièce bien faite*, characterized by its tight plotting and climactic reversals, became the structural template for many stage productions. However, this formulaic structure often resulted in sentimentality and a detachment from contemporary social issues. Despite their commercial success, many plays offered little engagement with the complexities of modern life, favoring instead entertainment and moral reassurance. This led to criticism from intellectual circles that viewed the theatre as a potential site for social discourse rather than mere diversion. A turning point came with the growing influence of French realism, particularly the work of Henrik Ibsen, whose plays were introduced to English audiences in the 1880s and 1890s. Ibsen's dramas, such as *A Doll's House* and *Ghosts*, broke away from melodrama and tackled taboo subjects including gender roles, hypocrisy, and class oppression. His use of everyday language, psychological depth, and moral ambiguity challenged the conventions of Victorian theatre and inspired a new generation of dramatists.

Theatre during this period became a battleground between two opposing views: theatre as moral instruction, preserving tradition and reinforcing societal norms; and theatre as a space for intellectual engagement, confronting audiences with uncomfortable truths. It is within this dynamic cultural landscape that Bernard Shaw would develop his critical voice and theatrical vision, aiming to dismantle the artificiality of the Victorian stage and replace it with a more socially and intellectually honest drama. Before becoming a renowned playwright, Bernard Shaw made his mark as a sharp and often controversial drama critic. His critical career began in the 1880s when he began contributing to *The Saturday Review*, a major literary and political magazine. Shaw's reviews quickly gained attention for their incisive and often scathing commentary on the state of the theatre. In his reviews, Shaw expressed a profound

disdain for the prevailing theatrical norms, criticizing the shallow sentimentality and formulaic structure of much of the period's drama. He lambasted the moralizing, predictable nature of Victorian plays, particularly those that relied on melodrama, formulaic characters, and conventional plot resolutions, which he saw as intellectually vapid and morally simplistic. A major focus of Shaw's critique was his opposition to theatrical clichés, the repetitive and unimaginative conventions that dominated the stage. He believed that much of the theatre of his time failed to engage with the pressing social issues of the day or to challenge audiences intellectually. According to Shaw, contemporary playwrights often relied on melodramatic tropes—such as the «good» hero and the «evil» villain—without delving into the complexities of real human experience. His writing in *The Saturday Review* demonstrated a clear preference for theatre that was intellectually rigorous, socially relevant, and critically engaged with the realities of modern life.

One of Shaw's primary intellectual influences during this period was Henrik Ibsen, whose works had begun to make a significant impact on British theatre. Shaw's admiration for Ibsen was central to his critical evolution and can be seen in his essay *The Quintessence of Ibsenism*. In this essay, Shaw praised Ibsen's groundbreaking approach to drama, which broke away from the melodramatic conventions that dominated the stage and focused instead on the psychological and social dimensions of his characters. Ibsen's plays, which often dealt with taboo subjects such as marriage, gender roles, and social hypocrisy, provided Shaw with a model for his own vision of theatre. Shaw argued that Ibsen's plays were not merely artistic achievements, but also instruments for social change—challenging audiences to confront uncomfortable truths about their own lives. In contrast to the melodrama and romanticism of the Victorian stage, Shaw advocated for a new kind of theatre—one that rejected the easy moral solutions and superficial emotional appeals of traditional plays. He championed realism, intellectual dialogue, and social critique, believing that theatre should serve as a platform for examining society's flaws and encouraging reform. Shaw's critical stance was rooted in his belief that theatre had the potential to be an agent of change, using reason and argument to illuminate societal problems and stimulate the intellect. This rejection of melodrama and romanticism, as well as his embrace of Ibsen's more realist approach, laid the foundation for Shaw's own work as a playwright. His early critiques not only helped establish his reputation as a critic but also helped refine his ideas on what theatre should be—a space for intellectual engagement, social commentary, and the challenging of conventional norms.

Bernard Shaw's plays were not only a reflection of his critique of contemporary theatre but also an active engagement with, and subversion of, the prevailing Victorian conventions. One of the most significant ways in which Shaw responded to these conventions was by dismantling the structure of the well-made play, which dominated the Victorian stage. Traditional well-made plays, established by playwrights like Eugène Scribe, were characterized by tightly structured plots, with clear resolutions that offered moral closure. The endings of these plays often reinforced established societal values, leaving little room for ambiguity or intellectual debate. Shaw, however, rejected this convention in favor of endings that were open-ended or morally complex.

In works such as *Man and Superman* and *Mrs. Warren's Profession*, Shaw avoided providing easy answers to the social dilemmas his characters faced. Instead of offering simple resolutions, Shaw's plays often left audiences with unresolved tensions and questions, forcing them to engage critically with the issues at hand and encouraging them to reconsider their preconceived ideas about morality, society, and human behavior.

Shaw's treatment of female characters also stood in stark contrast to the conventional portrayals of women in Victorian drama. Whereas Victorian plays often depicted women as passive, idealized figures who were dependent on male characters for their emotional and moral development, Shaw's female characters were strong, independent, and active agents of change. Characters such as Vivie Warren in *Mrs. Warren's Profession* and Candida in *Candida* challenge the traditional gender roles of the time. These women were not merely plot devices or romantic interests; they were intellectual equals to the male characters, often driving the action of the play with their own ideas and moral stances. Shaw's portrayal of women as rational, autonomous figures who could challenge male authority was a radical departure from the typical Victorian depiction of women as passive, emotional beings. In addition to subverting traditional character roles, Shaw's plays were rich with intertextual references and satire. He frequently referenced the works of other writers, particularly those of his contemporaries, using these references to critique both the individual playwrights and the social values they represented. Shaw often employed satire to expose the contradictions and hypocrisies of the Victorian social order, targeting institutions such as marriage, religion, and the class system. His use of wit and irony allowed him to mock the conventions of the well-made play and offer a scathing critique of Victorian society without overtly alienating his audience. Shaw's intertextuality also extended to classical works, such as those by the ancient Greeks, whose ideas on democracy, ethics, and human nature Shaw often reinterpreted in the context of modern society. This blending of contemporary and classical references allowed Shaw to present his plays as both modern critiques and timeless philosophical explorations.

Through these subversions of form and content, Shaw redefined the role of theatre in Victorian society. Rather than serving as a mere vehicle for moral lessons or escapist entertainment, his plays became tools for intellectual engagement, social critique, and the challenge of traditional norms. By rejecting the well-made play's structure, introducing his own unique methods of ideological exposition, and creating strong, intellectually formidable female characters, Shaw's works represented a break from Victorian theatrical traditions and helped to pave the way for the modern drama that would follow in the 20th century.

Conclusion. Bernard Shaw's dramaturgy was a direct response to the conventions of late Victorian theatre, which often relied on melodrama, sentimentality, and formulaic structures. Shaw's plays, infused with realism, intellectual dialogue, and social critique, challenged these norms and redefined the role of theatre. His rejection of the well-made play structure, use of prefaces to explain his ideology, and portrayal of strong, independent female characters all marked a departure from the passive roles women typically played in Victorian drama. Shaw's work was also characterized by its

satire and intertextual references, which critiqued both contemporary society and classical ideas. By blending intellectual engagement with entertainment, Shaw turned theatre into a tool for social reform and philosophical exploration. In conclusion, Shaw's innovative approach to drama, focusing on social critique and intellectual dialogue, transformed the theatrical landscape of his time and paved the way for modern theatre. His legacy endures in the way theatre continues to engage with societal issues and challenge conventional norms.

References:

1. Shaw, Bernard. *The Quintessence of Ibsenism*. 1891.
2. Shaw, Bernard. *Mrs. Warren's Profession*. 1902.
3. Shaw, Bernard. *Man and Superman*. 1903.
4. Fitzgerald, Sally. *Bernard Shaw: The Legacy of a Radical*. Oxford University Press, 1985.
5. Holroyd, Michael. *Shaw: The Pursuit of Power*. Random House, 1988.
6. Barker, Martin. *Shaw and the Theatre*. Cambridge University Press, 2000.
7. Brustein, Robert. *The Theatre of Shaw*. Yale University Press, 1975.
8. Levenson, Jill. *The Cambridge Companion to George Bernard Shaw*. Cambridge University Press, 1998.
9. Felski, Rita. *The Gender of Modernity*. Harvard University Press, 1995.
10. Lloyd, David. *Shakespeare and Shaw: The Victorian Legacy*. Routledge, 2007.
11. A Variety of Genre Experiments in the Work of B. Shaw "House Where Hearts Break" Bosma Xorazm Ma'mun Akademiyasi axborotnomasi, 2024-11/4. – B. 99-102. 4 bet L.J. Jalilova (BuxDU dotsenti) , Zarina Inoyatova (Buxdu magistranti)

EFFECTIVE METHODS FOR DEVELOPING SPEAKING COMPETENCE IN ACADEMIC LYCEUM STUDENTS IN ENGLISH LESSONS

Qobiljon Valiev,

PhD, Lecturer

Namangan State Institute of Foreign Languages,
Uzbekistan

Abstract: The development of speaking competence in English is crucial for academic lyceum students who are preparing for higher education and the demands of professional life. This article explores a variety of effective methods for enhancing speaking skills in English lessons, focusing on interactive, communicative, and learner-centered approaches. The article discusses the role of pre-speaking and speaking activities, teacher-student interaction, and the use of modern technologies to foster a supportive and engaging environment for language learners. Emphasis is placed on practical strategies that help students overcome common barriers to speaking fluently and confidently in a second language.

Keywords: speaking competence, English language teaching, academic lyceum, communicative approach, pre-speaking activities, fluency development

English has become the global lingua franca, and the ability to speak English competently is an essential skill for students in academic settings. In particular, students in academic lyceums, who are preparing for higher education and careers that require advanced communication skills, must be equipped with the ability to speak effectively and confidently in English. However, many students face challenges when it comes to speaking English, particularly in terms of fluency, accuracy, and confidence. Traditional teaching methods that focus heavily on grammar and vocabulary memorization often fail to provide students with the practical speaking skills needed to communicate successfully in real-life situations. This article explores a range of effective methods for developing speaking competence in academic lyceum students during English lessons. By focusing on interactive, communicative teaching strategies, teachers can create a dynamic and supportive learning environment that promotes the development of speaking skills.

As speaking is one of the most crucial language skills, as it enables learners to express ideas, engage in conversations, and participate in academic discourse (Brown, 2007). The importance of speaking competence in academic settings cannot be overstated, as it directly impacts students' ability to present their ideas clearly and to interact effectively with peers and instructors. According to Canale and Swain (1980), communicative competence is central to language acquisition and can be divided into several components, including grammatical, sociolinguistic, discourse, and strategic competence.

The ability to speak well involves more than just the mastery of vocabulary and grammar. It also involves the development of fluency, coherence, pronunciation, and the ability to manage conversations. According to Harmer (2007), an effective language learner must possess a strong foundation in both accuracy (correct grammar) and fluency (the ability to speak without undue hesitation). It is, therefore, essential that students practice speaking in a variety of contexts and become familiar with both formal and informal forms of communication.

To effectively develop speaking competence in English lessons, educators need to employ a variety of methods that engage students in real-life situations and promote interaction. These methods include task-based learning, communicative language teaching, and the use of authentic materials.

Task-based language teaching (TBLT) has become one of the most widely used methods for developing speaking competence. TBLT emphasizes the use of real-world tasks to help learners develop their language skills through meaningful communication (Ellis, 2003). In TBLT, students are given tasks that require them to use language to achieve specific goals. For example, students might be asked to prepare and deliver a presentation, participate in a group discussion, or negotiate a solution to a problem. This approach encourages students to speak in realistic contexts, thereby increasing their engagement and motivation.

According to Richards and Rodgers (2014), task-based learning is beneficial for speaking development because it mirrors authentic communication situations. Tasks can vary from simple ones, such as describing a picture, to more complex tasks, like conducting interviews or organizing debates. This method encourages students to use language spontaneously, which helps develop both fluency and confidence.

Communicative Language Teaching (CLT) is another highly effective method for developing speaking competence. CLT emphasizes the importance of communication in language learning and aims to develop students' ability to use language effectively in a variety of real-world contexts (Littlewood, 2004). In CLT classrooms, students engage in activities such as role plays, interviews, simulations, and group discussions, all of which promote interactive communication.

In a CLT framework, teachers play the role of facilitators, guiding students to practice speaking in a supportive and non-judgmental environment (Hedge, 2000). As Thornbury (2005) points out, creating a communicative atmosphere in the classroom allows students to build their confidence and speaking skills by taking risks and experimenting with language in authentic contexts.

Another important method for developing speaking competence is the use of authentic materials. Authentic materials refer to any real-world material, such as newspaper articles, TV shows, podcasts, or recorded conversations, that students might encounter outside the classroom (Nunan, 1991). By engaging with authentic materials, students are exposed to natural language use and cultural nuances, which are often absent in textbooks.

Using authentic materials in the classroom provides students with an opportunity to practice speaking in context. For example, students can listen to a news broadcast and then discuss the content, or they can role-play a scenario based on a real-world

situation. The use of such materials helps students develop both listening and speaking skills, as they learn to respond to real-life situations with the appropriate language and register (Vandergrift & Goh, 2012).

While grammar and vocabulary are essential for speaking competence, pronunciation and fluency are equally important. According to Ur (1996), pronunciation exercises should be integrated into speaking activities to help students develop clearer and more accurate speech. Fluency exercises, such as timed speaking tasks or storytelling activities, can also help students become more comfortable speaking without hesitation.

Fluency-building activities encourage students to focus on communicating their ideas rather than on perfection. This approach is particularly useful in academic settings, where students are often required to engage in debates, present arguments, and discuss complex topics. As Brown (2007) notes, fluency is a key component of speaking competence, and students should be given ample opportunities to practice speaking under time constraints and in different settings.

Collaborative learning, where students work together in pairs or groups, has proven to be effective in promoting speaking competence. By collaborating with peers, students have the opportunity to practice speaking in a less formal, more supportive environment. According to Ziegler (2011), collaborative learning fosters peer interaction, allowing students to develop their conversational skills, negotiate meaning, and provide feedback to one another.

Group discussions and cooperative tasks are powerful tools for developing speaking competence because they encourage students to exchange ideas and opinions, listen to others, and adapt their language based on the input they receive. The social nature of these activities can increase student motivation and lead to more engaged and active participation (Burns & Joyce, 2007).

In conclusion, the development of speaking competence in academic lyceum students requires a comprehensive and varied approach. Methods such as task-based learning, communicative language teaching, and the use of authentic materials provide valuable opportunities for students to practice speaking in realistic contexts. Additionally, focusing on pronunciation, fluency, and collaborative learning can further enhance speaking skills, enabling students to engage in meaningful communication. As educators, it is essential to create a dynamic and supportive learning environment that fosters both accuracy and fluency, helping students develop the speaking competence they need for academic success and beyond.

References:

1. Brown, H. D. (2007). *Principles of Language Learning and Teaching* (5th ed.). Pearson Education
2. Canale, M., & Swain, M. (1980). Theoretical bases of communicative approaches to second language teaching and testing. *Applied Linguistics*, 1(1), 1-47. <https://doi.org/10.1093/applin/I.1.1>
3. Council of Europe. (2001). *Common European Framework of Reference for Languages: Learning, Teaching, Assessment*. Cambridge University Press

4. Harmer, J. (2007). *The Practice of English Language Teaching* (4th ed.). Pearson Longman.
5. Littlewood, W. (2004). *Communicative Language Teaching: A Retrospective*. *The Language Teacher*, 28(1), 3-13.
6. Richards, J. C., & Rodgers, T. S. (2014). *Approaches and Methods in Language Teaching* (3rd ed.). Cambridge University Press.
7. Ellis, R. (2003). *Task-based Language Learning and Teaching*. Oxford University Press.
8. Burns, A., & Joyce, H. (2007). *Focus on Speaking*. *Cambridge Handbooks for Language Teachers*. Cambridge University Press.

МОВНА СПЕЦИФІКА ТА КУЛЬТУРНИЙ КОНТЕКСТ НАУКОВО-ПОПУЛЯРНИХ ТЕКСТІВ

Іскра Каріна

(Комунальний заклад вищої освіти «Вінницький гуманітарно-педагогічний
коледж»)

Науково-популярні тексти займають проміжне місце між текстами академічного і масового дискурсів, поєднуючи наукову точність із доступністю викладу, адже відіграють важливу роль у поширенні знань серед широкої аудиторії, що вимагає врахування не лише лінгвістичних, а й культурних чинників. Особливістю таких текстів є поєднання спеціальної термінології з елементами популяризації, що забезпечує зрозумілість і зацікавленість читача. Мовна специфіка науково-популярних текстів проявляється у використанні адаптованої лексики, метафор, аналогій та пояснювальних конструкцій. Водночас культурний контекст впливає на вибір прикладів, стилістику та способи аргументації, оскільки сприйняття інформації значною мірою залежить від соціальних, історичних та ментальних особливостей цільової аудиторії.

Аналіз останніх досліджень показує, що лінгвістичні та культурні особливості науково-популярних текстів досліджується у працях Ж.Баб'як, О.Боднар, І.Плавуцької. Вчені здійснюють дослідження у межах окресленої проблематики крізь призму аналізу лексичних засобів вираження комунікативно-прагматичної інтенції у текстах науково-популярного дискурсу [1, с. 246-255]. Натомість, О.Четверікова досліджує комунікативні та лінгвокультурологічні передумови дослідження науково-популярного тексту [2, с. 178-183].

Розглянемо ключові дефініції дослідження. Так, Ж.Баб'як, О.Боднар, І.Плавуцька зазначають, що «головна мета текстів науково-популярного дискурсу – популяризація наукового знання, тобто адресованість тексту наукової тематики читачам-неспеціалістам. Виклад складної наукової думки у формі доступного та зрозумілого опису є ефективним шляхом впровадження науки в активну діяльність людини» [1, с. 248]. Автори зазначають, що «науково-популярний дискурс передбачає синтез аналітичного та художньо-публіцистичного підходів до предмету відображення, тому для них характерним є виклад матеріалу засобами загальнолітературної мови з використанням науково-популярного і публіцистичного стилів» [1, с. 248].

О.Четверікова зазначає, що «текст науково-популярної статті характеризується наявністю специфічних лінгвістичних і стилістичних засобів, котрі безпосередньо або опосередковано висловлюють позицію автора як представника певної культури стосовно проблеми, розглянутої у статті. Їх вживання пов'язане з необхідністю адекватно представити достовірну наукову інформацію в максимально доступній і цікавій формі, а також із бажанням автора переконати читача в правильності власної точки зору стосовно проблематики

статті. Все це створює специфіку науково-популярної статті як особливого жанру науково-популярного підстилю» [2, с. 178].

Отже, мовні особливості науково-популярних текстів зумовлені їхньою спрямованістю на широку аудиторію. Важливою характеристикою їх є спрощення викладу, що досягається через використання доступної лексики, пояснення термінів або заміну їх синонімами. Для полегшення розуміння абстрактних ідей автори часто вдаються до конкретних прикладів. Структура тексту зазвичай проста, із короткими реченнями та риторичними запитаннями, що підвищують його динамічність. Додатково застосовуються метафори, аналогії та інші стилістичні засоби, які роблять матеріал більш образним і привабливим для читача.

У синтаксичному плані науково-популярні тексти переважно містять прості та складносурядні речення, мінімізуючи використання складнопідрядних конструкцій, притаманних академічному стилю. Такий підхід сприяє легкому сприйняттю матеріалу, зберігаючи при цьому його логічну послідовність.

Культурна специфіка науково-популярних текстів безпосередньо залежить від цільової аудиторії, на яку орієнтується автор. Кожна культура формує власні підходи до популяризації науки, що визначаються рівнем освіченості суспільства, соціальними очікуваннями та особливостями медійного середовища. Так, у західних країнах такі тексти часто доповнюються гумором, інтригуючими заголовками та особистими історіями автора, тоді як у східних традиціях зберігається більш офіційний стиль із наголосом на авторитетності викладу.

Значний вплив на стиль і зміст науково-популярного тексту мають медіа-формати, через які вони поширюються: книги, журнали, телепрограми або цифрові платформи. Наприклад, у соціальних мережах тексти адаптуються до коротких форматів, супроводжуються візуальним контентом і апелюють до емоцій аудиторії.

Отже, науково-популярні тексти відіграють важливу роль у поширенні знань, поєднуючи наукову точність із доступністю викладу. Аналіз їхньої мовної специфіки та культурного контексту дозволяє виявити ключові особливості, що впливають на ефективність комунікації з читачами. Отже, ефективність науково-популярних текстів визначається гармонійним поєднанням мовних засобів і культурних особливостей. Врахування цих аспектів дозволяє створювати матеріали, які не лише передають наукові знання, а й роблять їх доступними, цікавими та адаптованими до потреб конкретної аудиторії.

Список літератури

1. Баб'як Ж., Боднар О., Плавущька І. Лексичні засоби вираження комунікативно-прагматичної інтенції у текстах науково-популярного дискурсу. *Сучасні дослідження з іноземної філології*, (2 (24)), 2023. С. 246-255. URL: <http://philol-zbirnyk.uzhnu.uz.ua/index.php/philol/article/view/331>

2. Четверікова О.Р. Комунікативні та лінгвокультурологічні передумови дослідження науково-популярного тексту. *Науковий вісник Ізмаїльського*

державного гуманітарного університету, (35), 2016. С. 178-183. URL:
[http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-
bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&I
MAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/Nvidgu_2016_35_33.pdf](http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/Nvidgu_2016_35_33.pdf)

ГЕНДЕРНІ СТЕРЕОТИПИ В ПОЛІТИЧНОМУ ДИСКУРСІ

Гамзюк Марія Миколаївна,

магістрант

Київський національний університет
імені Тараса Шевченка
м. Київ, Україна

У сучасному світі політики панують чоловіки, оскільки існують стереотипи, що глобальні проблеми, зокрема, мирного співіснування народів, припинення війни, подолання кризи в регіоні, країні, певній галузі, встановлення дипломатичних відносин, налагодження контактів у різних сферах тощо, - кардинально вирішити зможуть лише вони. Проте історичний досвід засвідчує блискучі політичні кар'єри жінок: Маргарет Тетчер, Єлизавета II, Ангела Меркель, - найвпливовіші світові політикині свого часу, які підтримували політичний, економічний, культурний статус своїх країн на високому рівні, гідно вирішували складні завдання міжнародної політики відповідного історичного етапу. Отже, життєвий шлях цих жінок є прикладом відданості своїй професії, країні, народу, а також своїй родині, що відбиває максимальну реалізацію потенціалу особистості, поєднання найважливіших суспільних ролей жінки.

Таким чином, проблема гендерних стереотипів, зокрема в політиці, потребує комплексного вивчення. У лінгвістиці за останні десятиліття такі дослідження здійснено в когнітивній, комунікативній, гендерній лінгвістиці, психолінгвістиці, етнопсихолінгвістиці, соціолінгвісти, прагмалінгвістиці тощо, що засвідчує незгасаючий інтерес до цього явища та **актуальність теми**.

Метою роботи є дослідження стереотипів чоловіків і жінок у політичному дискурсі англійської мови.

Науковці по-різному розуміють і визначають **стереотип**, до прикладу: як "слово, мовний зворот, що повторюються без змін, автоматично, як усталена формула, мовний шаблон; трафарет" (Сологуб, 2007, с. 671– 672); як "уявлення, зразки, типові для всієї національної спільноти або для окремих її груп, виявлено у мові, а отже, у мовних стереотипах, або ж у "значеннях слів, метафор, фразеологічних словосполучах та прислів'ях", що становлять національномовну ідентифікацію суспільного стереотипу" (Бартмінські, 1993, с. 374: цит. за Любимова, 2016, с. 139); як концентровані форми "зберігання зразків, що спрямовують дію ціннісних орієнтирів у суспільному житті певного етносу", тобто як соціокультурний стереотип (Любимова, 2016, с. 139); в соціології як упередження, які керують процесом сприйняття, "маркують об'єкти або як знайомі, або як дивні й незвичні, поглиблюючи відмінності за цим параметром: ледь знайоме подано як дуже близьке, а ледь дивне – як абсолютно чуже. Ці відмінності зумовлені характером дрібних знаків, що варійовані в діапазоні від

справжніх індексів до незрозумілих аналогій (В. Ліппман) (Овчиннікова, 2009, с. 282).

У стереотипі виокремлюють позитивні і негативні атрибути представника певної категорії, хоча сам собою він не може бути нормативною настановою, а норма співвідноситься лише з позитивною оцінкою. Стереотипи формуються зі стійких уявлень, закладених релігіями, національним досвідом та фольклорними традиціями (Розвод, 2015, С. 176).

Гендерний стереотип ми розуміємо як наявні стереотипні уявлення з гендерною підставою в навколишньому мовному історичному та соціокультурному просторі, який сприяє виявленню всього спектру факторів, що впливають на формування самого поняття (Андрійченко, 2015, с. 20).

Гендерний стереотип розглянуто у співвідношенні з політичним стереотипом та етнокультурним стереотипом, оскільки аналіз образів жінок і чоловіків у політиці зумовлене їх конструюванням відповідно до політичної сфери в цілому. У кожній державі ця сфера ґрунтується на етнокультурних та історичних засадах, традиціях, які формують неповторність, її національно-культурну маркованість. Люди, які в ній функціонують, є носіями менталітету, національного характеру, культурної спадщини етносу, до якого вони належать. Ці особливості мають прояв у вербальних та невербальних характеристиках політика чи політикині, опосередковано історичними умовами і в сукупності факторів відображено в політичному дискурсі.

Об'єктом вивчення є стереотипи політикинь американської політичної системи в публіцистичному дискурсі.

Отже, вивчення гендеру в мові і мовленні відбиває взаємдію кількох складників: лінгвістичного, соціального, психологічного, ідеологічного тощо. Гендерні стереотипи називають культурними інструментами, що формують розуміння, оцінку й позиціонування жінок у політичному дискурсі. Комплексний підхід є оптимальним для вивчення такого багатогранного явища.

Список літератури

1. Андрійченко, Ю. В. (2015). Гендерний стереотип: особливості формування і функціонування в іспанській мові. Проблеми семантики, прагматики та когнітивної лінгвістики, 27. С. 14-21
2. Бацевич, Ф. С. (2004). Основи комунікативної лінгвістики. Київ: Вид. дім «Академія».
3. Білокобильський, Ю. О. (2023). Трансформації гендерної концептуалістики в політичному дискурсі США (2017-2021). STUDIA LINGUISTICA, 22. С. 23-33
4. Ільницька, У. (2007). Політичні стереотипи та стереотипізація мислення: роль та значення у системі іміджевих комунікацій. Українська національна ідея: реалії та перспективи розвитку, 19. С. 96-100.
5. Карпіловська, Є. А. (2012). Реакція мови на зміну суспільних стереотипів. Наукові записки НаУКМА. Філологічні науки (Мовознавство). Том 137. С. 88-

91. <https://ekmair.ukma.edu.ua/server/api/core/bitstreams/9680275d-7657-4a2e-8e2c-1a2a49de221a/content>
6. Любимова, С. А. (2015). Стереотип в теорії референції Хіларі Патнем. Гуманітарна освіта в технічних вищих навчальних закладах, 32 С. 72-82.
7. <https://jrnln.nau.edu.ua/index.php/go/article/view/9582>
8. Любимова, С. А. (2016). Соціокультурний концепт vs соціокультурний стереотип: лінгвокогнітивний і культурологічний аспекти. Сучасні дослідження з іноземної філології, 14. С. 134-141.
9. Політологічний енциклопедичний словник (2004). [Упор. В.П. Горбатенко; За ред. Ю.С. Шемшученка, В.Д. Бабкіна, В.П. Горбатенка]. 2-е вид., доп. і перероб. Київ: Генеза.
10. Овчиннікова, І. І. (2009). Аспекти вивчення стереотипу як загальнонаукового феномена. *Studia Linguistica*, 2, 281-289.
11. Розвод Е. (2015). Роль стереотипів у формуванні та реалізації лінгвокультурних концептів (на прикладі концепту “SUN”). Актуальні питання іноземної філології, 2. С. 172-178.
12. Ситар, Г. (2019), Політична лінгвістика. Вінниця: ДонНУ імені Василя Стуса.
13. Сологуб, Н. М. (2007). Стереотип. Українська мова. Енциклопедія. [Редкол.: Русанівський В. М., Тараненко О. О. (співголови), М. П. Зяблюк та ін.]. 3-тє вид., зі змінами і допов. Київ: Укр. енциклопедія ім. М. П. Бажана. С. 671–672.
14. Шурко, О. (2019). Політичний стереотип у процесі політичної комунікації. Історико-політичні проблеми сучасного світу, 40. С. 140-145.
15. Що таке гендерні стереотипи та як із ними боротися? (2023). Центральне міжрегіональне управління Міністерства юстиції (м. Київ) <https://centraljust.gov.ua/news/info/scho-take-genderni-stereotipi-ta-yak-iz-nimi-borotisya>
16. Bartmiński, J. (1993). Stereotypy językowe. *Encyklopedia Kultury Polskiej XX wieku. Współczesny język polski*. Wrocław : Wiedza a Kultura,. T. 2. S. 363–387.
17. Gender stereotype. Cambridge Dictionary. <https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/gender-stereotype>
18. Lakoff, R. (1973). Language and women's Place. *Language in Society*, 2. P. 45–79.
19. Montrelay, M. (1986). Le double statut, flotant et fragmeniaire de l'inconscient. *Sciencen et symboles*. P. 85–101/

ВИСУНЕННЯ ЯК ЛІНГВОРИТОРИЧНИЙ ПРИЙОМ У НІМЕЦЬКОМОВНИХ МЕДІЙНИХ ТЕКСТАХ

Щербак Олена Миколаївна

кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри іноземної філології,
Національний університет «Чернігівська політехніка»

У сучасній лінгвістиці поняття лінгвориторичного прийому визначається як спеціальний мовний засіб, що поєднує у собі властивості вербальної організації тексту та цілеспрямований вплив на адресата [2; 3]. У цьому контексті варто зазначити, що лінгвориторичні прийоми слугують не лише для передачі інформації, а й для формування у реципієнта певної емоційної, оцінної або когнітивної реакції [3, с. 221]. Їхнє використання забезпечує високу ефективність комунікації, дозволяючи продуцентів тексту або висловлювання програмувати сприйняття, оцінку й подальші дії аудиторії.

Характерною рисою лінгвориторичних прийомів є їхня подвійна функціональність: з одного боку, вони виконують комунікативне завдання, забезпечуючи зрозумілу та структуровану подачу змісту, з іншого – активно залучають сугестивні механізми мовлення, орієнтовані на вплив. Такі прийоми активно застосовуються у сферах масової комунікації, політичної риторики, реклами, педагогічного дискурсу та публіцистики.

На рівні формальної реалізації лінгвориторичні прийоми можуть проявлятися через риторичні питання, повтори, градацію, метафоризацію, антитезу, стилістичне виділення ключових елементів тексту, використання афористичних конструкцій. Їхня функція полягає у підвищенні експресивності висловлювання, оптимізації сприйняття складних смислових конструкцій, формуванні певної модальності ставлення до предмета обговорення та інтенсифікації взаємодії між комунікантами [8, с. 95].

В академічних дослідженнях лінгвориторичні прийоми розглядаються як ефективний інструмент стратегічної комунікації, спрямований на створення смислової, емоційної динаміки тексту [2; 3; 8]. Використання таких прийомів сприяє не тільки посиленню аргументації, а й формуванню більш глибокого емоційного зв'язку між автором і його аудиторією. Таким чином, лінгвориторичний прийом є одним із найважливіших механізмів у процесі створення текстів із підвищеним комунікативним та впливовим потенціалом.

У німецькомовних медіатекстах важливим лінгвориторичним прийомом є висунення, яке призначене для акцентуації окремих елементів змісту, надання їм більшої ваги в структурі повідомлення. Очевидно, що цей механізм дозволяє впливати на сприйняття інформації читачем або слухачем, скеровуючи його увагу на певні факти, ідеї або оцінки.

У німецькомовних медійних текстах висунення реалізується через різноманітні лінгвостилістичні форми, кожна з яких має свої особливості та цілі.

Однією з найпоширеніших є ініціальна позиція, коли важливий елемент переноситься на початок речення. Це може відбуватися шляхом інверсії або тематичного висунення, що дозволяє автору одразу акцентувати увагу реципієнта на ключовому компоненті повідомлення. Також часто застосовується повторення ключових слів або словосполучень, яке сприяє закріпленню важливої теми в свідомості аудиторії та створює ефект емоційної насиченості. Одним із ефективних засобів є парцеляція – розчленування складного висловлювання на короткі, емоційно навантажені фрагменти [1]. Такий прийом допомагає динамізувати текст і водночас підсилює його впливовість, оскільки кожен фрагмент набуває самостійної ваги. Окрему роль відіграє використання паремій або цитат, які завдяки своїй афористичності дозволяють лаконічно і влучно посилити аргументацію або емоційне враження.

Функціонально висунення в тексті виконує кілька важливих завдань. Насамперед воно сприяє чіткішому структуруванню інформації, що забезпечує легкість сприйняття та логічну організацію матеріалу. Завдяки висуненню виділяється головне повідомлення, що є важливим у швидкому інформаційному обміні сучасних ЗМІ. Варто зазначити, що висунення підсилює аргументацію, роблячи окремі тези більш помітними та емоційно вагомими.

У німецькомовних засобах масової інформації, зокрема в таких виданнях, як *Der Spiegel*, *Süddeutsche Zeitung*, *Frankfurter Allgemeine Zeitung* та *Die Zeit*, висунення як лінгвориторичний прийом використовується надзвичайно активно. Його застосування особливо помітне в аналітичних статтях, інтерв'ю, репортажах і навіть у коротких новинних повідомленнях, де існує потреба оперативно донести до реципієнта ключову ідею або сформулювати певну емоційно-оцінну установку.

У текстах політичної аналітики приклади висунення можна спостерігати, наприклад, у заголовку журналу *Der Spiegel*: "*Korruption – nicht nur ein Problem kleiner Staaten*" [4] (Корупція – проблема не лише маленьких держав). Тут важлива тема «Корупція» винесена на початок речення, що дозволяє одразу сфокусувати увагу читача на головній проблематиці матеріалу. У соціальній тематиці, представлений у *Süddeutsche Zeitung*, використовується парцеляція: "*Armut. Chancenlosigkeit. Wut. Das sind die Realitäten vieler Jugendlicher in den Randgebieten*" [9] (Бідність. Відсутність шансів. Гнів. Це реальність для багатьох молодих людей у передмістях). Розчленування висловлювання на короткі емоційно насичені фрагменти створює драматичний ефект і підсилює експресивність тексту. Економічні новини, такі як повідомлення у *Handelsblatt*, демонструють приклад актуалізації головної теми шляхом висунення: "*Inflation erreicht Rekordwert – EZB unter Druck*" [7] (Інфляція досягає рекордного рівня – ЄЦБ під тиском). Короткість заголовку та розташування ключового слова "Inflation" на початку привертають увагу та викликають емоційну реакцію.

У культурній тематиці висунення реалізується, наприклад, через використання лапок та ініціальну позицію ключового поняття, як у *Die Zeit*: "*„Freiheit“ – das Wort des Jahres. Ein Spiegel gesellschaftlicher Sehnsüchte*" [5] («Свобода» – слово року. Віддзеркалення суспільних прагнень). Така форма

висловлювання дозволяє емоційно акцентувати увагу на центральній темі. В інтерв'ю, представленому у *Frankfurter Allgemeine Zeitung*, висунення проявляється через повторення важливої думки у різних формах: "*Erfolg kommt nicht über Nacht," sagt die Unternehmerin. "Aber Ausdauer zahlt sich immer aus"* [6] (Успіх не приходить за одну ніч, – каже підприємця. – Але наполегливість завжди винагороджується). Така структура посилює аргументативний вплив та створює переконливу логічно-емоційну рамку.

Окрім прикладів із конкретних текстів, варто зазначити, що форми висунення можуть реалізовуватися через різноманітні мовні механізми. Ініціальна позиція є ефективним прийомом, що демонструється у висловлюванні "*Klimaschutz bleibt oberste Priorität*" [4] (Захист клімату залишається найвищим пріоритетом), де ключове поняття "Klimaschutz" винесено на початок задля акцентуації уваги. Структуроване повторення, як у контексті "*Wir brauchen Mut. Wir brauchen Entschlossenheit. Wir brauchen Veränderung*" [9] (Нам потрібна сміливість. Нам потрібна рішучість. Нам потрібні зміни), підсилює емоційний вплив на аудиторію і нагнітає драматизм викладу. Парцеляція, характерна для емоційно насичених текстів, добре ілюструється у контексті "*Er wusste es. Schon lange. Und doch schwieg er*" [5] (Він це знав. Уже давно. І все ж мовчав), де уривчастість фраз підсилює психологічне напруження. Використання паремій, наприклад у реченні "*„Zeit ist Geld“ – und in der modernen Wirtschaft zählt jede Sekunde*" [7] («Час – це гроші» – і в сучасній економіці кожна секунда має значення), створює афористичний ефект і забезпечує швидке засвоєння головної ідеї реципієнтом.

Таким чином, висунення у німецькомовних медійних текстах постає надзвичайно потужним засобом не лише структурної організації інформації, але й формування емоційного впливу, підсилення аргументації та ефективного донесення ключових ідей до аудиторії.

Список літератури:

1. Ємець О.В. Типи та прагматичний ефект висунення у сучасних художніх і газетних текстах. *Філологічний дискурс*. 2018. С. 213- 220.
2. Хлипавка, Г. Г. Специфіка використання риторичних фігур у медійному просторі України. *Закарпатські філологічні студії* / редкол.: І. М. Зимомря (голов. ред.), М. М. Палінчак, Ю. М. Бідзіля та ін. Ужгород : Видавничий дім "Гельветика", 2024. Вип. 36. С. 278–283.
3. Щербак О. М. Лінгвориторичні стратегії зображення російсько-української війни 2022 року (на матеріалі повідомлень німецькомовного сайту tagesschau.de). *Актуальні питання іноземної філології. Збірник наукових праць*. Луцьк: Волинський. нац. ун-т імені Лесі Українки, 2022. № 16. С. 219-225.
4. *Der Spiegel*. URL: <https://www.spiegel.de/> (дата звернення: 15.04.2025)
5. *Die Zeit*. URL: <https://www.zeit.de/> (дата звернення: 15.04.2025)
6. *Frankfurter Allgemeine Zeitung*. URL: <https://www.faz.net/aktuell/> (дата звернення: 15.04.2025)
7. *Handelsblatt*. URL: <https://www.handelsblatt.com/> (дата звернення: 15.04.2025)

8. Stscherbak O. Zusammenwirken der linguistisch-rhetorischen Strategien in den deutschen Nachrichten im Internet. *Одеський лінгвістичний вісник*. 2018. Вип. 11. С. 93–100.

9. *Süddeutsche Zeitung*. URL: <https://www.sueddeutsche.de/> (дата звернення: 15.04.2025)

SOME ASPECTS OF DEVELOPING CIVIL SOCIETY IN UZBEKISTAN

Dilshod Normurodov,

Researcher

National University of Uzbekistan

Abstract: This article analyzes the role of civil society institutions in the development of the evolving Uzbek society, as well as some principles of state policy in their development. It also examines the challenges and solutions related to the activities of key civil society institutions, such as trade unions, human rights organizations, and youth and women's organizations.

Keywords: Evolving Uzbekistan, state, society, civil society institutions, principles, trade unions, human rights organizations, youth organizations, women's organizations.

Introduction. It is essential to further strengthen the legal foundations for the development of civil society in Uzbekistan and analyze the opportunities for the practical implementation of legal documents. A number of legal documents have been adopted in Uzbekistan to develop civil society, including the laws on "Public Associations in the Republic of Uzbekistan," "Trade Unions, Their Rights and Activity Guarantees," "Non-Governmental Non-Profit Organizations," "Self-Government Authorities," "Political Parties," "Public Foundations," "Political Party Financing," "Freedom of Conscience and Religious Organizations," "Guarantees of Non-Governmental Non-Profit Organizations' Activities," and "Mass Media," along with presidential decrees and decisions of the Cabinet of Ministers.

Most importantly, the Concept for the Development of Civil Society in Uzbekistan for 2021-2025 has been approved, focusing on several key areas. These include enhancing the legal framework for civil society institutions, ensuring active participation of civil society institutions in state governance, expanding the involvement of non-governmental non-profit organizations (NGOs) in the implementation of state social projects, and improving the legislation regulating the activities of NGOs.

Literature Review. During the transition to a civil society in our country, specific philosophical and sociological issues concerning the development of civil society institutions have been explored by scholars such as Sh. Mamadaliev, S. Otamurotov, B. Toychiev, J.S. Ramatov, F. Musaev, R.Z. Jumayev, S.A. Juraev, M.Q. Kyrgyzboev, S.D. Narkulov, I. Ergashev, A. Utamurodov, G. Kochkorova, A.A. Khuseynova, and political experts such as A. Jalilov, N. Juraev, S. Juraev, T. Matibayev, J. Mavlonov, and D. Ernazarov.

The scientific, theoretical, and legal foundations of the cooperation between state and civil society institutions have been studied by legal scholars like A.Kh. Saidov, A. Azizkhodjaev, S. Adilkhodjaeva, H. Boboyev, Sh. Jalilov, Z. Islamov, F.

Mukhitdinova, Kh. Odilkoriev, A. Dadashova, E. Holova, and Sh. Urazaev. Notably, Professor A.Kh. Saidov conducts extensive research on the organizational and legal aspects of the non-governmental sector, examining both national and international legal systems. His work emphasizes the legal foundations of non-governmental social institutions and their compliance with international law.

Research Methodology. An analysis of modern local literature on civil society and the factors and mechanisms that support its practical realization shows that the topic has been widely discussed in political science. The research used several methods, including the problem-chronological method to trace the emergence of civil society development and the specific forms and methods of this activity. A comparative-historical approach highlights the increasing challenges of defining the evolving concepts of civil society. The concrete-sociological method was used to analyze the manifestation of the civil society concept in the relationship between the individual, society, and the state, identifying trends and changes related to them. Logical methods allowed for the identification of specific relationships between existing phenomena and processes. By combining these approaches, the article offers a more precise and in-depth analysis of the existing issues.

Analysis and Results. In Uzbekistan, trade unions play a significant role in protecting the rights of workers. In 2023 alone, 210,096 employees across 12,249 enterprises and organizations became members of trade unions. The federation system operates in areas like labor protection, social security, and providing sanatorium services for employees. For example, while 17 sanatoriums were operating in 2016, their number increased to 31 in 2023. Additionally, 106 children's camps were incorporated into the federation system, and renovation work was carried out.

Civic organizations also play a vital role in the development of civil society. In the first 9 months of 2024, the Federation of Trade Unions reviewed 81 complaints and defended the interests of 73 employees. As a result, 452 million Uzbek soums were recovered in wages and compensation. However, an analysis of the challenges faced by these institutions indicates that the legal framework for the activities of civic organizations needs to be improved, and the independence of trade unions should be strengthened. Furthermore, increasing financial resources is crucial, as civic organizations' financial capabilities remain limited. Many workers are also unaware of the opportunities offered by trade unions.

In conclusion, trade unions and civic organizations are integral parts of civil society, and their activities are essential in ensuring the social protection of workers.

The development of youth and women's organizations in Uzbekistan during the period of independence, their participation in building civil society, and the current challenges in this area are central to the issues related to the development of civil society in the country. Since independence, several organizations have been established to protect the rights of youth and women and increase their participation in society. These include the Youth Affairs Agency, the Union of Youth of Uzbekistan, the Family and Women's Committee, and the Youth Entrepreneurs Support Fund.

Currently, new approaches are being implemented by both state and non-governmental organizations to support youth and women. For instance, as part of the

“Two Programmers from Every Neighborhood” initiative, young people are being recruited into the IT sector and provided with job placement opportunities. Also, the “Youth Notebook” fund is offering courses in vocational skills and foreign languages. The government is implementing various programs to engage women in entrepreneurship and enhance their professional skills. For example, in 2024, subsidies and loans were allocated to thousands of women for the purpose of reducing poverty and developing family entrepreneurship.

These organizations play a critical role in enhancing the social activity of youth and women, engaging them in professional and educational fields. For example, state and non-governmental vocational training centers are collaborating to teach youth entrepreneurship, marketing, and digital technologies.

We believe that the development of civil society is dependent on the following key factors: Legislative Framework: Laws regulating the activities of civil society institutions have been enacted. For instance, in 2019, the legislation on NGOs was improved. Economic Situation: The financial stability of NGOs and civic organizations ensures the effective functioning of civil society. Government and Civil Collaboration: The government must support the development of civil society. For example, the Public Chamber of the Republic of Uzbekistan facilitates dialogue between the government and civil society. Technological Development: The internet and social media play an important role in the development of civil society.

Challenges in the development of civil society in Uzbekistan include: Financial difficulties: Many NGOs lack independent financial resources. Legal barriers: Some laws still restrict the free operation of civil society institutions. Low civic engagement: Some citizens are not actively participating in public affairs. Restrictions in mass media: Independent journalists and bloggers sometimes face pressure. For example, the “Yuksalish” public movement focuses on the development of civil society and fostering dialogue between state and public organizations. The influence of the blogosphere has helped shape public opinion through social media activity on issues such as roads and utilities. The institution of mahallas (neighborhood committees) plays a significant role in civil society and increasing public oversight.

Furthermore, education and skills issues remain, as many unemployed youth lack modern knowledge and skills, which reduces their competitiveness in the labor market. Women’s economic opportunities are also limited, particularly in rural areas where women lack financial and administrative resources to start businesses. The financial stability of NGOs is still insufficient, making it difficult for them to implement long-term programs.

It is noteworthy that, in line with Canada’s non-governmental non-profit organizations (NGOs), the proportion of state financing in the overall budget of these organizations is above the global average (35%). A significant part (85%) of state aid in Canada is funded by provincial and regional budgets. Additionally, the state uses tax incentives to finance NGOs and stimulate social activity.

In his January 24, 2020, address to the Supreme Assembly, President Sh. Mirziyoyev proposed the establishment of the Public Chamber of the Republic of Uzbekistan to strengthen public oversight and foster closer cooperation between the

government and society. Some experts believe that this institution will ensure that the rights and freedoms of individuals are not only guaranteed by the state but also play a key role in the activity of state bodies, emphasizing the importance of public oversight.

The ongoing reforms aimed at benefiting the people and citizens require a fundamental reconsideration of the role of civil society, emphasizing that the government alone cannot achieve all objectives but must mobilize the efforts of all forces in society.

One of the key institutions that need to be activated in the process of establishing civil society in Uzbekistan is the protection of human rights. Several state and non-governmental organizations are working to protect human rights in Uzbekistan, including the National Center for Human Rights, the Ombudsman of the Supreme Assembly, and various other non-governmental organizations such as the “Uzbekistan Human Rights Center,” the “People's Rights Department,” and the “Human Rights Monitoring” organization.

The activities of these organizations are noteworthy. In 2023, the Ombudsman addressed 170 cases and took action. Monitoring for the prevention of torture was carried out 603 times. As a result of the restoration of labor rights, 38 citizens were reinstated in their jobs. In 2024, the Ombudsman's measures increased by 7%. Monitoring visits were conducted 902 times, and 92 court applications were processed, with 82 resolved. In labor disputes, 1.8 billion soums were recovered, and the Ombudsman made 309 recommendations, 100 of which were accepted.

In the development trends and state policy regarding this institution, several key aspects can be noted. For example, Uzbekistan has adopted a National Strategy on Human Rights, and continuous monitoring and oversight are being carried out. Based on an analysis of pension and social protection complaints, recommendations have been made to the Cabinet of Ministers. The Supreme Assembly continues to improve human rights legislation.

However, the analysis of international rankings shows that Uzbekistan is still classified as a “not free” country (Freedom House 2024 report). Moreover, some citizens consider the human rights protection system to be ineffective. The influence of non-governmental organizations is limited, and they are often forced to cooperate with state agencies. In areas such as labor and social protection, unresolved issues remain.

Conclusion: To develop a strong civil society, a solid legal framework, government support for civil institutions, particularly financial assistance, and their cooperation with state bodies are crucial. Uzbekistan is making significant progress in these areas, and it is essential that civic engagement continues to grow.

The legal and financial foundations of civil society are gradually improving in Uzbekistan. The government is focusing on providing material and legal support to NGOs and public organizations. However, ensuring the full independence of these institutions, increasing their effectiveness, and expanding access to financial resources remain pressing tasks.

Uzbekistan is making significant progress in protecting human rights. Ombudsman and other human rights protection organizations are holding activities to

safeguard citizens' rights. However, achieving full compliance with international standards and further strengthening human rights protection will require additional efforts. Overall, youth and women's organizations have been developing rapidly in recent years, though they still face critical challenges.

References:

1. Фуқаролик жамияти асослари: ўқув қўлланма/ А. Жалилов, У. Муҳаммадиев, Қ. Жўраев ва бошқ. — Тошкент, 2015, 158 б.
2. Саидов А.Х. Гражданское общество, неправительственные организации и закон. Опыт Узбекистана. – Ташкент: Национальный центр Республики Узбекистан по правам человека, 1998.
3. М.Қирғизбоев. «Фуқаролик жамияти: назария ва хорижий тажриба» - Тошкент: Янги аср авлоди, 2001. – 176 б.
4. Мусаев Ф. Демократик давлат қуришнинг фалсафий-ҳуқуқий асослари. – Тошкент: O'zbekiston, 2007. – Б. 202 – 216.
5. Ўтамурадов А., ва бошқалар. Фуқаролик жамияти.- Тошкент: Университет, 2018.-532 б.
6. Маткаримова Ж. Давлат ва нодавлат ижтимоий институтлар ўзаро муносабатларининг фалсафий-ҳуқуқий асослари. фалсафа фанлари доктори (DSc) диссертацияси автореферати –Тошкент, 2022. –Б 26
7. Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг Олий Мажлисга Мурожаатномаси 24.01.2020 uza.uz
8. Туляков Э. Жамоатчилик палатаси — фуқаро, жамоат ташкилотлари, давлат бирлигини мустаҳкамловчи янги институт / Янги Ўзбекистон, 20 октябр 2020 йил <https://yuz.uz/news/jamoatchilik-palatasi--fuqaro-jamoat-tashkilotlari-davlat-birligini-mustahkamlovchi-yangi-institut->
9. Якубов Б. Ўзбекистонда амалга оширилаётган модернизация жараёнида сиёсий партияларнинг ўрниниёсий фанлар доктори (DSc) диссертацияси автореферати –Тошкент: 2022. –Б. 30

TRENDS IN THE GLOBALIZED WORLD TO RETURN THE YOUNGER GENERATION TO NATIONAL IDENTITY

Khujamov Zokhidjon, Abdurashid ugli,
trainee researcher
Andijan State Pedagogical Institute

Annotation: This article examines the attitude of the younger generation towards national identity in the context of globalization. The article analyzes the main trends, factors, and strategies aimed at preserving and strengthening national identity. It also addresses the issues of integrating national identity with globalization.

Key words: globalization, national identity, youth, culture, traditions, education, mass media.

Globalization is one of the main features of the 21st century, and it is strengthening global integration in the economic, political, cultural and technological spheres. This process has a significant impact on the life of the younger generation, affecting their values, worldview and self-formation. While one side of globalization is the enrichment of cultural diversity and the strengthening of the interaction of different cultures, the other side risks the disappearance of national cultures and traditions. Therefore, in the globalized world, trends are becoming more and more relevant to return the younger generation to national identity. This article is dedicated to analyzing the attitudes of young people towards the national identity, the main trends, factors and strategies aimed at maintaining and strengthening the national identity.

Today, the global world order is increasingly being defined by new forces, especially those related to identity and culture. After the Cold War, the importance of culture as a factor influencing international relations in terms of religion and the revival of fundamentalism increased dramatically.

The relevance of the study of the problem of national identification is determined by permanent, multidirectional socio-cultural changes accompanying the formation and development of the information society at both the global and local levels. These changes are caused by the effects of globalization, the development of information and telecommunication technologies, the intensification of cultural exchange and the dominance of mass culture. The purpose of the study is to identify key trends in the transformation of national identity. In particular, the author notes the crisis of self-determination on a national basis, the spread of particularism and the coexistence of many competing local identities, the appeal to the basic cultural values in search of the foundations of national community. The practical significance of the research is determined by the value of the results obtained in terms of their use by specialists in the field of social philosophy and philosophy of history, social psychology and related disciplines. The relevance and high importance of this topic for the modern information

society is caused by a number of socio-cultural transformations of the late 20th and early 21st centuries.

First of all, the formation of the information society implies the acceleration of the development of telecommunication technologies and means of communication, which intensifies social and cultural exchange between countries, peoples and ethnic groups.

Secondly, the increasing pace of globalization leads to the opposite trends - to the search for unifying factors of a local (ethnic, religious) nature.

Thirdly, the formation and development of mass culture, encompassing a wider range of audiences, and increasing the availability of information in general contribute to the spread of relativistic values, pluralization of lifestyles and behavioral patterns.

Fourth, the emergence of new opportunities for the accumulation and transmission of large amounts of information (the so-called "big data") transforms the forms and tools for preserving collective memories underlying the self-determination of individuals and communities of various scales. All this provokes transformations in the field of national identity, the understanding and explanation of which is necessary to ensure social integration at the macro level.

The results of the study showed that the attitude of the younger generation towards national identity is different. While some young people are committed to national values and seek to preserve and promote national culture, another part is moving away from national identity under the influence of globalization. Main trends:

- Increased interest in national culture: there is a growing interest in national music, cinema, literature and art among young people.

- Striving to preserve national customs: young people show their national identity by celebrating national holidays, preparing national dishes and wearing national clothes.

- Promoting national identity on social media: young people are using social media to promote national culture, history and values.

As you know, the most important role in the formation of identity is played by the education system, which is also becoming "global" today, which means its unified nature, active use of the Internet environment, remote form, and huge information flows. Previously, knowledge was transmitted orally, from generation to generation, encompassed many aspects of life and were comprehended. Modern generations are specialists in a highly specialized segment of knowledge, receiving all the additional information on the Internet, which comes in a stream, and then it is difficult to realize this flow, rethink and integrate it into the mosaic of a multifaceted world. As a result, new requirements and standards for new products are constantly being developed, new versions that could previously have been developed on the basis of old knowledge and which made it possible to quickly adapt existing knowledge to emerging additions. Now, each new version of technological products represents an opportunity to earn money based on retraining, reworking, and rebuilding. In addition, the education system is becoming a kind of "international education corporation" that offers services regardless of any particular country. Therefore, today we can see a change in the very nature of knowledge, which has a huge impact on identity through interference in traditional forms of knowledge transfer in a particular community.

Factors of the formation national identity of youth:

- Education: teaching National History, Literature and culture plays an important role in shaping the national identity of young people.
- Media: shows, films and music promoting national values help strengthen the national identity of young people.
- Family: the National upbringing of parents is important in the formation of the national identity of young people.

The multidimensional nature of the identity problem is reflected in two forms of existence of the phenomenon under consideration. The first, based on the interpretation of identity in line with psychology and social psychology, consists in that part of the "I-concept", which is responsible for the psychological integrity and identity of the individual. The second form is based on the sociological understanding of identity and shifts the focus to identification processes in the group, considering social identity as a result of identification with the collective. Among the socially significant criteria of self-identification, one can specify ethnic, national, religious, professional, territorial, gender, and others. Accordingly, depending on the type of community with which identification occurs, ethnic, national, civic, professional and other types of identity are distinguished.

The information society is characterized by the actualization of the problem of identity. Discussions around identity arise with this type of social structure, when several different systems of ideas and meanings coexist in society. The increase in information flows, mobility and variability of the socio-cultural environment lead to the fact that identity acquires a conditional, constructed character. The problem of national identity, formed in the polarity of local and global, personal and social, is particularly acute. Large-scale transformations related to globalization processes have outlined the main directions of changing national identity.

Strategies to improve of national identity of youth in the era globalization:

- Improving the educational system: improving the quality of teaching national history, literature and culture.
- Strengthening the promotion of national values in the media.
- Attracting young people to national cultural events.
- Provide support for parents in national education.

It is known that education is the pedagogical management of the process of personality development. In our case, we strive to manage not the personality, but the process of its development. Consequently, priority is given to methods of indirect pedagogical influence in the work. The student develops in the process of learning and socialization, which occur under the influence of the entire world order, through public institutions, economics, politics, mass media, through the family, the environment of youth communication, etc. In this world of influences, there is a part that occurs purposefully, under pedagogical guidance. This is education, which is designed to help a person find his face in this world, his attitude towards him, people and himself. The development of students' independence is achieved with a respectful relationship between the teacher-educator and his students, which is the essence of the humanistic method of education. The humanization of education ensures the free, independent and

personality-oriented development of the student's personality, depending on his individual development trajectory.

The student develops in the process of upbringing, education and socialization, which occur under the influence of the entire world order. This is education, which is designed to help a person navigate the world of diverse life situations.

Conclusion. In the context of globalization, it is important to maintain and strengthen the national identity of the younger generation. This article analyzed the attitude of young people towards national identity, the main trends aimed at maintaining national identity, factors and strategies. The results of the study showed that there is a growing interest in national culture among young people, who strive to preserve national traditions and promote national identity on social networks. To maintain and strengthen the national identity, it is necessary to improve the education system, strengthen the promotion of national values in the media, attract young people to national cultural events and provide support for national upbringing to parents. It is also important to reconcile the national identity with globalization, that is, to use modern technologies and ideas while maintaining national values. This gives the younger generation the opportunity to be successful in the global world while maintaining their national identity.

References:

1. Neustroev N.D., Savvin A.S., Neustroev A.N. EDUCATION OF THE YOUNGER GENERATION: HISTORY AND MODERNITY // Modern problems of science and education. 2018. № 6.
2. Farxodjonova N. F. Modernization and globalization as historical stages of human integration // Теория и практика современной науки. – 2018. – №. 3 (33). – С. 16-19.
3. Sedova Lyubov I. NATIONAL IDENTITY: TRANSFORMATION TRENDS // Humanitarian vector. 2022. No. 2.
4. Ergashev I., Farxodjonova N. Integration of national culture in the process of globalization // Journal of Critical Reviews. – 2020. – T. 7. – №. 2. – С. 477-479.
5. Edensor T. National identity, popular culture and everyday life. – Routledge, 2020.
6. İnaç H., Ünal F. The construction of national identity in modern times: Theoretical perspective // International journal of humanities and social science. – 2013. – T. 3. – №. 11. – С. 223-232.

METHODOLOGICAL ISSUES OF STUDYING THE GENERALOGY OF YUSUF HAMADANI IN SUFI SOURCES

Sanjar Barnoev Kurbanovich

Bukhara Academic Lyceum of the

Ministry of Internal Affairs Deputy

Director

independent researcher of Bukhara State University

Abstract: This article discusses the methodological foundations of studying Khoja Yusuf Hamadani's personality, life and work, and philosophical views in early Sufi sources.

Keywords: genealogy, region, civilization, evolution, zohir, botin, khanqah, Mu'tazilites, Ismailis, iqta, Sunni, theology.

In the sources, the full name of Yusuf Hamadani is given as follows: Imam Abu Yaqub Yusuf ibn Ayyub ibn Yusuf Ibn Husayn ibn Wahra Buzanjirdi Hamadani. In Davlatshah Samarkandi's (1435-1495) anthology "Tazkirat ush-shuaro", where San'ani's biography is given, Hamadani's name is mistakenly given as Abu Yusuf. This error is repeated in subsequent anthologies and is also applied to the work of some researchers.

The earliest and most reliable information about Yusuf Hamadani is found in Abdulkarim as-Sam'ani's (1113-1167) work "Kitab ul-ansob". Sam'ani personally met with the great sheikh in his khanqah in Merv, had long conversations with him, and even wrote down more than twenty hadiths from his words. Fakhruddin ibn Asakir (1105-1176) was also born in 531 (1136). He writes that in 1136 he enjoyed the conversation of Hamadani in Merv.

In "Mantiq ut-tayr", Fariduddin Attar describes Hamadani as "the imam of the Sufi order, the keeper of its secrets, the creator of goodness and virtue", "the spring on the path of the Sufi order, the eye of the travelers". His pure breast and heart were aware of the dangers of this world".

Sheikh Yusuf Hamadani played a worthy role in enriching the spiritual world of the great thinker Fariduddin Attar. Therefore, in his works "Mantiq ut-tayr" and "Ilohiynoma", he devoted special attention to the teachings of Yusuf Hamadani.

It should be especially noted that in Fariduddin Attar's "Tazkirat ul-avliyo," among the great Sufis who lived at that time was Imam Muhammad Ghazali (d. 505/1112), Ahmad Ghazali (520/1126), Ayn al-Quzat (525/1131), Ahmad Jami Jondapil (536/1142) The names of Sufis are not mentioned. This fact testifies to the greatness of Khoja Yusuf's personality and his high prestige during Attar's lifetime.

In "Nafahat ul-uns", Abdurahman Jami (1414-1492) writes: "The kunya is Abu Ya'qub. He was a scholar, a mystic, a possessor of states, a possessor of great gifts, miracles, and statuses. In his youth, he went to Baghdad and attended the gatherings of Sheikh Abu Ishaq Shirazi. His affairs progressed. He surpassed his peers in fiqh and

other sciences, particularly in *ilmi nazar*. Despite his young age, Sheikh Abu Ishaq showed respect to his other students. He learned the science of hadith from many scholars in Baghdad, Isfahan, and Samarkand".

Moreover, based on each other, various levels of information about Yusuf Hamadani, but in most cases repeated and similar information, were written by many Sufis. These include Abul Abbas Muhammad Talib's "*Matlab ul-tolibin*" ("The Purpose of the Seekers"), Nasiruddin Hanafi's "*Tuhfat ut-zoirin*" ("Gift to Pilgrims"), Muhammad Doroshukuh's "*Safinat ul-avliyo*" ("The Ship of Saints"), Mavlavi G'ulom Sarvar's "*Khazinat ul-asfiyo*" ("Treasury of Pure People"), and Sayyid Ahmad Vasliy Sa'dullayev's "*Safinat ul-avliyo*" ("The Ship of Saints").

Yusuf Hamadani was born in 440 (1048) in the village of Buzanjird, Hamadan province. Buzanjird was located not far from Hamadan, between the cities of Ray and Sava, and was a village at the foot of the Safedkuh mountain. Khoja Abdulkhaliq Gijduvani, in his work "*Maqomoti Yusuf Hamadoni*", provides the following information about the birth of his teacher Yusuf Hamadoni: "On Tuesday, the twenty-eighth day of Dhu al-Qa'da, 504, one thousand nine months and twenty-six days passed from our sheikh's life. Our Sheikh was born on Monday - the second day of Safar." Information about their birth in Hamadan's Gunaima neighborhood is also provided in this work. Many sources mention that Hamadani died in the city of Bamiyan, present-day Afghanistan, where he was buried, and later reburied in Merv by his murids according to his will. Abdulkhaliq Gijduvani provides information that the sheikh was buried in the Khushvurud neighborhood of Ghatfar district in Samarkand.

In 458 (1066) or 459 (1067), Khoja Yusuf, aged 18-19, left the village of Buzanjird for the purpose of education and went to Baghdad, which was the center of the caliphate and Islamic culture at that time, where he joined a scientific meeting organized by the famous Shafi'i theologian, teacher and head of the "*Nizamiya*" madrasah Abu Ishaq Shirazi (died 476/1084), studied jurisprudence from him, surpassed all his peers in the sciences of hadith, tafsir, and nazar, and rose to the level of a leading scholar of his time. Fakhruddin Ali Safi (1463-1503) explains this part of Hamadani's life as follows: "Sheikh Yusuf Hamadani was eighteen years old when he went to Baghdad and studied jurisprudence under Abu Ishaq the jurist and reached the level of perfection in his knowledge".

Regarding this, Alisher Navoi says in his work "*Nasoyim ul-muhabbat*": "In the beginning, he went to Baghdad and served in the assembly of Sheikh Abu Ishaq Shirazi, and his position was high, and he became knowledgeable to his elder in the science of fiqh and other sciences, particularly in the science of gazing, and Sheikh Abu Ishaq would present him to many high-ranking companions when he was young, and he studied hadith from many scholars in Baghdad, Isfahan, and Samarkand". Later, Yusuf Hamadoni also taught and led at the Nizamiya Madrasa for some time.

The scholarly environment in Baghdad during Hamadani's youth when he was a seeker of knowledge was full of heated debates, sometimes turning into serious conflicts, and the contentious discussions between various religious movements and sects, especially the Hanbalis and Shafi'is, resembled a battlefield. As the most respected and renowned theologian of the Shafi'i school, the head of the Nizamiyya

madrasa, and the closest student of Abu Ishaq Shirazi, who had the right to speak decisively in any dispute, Yusuf Hamadani could not stay away from these processes. Therefore, information about his life and work emphasizes his exceptional mastery in the science of contradictions (ilmi khilaf, i.e., kalam and jadal), and in his works, we can see the skillful use of the polemical method.

There is no precise information about how many years Hamadani studied in Baghdad and when he left it. However, according to some sources, Hamadani studied the science of hadith from the leading hadith scholars of his time in Iraq, Khorasan, Isfahan, Samarkand, and Bukhara. In "Nafahat ul uns", Jami writes about this:..."then he abandoned everything and chose the path of worship, asceticism, and struggle".

Muhammad Amin Riyahi, addressing the issue of Hamadani's ideological position, especially emphasizes the words of Khoja Muhammad Parsa (1348-1420) in "Fasl ul-khitab": "he supported the teachings of the great Imam Abu Hanifa". Scholar Khoja Muhammad Porso made such a statement as if to dispel any doubts about Hamadani being a student of the prominent Shafi'i theologian Abu Ishaq Shirazi and being born in the western province of Iran where Shafi'i followers live. If we consider Muhammad Parsa's statements to be correct, then it can be assumed that Khoja Yusuf left his place of residence for this very reason and moved to Herat and Merv, where mainly the Hanafi school of thought resided.

Fakhruddin Ali Safi, referring specifically to Khoja Muhammad Parsa, writes: "And he was of the school of Abu Hanifa (may Allah have mercy on him) and studied in Isfahan and Bukhara".

Yusuf Hamadani learned superficial knowledge from Abu Ishaq Shirazi Tusi, and his mentor in Sufism is Abu Ali Formadi Tusi (1004-1084). In turn, Almadi's teacher Abul Hasan Haraqani (954-1034), Haraqani's spiritual guide Bayazid Bistami (801-875), Bistami's spiritual guide Imam Ja'fari Sadiq (702-765), his teacher Qasim ibn Muhammad (died 655), his spiritual guide Abu Bakr Siddiq (562-634), and finally, he studied under our Prophet Muhammad (peace be upon him). If we pay attention to this golden chain, Yusuf Hamadani occupies the 9th place in this chain.

In "Maqomoti Yusuf Hamadoni", Abduxoliq Gijduvoni provides information about the four caliphs of Abu Ali Formadi. These include Khoja Abdulloh Faromuqiy Sheroziy, Khoja Is'hoq Faxr Nasrobodiy, Khoja Hamiduddin Móltoniy, and Khoja Yusuf Hamadoni. At the same time, Khoja Salman Faryabi, Sayid Ahmad Bedistani, Imam Muhammad Ghazali, Yunus Sajovandi, and Ahmad Ghazali also studied under Formadi and rose to the level of mature thinkers of their time.

Abdurrahman Jami: "In Sufism, his lineage reaches Abu Ali Formadi. It is said that he conversed with Sheikh Abu Abdullah Juvayni and Sheikh Hasan Simnani".

Yusuf Hamadani's greatest contribution to the development of Sufism in Mawarannahr was that he trained four prominent spiritual leaders, who, in turn, not only continued and developed Hamadani's teachings but also founded schools of tariqa that had their place and status throughout the Muslim world. Hamadani's four caliphs are Khoja Abdullah Baraqi (Barqi), Khoja Hasan Ondoqi (Andoqi), Khoja Ahmad Yassavi, and Khoja Abdukholiq Gijduvani.

Faxruddin Ali Safiy provides brief information about Barqiy, Andoqiy, and Yassaviy in "Rashahotu aynil-hayot". Regarding Barqiy: "Alar Khoja Yusuf Hamadoni, may his secret be sanctified, is the first caliph of the four caliphs, originally from the Khwarazm region. He was a scholar, wise man, possessor of miracles and status....His blessed grave is in Bukhara, on a hilltop".

The similarity between the personalities of Yusuf Hamadani and Imam Ghazali lies in the fact that they were students of the great Sufi Abu Ali Formadi, and were educated by Qushayri and Kurragani. Both of them transformed a simple, scattered, disorganized form of Sufism into Sufism, corresponding to Sharia, with the status of a "school," systematically expressed in treatises, with norms and rules of upbringing. In this direction, Imam Ghazali gained fame mainly through the creation of scientific works, while Yusuf Hamadani was famous and well-known for educating many disciples, some of whom later founded their tariqat.

The general conclusion is that Khoja Yusuf Hamadani was a great Sufi scholar who lived in the 11th-12th centuries and left behind an incomparable spiritual heritage. Today, his works such as "Rutbat ul-hayot", "Risola fi annal-kavna musaxxarun lil-inson", "Risola dar axloq va munojot" are published in Uzbek and are warmly received not only by researchers but also by representatives of various fields who are devoted to Sufism. Yusuf Hamadani educated four great caliphs - Khoja Abdullah Barki, Khoja Hasan Andaki, Khoja Ahmad Yassavi, and Khoja Abdulkhaliq Gijduvani - and made a great contribution to the development of Islam and Sufism in Mawarannahr. At the same time, it should be especially noted that the Sheikh laid the foundation stone for the Khojagon and Yassaviya tariqats.

The life path, teachings, and works of Khoja Yusuf Hamadani serve to educate young people based on the ideas of diligence, humanism, generosity, tolerance, and honesty, to form a deep respect for humanity and nature, and to educate them against various heresies, harmful movements, and alien ideas.

Reference:

1. Хожа Юсуф Ҳамадоний. «Рутбат ул-ҳаёт». Тошкент. «Ўзбекистон». 2019 й. 10-бет.
2. Қушшақов И. И. Абдулқодир жийлоний: ҳаёти, фаолияти, шогирдлари, авлодлари. Ижтимоий-гуманитар фанларнинг долзарб муаммолари. -2020. -№ 1(1). ISSN: 2181-1342 (Online) <https://scienceproblems.uz>
3. Холмўминов Ж. Хожа Муҳаммад Порсо Бухорий. Ҳаёт ва фалсафий-ирфоний мероси. Тошкент. Тафаккур томчилари. 2020. 31-бет.
4. Рияхи М. А. Ходжа Юсуф Ҳамадани - «Рутбат ул-ҳаят» (Степени жизни). Ашгабат. Издатель: Культурный центр Посольства ИРИ в Туркменистане и Центр культурных и международных исследований. 2003. —с17.
5. Сафий Фахруддин Али. «Рашаҳоту айнил-ҳаёт» (Оби ҳаёт томчилари). Нашрга тайёрловчилар: Ҳасаний М. Умрзоқ Б. Тошкент. «Абу Али Ибн Сино». 2004. 21-бет.
6. Гиждувоний Хожа Абдуҳолик. Мақомоти Юсуф Ҳамадоний. Васиятнома. Таржимонлар: С. Сайфуллох, Н. Ҳасан. Тошкент. «Ўзбекистон».2019. 20-бет.

7. Ҳасаний М. Қиличева К. Ғиждувоний илм аҳллари хотирасида. Тошкент. “Фан”. 2003. 12-бет.
8. Жомий. «Нафаҳот ул-унс мин ҳазарот ил-қудс». НАшрга тайёрловчи Обидий М. Техрон. 1375 ҳижрий-шамсий383–384-бетлар.
9. Навоий Алишер. Тўла асарлар тўплами.Ўнинчи жилд. Ўзбекистон Матбуот ва ахборот агентлиги, Ғафур Ғулом номидаги нашриёт –матбаа ижодий уйи. Тошкент – 2012 йил. 298-бет.
10. Эргашев Э. Юсуф Ҳамадоний ва Абдуҳолик Ғиждувоний – Ҳожагон тариқатининг асосчилари. Тошкент. Адолат. 2003. 11- бет.

THE HARMONY OF NATIONAL HERITAGE AND SOCIO-CULTURAL VALUES: HISTORICAL EXPERIENCE AND MODERN INTERPRETATION

Tojiboyev Azizbek Vakhobjonovich

Lecturer at Namangan State University

Annotation: This article analyzes the issue of the harmony between national heritage and socio-cultural values from the perspectives of historical experience and modern interpretation. The study scientifically examines the rich cultural heritage of the Uzbek people, the system of values formed throughout historical development, and their role in contemporary society. The interaction between traditional values and modern social trends, their synthesis, and their transformation under new historical conditions are explored both theoretically and practically. Special attention is given to issues of national self-awareness, the strengthening of cultural identity, and the preservation of national values in the context of globalization. The article concludes by scientifically substantiating that the harmony between national heritage and socio-cultural values is a fundamental factor for societal stability and spiritual development.

Keywords: national heritage, socio-cultural values, historical experience, modern interpretation, cultural identity, traditional values, globalization, national self-awareness, spiritual development, harmony of values.

Introduction

The harmony between national heritage and socio-cultural values is one of the issues that holds not only scientific, but also practical and political significance in modern Uzbek society. Against the backdrop of 21st - century global challenges and cultural diversification processes, preserving national identity, instilling it in the consciousness of future generations, and harmonizing it with societal development have become more critical than ever.

During the years of independence, political and spiritual reforms aimed at shaping national identity have fundamentally transformed the attitude toward historical heritage. Today, this heritage is no longer viewed merely as museum exhibits or ancient monuments, but is regarded as a key source for the current system of values. This article analyzes the process of harmonizing national heritage with socio-cultural values, explores the historical roots of this harmony, examines its crisis during the Soviet period, and investigates the stages of its revival following independence. Furthermore, it studies how these values are perceived and interpreted in the minds of the younger generation facing contemporary global culture.

Literature Review

In scholarly literature, approaches to national heritage are generally manifested along two main lines: the first is a historical-material approach, predominantly developed within the fields of archaeology, ethnography, and history; the second is an intangible-spiritual approach, which has evolved within the frameworks of philosophy,

sociology, and cultural studies. Saitkhodzhaev X.B. describes the values found in the *Avesta*—such as nobility, diligence, humanism, justice, and patriotism—as the earliest forms of national heritage. These values have long been recognized as fundamental moral criteria that shaped social consciousness in Uzbek society. Q. Nazarov assesses the relative stability during the spread of Islam as a fertile ground for social progress, science, and culture, emphasizing the crucial role of the historical - cultural environment in consolidating societal values.

A. Soguniy and H. Karomatov link the ancient notion of justice to the structure of the state, highlighting social stratification and order as essential elements of the value system. This approach reveals how values manifest within political governance. F. Ergashev stresses the importance of studying national history in the mother tongue as a key factor in understanding historical identity, thereby demonstrating the foundational role of values in identity formation. N. Ollomurodov critically analyzes the repression of religious and national values during the Soviet era, exposing how artificially imposed disruptions threatened the continuity of heritage and societal values. B. Hasanov evaluates the process of restoring historical justice as an integral part of reviving values, noting that the rehabilitation of victims of repression contributed to a broader spiritual renewal in society. Azarova R.N. emphasizes that culture — encompassing values and norms—serves as the primary tool for the socialization of youth, highlighting the centrality of values in shaping the identity of the younger generation. Collectively, these scholarly perspectives reveal an important insight: values do not emerge spontaneously; they are formed through historical heritage and accumulated social experience. Therefore, preserving national heritage fundamentally means preserving societal values themselves.

Results and Analysis

The people of Uzbekistan have historically possessed rich traditions of culture, statehood, and scholarship. Various historical stages—such as Zoroastrianism, the Islamic Renaissance, the Timurid Empire, and the Jadidist movement—directly influenced the formation of the country's socio-cultural values. For instance, the *Avesta* promotes ethical values such as nobility, diligence, humanism, justice, and love for the homeland and motherland.[1] "In the period following the introduction of Islam to our region, internal conflicts relatively subsided, leading to a more stable social environment. This period of relative stability created opportunities for the development of culture, science, and literature." [2] In his *Tuzuks*, Amir Temur elevated the relationship between the state and socio-cultural values to the level of official policy, promoting them as fundamental ideas. "In every country, I opened the gates of justice and blocked the paths of oppression and tyranny." [3] "I placed every class and nation in their rightful positions so that the state would achieve order and discipline." [4]

Against the dominance of an authoritarian regime, our Jadidist figures carried out significant theoretical and practical activities, particularly through the press. "The progressives paid special attention to the urgency of studying and teaching national history in the mother tongue. Articles posed questions such as 'Who are we? Whose descendants are we?', 'What states existed in ancient Turan?', and 'What do we know about their languages and traditions?' It was asserted that answering these questions

required a thorough knowledge of history." [5] From these ideas and viewpoints, it becomes clear that in every era, our ancestors exerted continuous efforts to preserve and develop socio-cultural values, serving the advancement of our nation tirelessly.

Moreover, these values have not lost their relevance in contemporary Uzbek society. Elements of these values can still be observed today in the education system, in state policies, and even within popular culture. In this sense, national heritage continues to serve as a stable foundation for the formation of values. It is also important to note that during the recent past, Soviet ideology attempted to reduce cultural heritage to mere material monuments by repressing religious and national values. Intangible aspects such as traditions, religious ceremonies, and family values were severely weakened. This led to a vacuum of values, the disruption of cultural ties, and a weakening of social identity. Even a brief glance at the Soviet treatment of religious values reveals the destructive nature of their policies. For instance, N. Ollomurodov notes: "During the Soviet era, national and religious issues were subjected to heavy pressure by specialized institutions of the USSR. The primary goal behind these efforts was the elimination of national and religious values." [6] Indeed, no description or classification can justify such activities. Nevertheless, our nation, with gratitude and resilience, preserved its values and demonstrated heroism and determination, ultimately achieving independence. Their sacrifices and hard work in this regard deserve full recognition.

The analysis and findings presented above indicate that by the late 1980s, a spiritual awakening had begun within society, especially among the youth, who increasingly asked the crucial question: "Who are we?" As a result, independence became a social demand for answers and a return to national heritage. Since 1991, state policy has been directed toward the restoration of national identity and the revival of historical heritage. "The opportunity arose to reconstruct our national history, which forms the foundation of our national ideology. Naturally, this process was not easy... One of the most significant and noble achievements of this period was the rehabilitation of compatriots who had been labeled 'enemies of the people,' 'counter-revolutionaries,' 'nationalists,' and 'kulaks' during Soviet rule. Efforts to restore historical truth and justice focused primarily on immortalizing the memory of those who sacrificed their lives for freedom." [7]

We can also observe that in the continuously developing national education system, initiatives such as the establishment of the "Center for Spirituality and Enlightenment," the implementation of the "Common Historical Memory of the People of Uzbekistan" programs, and the introduction of the subject "Fundamentals of National Ideology and Spirituality" have all contributed significantly to this process. Within this framework, educating individuals based on traditional values, the revival of national holidays, and the restoration of religious freedoms have all strengthened the harmony of values within society. At the same time, the revival of national customs, oral folk traditions, and the mahalla (community) institution has played a key role in restoring the continuity of cultural heritage and values. Such developments have had a positive impact on fostering social stability, civic solidarity, and the strengthening of social consciousness.

Following the achievement of independence and the subsequent development of the country, the future of the youth became a central priority of state policy. Ensuring that young people's worldviews were properly shaped — fostering a healthy outlook while building resistance against alien and harmful ideologies — rose to the forefront.

As scholars note: “Youth represent a special social community and a powerful innovative force that exists within the structure and formation process of a value system. One of the key tools for socializing young people is culture, which encompasses the accumulated knowledge, values, norms, and spiritual models of humanity, as expressed through individuals, social groups, communities, and society as a whole.” [8]

It is also important to emphasize that today's youth are living in the information age. In their consciousness, values are forming through a complex synthesis between Western individualism and traditional national collectivism. On one hand, there is a growing sense of historical pride and national identity; on the other hand, under the influence of “trend culture,” some degree of indifference toward intangible cultural heritage is becoming noticeable.

Therefore, when working with youth, it is crucial to consider their cultural preferences, psychological needs, and interactions with global culture, delivering traditional values in modern formats. Platforms such as TikTok, YouTube, and podcasts can be effectively utilized to “advertise” and promote historical heritage. In modern Uzbek society, turning national heritage into a lasting value is not a one-time task — it is a continuous process achieved through consistent socio-economic, informational-communicative, and spiritual strategies. Within this framework, Uzbekistan is steadily implementing the following initiatives: integrating the interpretation of values into the curriculum of history, literature, law, and other social-humanitarian sciences within the education system; introducing youth to both national and universal human values through practical efforts; and regularly familiarizing the younger generation with historical monuments and traditions through AR/VR technologies. These initiatives are significant as they not only preserve and protect our national values but also ensure their transmission to future generations, yielding substantial long-term benefits.

Conclusion and Recommendations

National heritage and socio - cultural values form the essential foundation for a society's historical consciousness, spiritual stability, and future development. Heritage nourishes values, while values ensure that heritage remains active and vibrant in the life of society. These two concepts cannot exist independently; they are interconnected, complementary, and mutually reinforcing elements. Historical experience demonstrates that values have always drawn sustenance from heritage, while heritage has lived on through values within societal life. In the modern era, strengthening this harmony requires interpreting heritage not merely as historical artifacts, but as vital tools for shaping social consciousness. Based on the discussions and observations presented above, the following recommendations are proposed:

1. Introduce new academic modules in the education system based on the "heritage + values" principle.
2. Promote the "trendification" of values among youth through modern language and contemporary formats via mass media.
3. Create and promote content reflecting national heritage through the participation of bloggers, artists, and young leaders.
4. Organize "Culture and Spirituality" weeks involving all segments of the population.
5. Establish socio-cultural clusters around heritage sites by integrating tourism, education, and entrepreneurship initiatives. We believe that these proposals will serve as crucial driving factors for the future development of our society and contribute significantly to the progress of our country.

References:

1. Саитходжаев Х.Б. Социология: Ўзбекистон Республикаси ИИВ академик лицейлари учун дарслик. Т.: Ўзбекистон Республикаси ИИВ Академияси, 2020. - 310 б. 43 - б.
2. Qadriyatlar falsafasi. (Aksiologiya). Qiyom Nazarov. Faylasuflar jamiyati nashriyoti. Toshkent - 2004. 85 – b. 7 - b.
3. Alixon Sog'unij va Habibullo Karomatov forschadan tarjimasi. Temur, Amir. Temur tuzuklari. / A. Temur. – Toshkent: Yoshlar nashriyot uyi, 2018. – 184 b. 158 – b.
4. Alixon Sog'unij va Habibullo Karomatov forschadan tarjimasi. Temur, Amir. Temur tuzuklari. / A. Temur. – Toshkent: Yoshlar nashriyot uyi, 2018. – 184 b. 104 – b.
5. Fathulla ergashev. An'anaviylik va zamonaviylik uyg'unligi. 03.04.2015. "Jahon adabiyoti" jurnali, 2010 yil, 4 - son. n.ziyouz.com
6. Ollomurodov N. Y. Sovet hukumatining dinga nisbatan munosabati va uning ijtimoiy oqibatlari. Oriental Renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences. 3(4/2), April, 2023. 392 – 397 – b.
7. Baxtiyor Hasanov. Milliy tarixni qayta tiklash oson kechmagan... 30. 08. 2023. www.yuz.uz
8. Азарова. Р.Н. Педагогическая модель организации досуга обучающейся молодежи / Р.Н. Азарова // Педагогика. -2005. -No 1. -С. 27-32.

ВИВЧЕННЯ ВПЛИВУ ТЕРМОЦИКЛЮВАННЯ ПРИ НАВУГЛЕЦЮВАННІ НА МОРФОЛОГІЮ КОМПОЗИЦІЙНИХ СТРУКТУР

Чорноіваненко Катерина Олександрівна

Кандидат технічних наук, доцент
Український державний університет науки і технологій,

Повзло Євген Леонідович

Український державний університет науки і технологій,

Попередніми дослідженнями було встановлено, що науглецювання залізних сплавів із карбідоутворюючими елементами за певних температурно-концентраційних параметрів призводить до формування в дифузійному шарі аустенітно-карбідних колоній, які являють собою природний композит [1...3]. Карбідні колонії композиційного шару мають стрижневу або пластинчасту морфологію та орієнтовані перпендикулярно до поверхні виробу.

У цій роботі наведено прямі спостереження росту аустенітно-карбідних колоній, що дозволяє пояснити особливості будови колоніальних структур, зокрема утворення аустенітних прошарків при коливаннях температури та зміни диференціації колоніальних структур (рис. 1).



Рисунок 1. Мікроструктура дифузійного шару зразка сталі X20, науглецюваного у вакуумі при термоциклюванні з амплітудою від 950 °С до 1050 °С (4 цикли), загальний час науглецювання – 70 хвилин; x400

Термоциклювання призводить до порушення регулярності композиційної структури в приповерхневому шарі. Збільшення амплітуди термоциклювання на стадії охолодження спочатку спричиняє зменшення диференціації аустенітно-карбідних колоній, а згодом — розростання карбідів уздовж фронту росту та

зупинку його просування (рис. 2). На стадії нагрівання, після утворення аустенітної прошарки, відбувається відновлення росту колоній, причому, як і на початковій стадії їх формування, спочатку карбідна складова росте безладно, а лише через деякий час встановлюється регулярний ріст колоній (рис. 3).

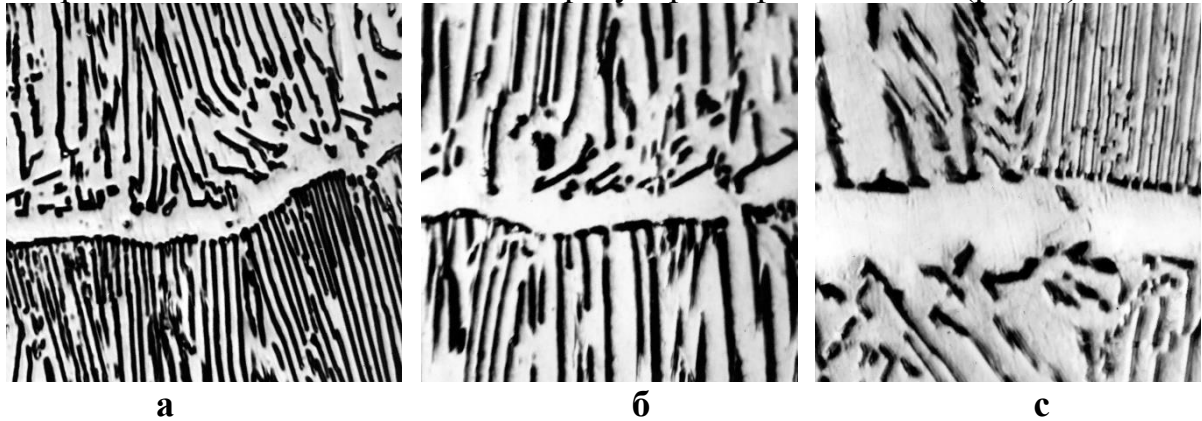


Рисунок 2. Структурні зміни на фронті росту аустенітно-карбідних колоній при зниженні температури в процесі науглецювання:
а – $\times 1000$, б – $\times 1250$, в – $\times 2000$



Рисунок 3. Структурні зміни на фронті росту аустенітно-карбідних колоній при термоциклюванні; $\times 630$

Об'ємне уявлення про будову аустенітно-карбідних колоній надає дослідження за допомогою сканувальної електронної мікроскопії РЕМ-106І глибоко протравлених у реактиві «царська водка» шліфів (рис. 4).

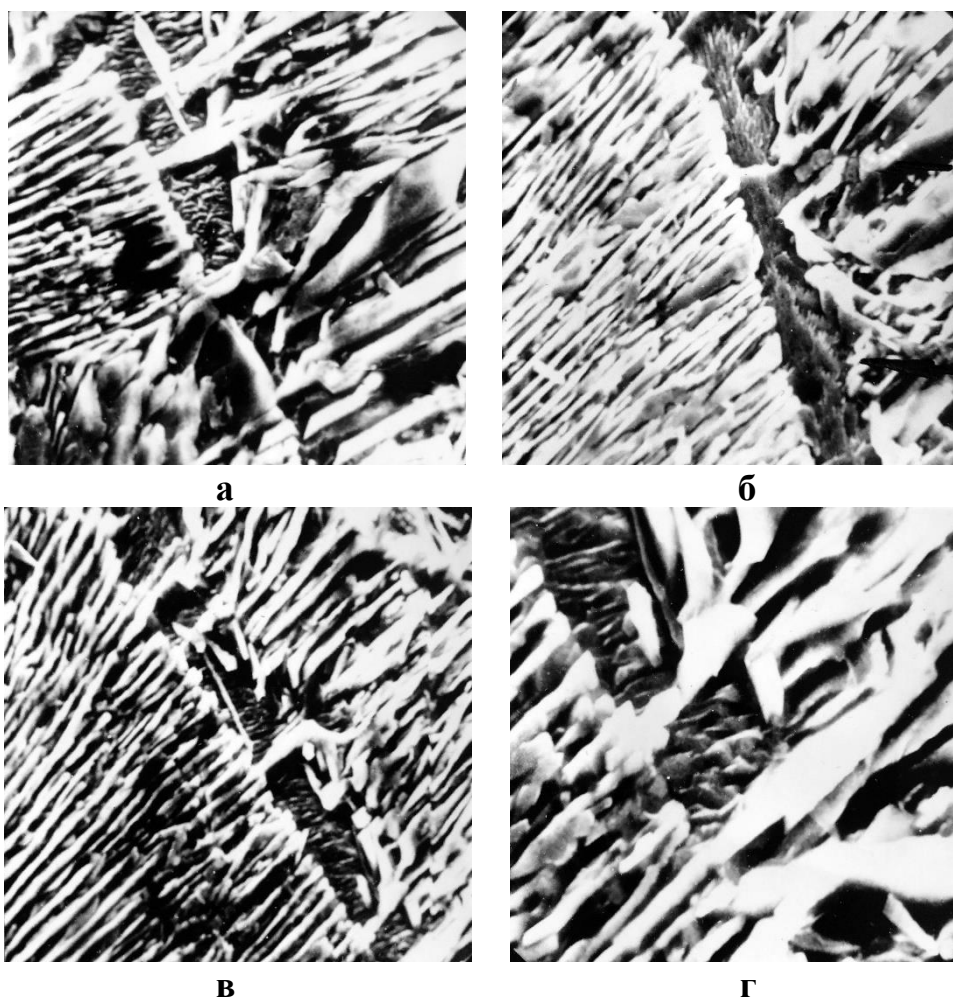


Рисунок 4. Сканувальна електронна мікроскопія дифузійного шару зразка сталі X20, науглецьованого в режимі термоцикування (1100...1000 °С).
а, б, в – $\times 1500$, г – $\times 4000$

Помітно, що зменшення диференціації під час охолодження відбувається як шляхом розщеплення карбідних волокон (рис. 4а), так і шляхом зародження нових карбідних частинок (рис. 4б). Відновлення росту аустенітно-карбідних колоній після утворення аустенітної прошарки відбувається шляхом зародження нових і проростання старих карбідних частинок, які в процесі росту трансформуються шляхом розщеплення, зрощення, вигину, повороту тощо, що приводить до формування регулярних колоній (рис. 4в, г).

Справедливим можна вважати припущення, покладене в основу теоретичного аналізу, що міжпластинчаста (міжстрижнева) відстань у колоніях встановлюється такою, яка забезпечує за даних умов (при заданому пересиченні фериту вуглецем перед фронтом перетворення) максимальну швидкість переміщення двофазного фронту [4]. Швидкість переміщення фронту визначається швидкістю доставки вуглецю, яка тим вища, чим більше значення вуглецевого потенціалу в науглецьовуючому середовищі, і зменшується зі зростанням товщини дифузійного шару.

Якщо міжпластинчаста (міжстрижнева) відстань більша, ніж та, що забезпечує максимальну швидкість росту, відповідна ділянка відстає й

поступово потрапляє в умови кращого забезпечення вуглецем порівняно з ділянками фронту, що рухаються швидше. Це відставання відбувається через те, що при великій міжпластинчастій (міжстрижневій) відстані не встигає відбуватися необхідне перерозподілення домішок (зокрема хрому). Материнська фаза (ферит) перед фронтом аустеніту збагачується хромом, а перед карбідом — збіднюється. Необхідна для перетворення концентрація вуглецю у фериті на фронті перетворення зростає, оскільки утруднення з перерозподілом домішки стабілізує материнську фазу.

У такому випадку, через низьку дифузійну рухливість хрому в порівнянні з вуглецем і обмежене за шириною збіднення (або збагачення) фериту хромом, термодинамічна нестійкість фериту зі збільшенням відстані від фронту перетворення зростає. Виникає ситуація, аналогічна концентраційному переохолодженню, коли попереду двофазного фронту ферит пересичений вуглецем сильніше, ніж безпосередньо на фронті перетворення.

Безпосередньо на фронті перетворення збагачення домішкою перед аустенітною ділянкою стимулює утворення карбідів, а збіднення домішкою перед карбідною ділянкою стимулює перекристалізацію фериту в аустеніт.

За таких умов відбувається зародження та ріст нових карбідних волокон, що веде до зменшення міжпластинчастої (міжстрижневої) відстані. Згідно з прямими спостереженнями, поява нових волокон відбувається як шляхом розгалуження старих, так і шляхом зародження нових карбідних кристалів. Процес чітко проявляється при підвищенні пересичення фериту вуглецем внаслідок зниження температури під час науглецювання.

Інша ситуація спостерігається, якщо швидкість переміщення фронту менша за максимальну можливу через надто малу міжпластинчасту (міжстрижневу) відстань. У такому разі зменшення швидкості росту зумовлене дією капілярних сил на міжфазній поверхні карбіду та аустеніту, які підвищують рівноважну концентрацію вуглецю у фериті, що в певний момент може призвести до зупинки фронту перетворення.

Тоді під дією переміщення й висування вперед сусідніх ділянок можливе, завдяки випадковим процесам взаємодії капілярних сил, припинення росту окремих карбідних волокон. При цьому карбідо-феритна частина фронту заміщується аустенітно-феритною, що зрештою призводить до збільшення міжпластинчастої (міжстрижневої) відстані й відповідно до підвищення швидкості росту.

Процес чітко проявляється, якщо зменшення пересичення фериту вуглецем перед фронтом перетворення викликано підвищенням температури при науглецюванні.

Висновки. Проведено дослідження впливу термоциклювання поблизу температури науглецювання на закономірності формування композиційних структур у приповерхневому шарі. Встановлено, що термоциклювання призводить до порушення регулярності композиційної структури в приповерхневому шарі. Збільшення амплітуди термоциклювання на стадії охолодження спочатку спричиняє зменшення диференціації аустенітно-

карбідних колоній, а згодом — розростання карбідів уздовж фронту росту та припинення його просування. На стадії нагрівання після утворення аустенітної прошарки відбувається відновлення росту аустенітно-карбідних колоній.

Список літератури:

1. Бунин К.П. Формирование пластинчато-стержневых карбидо-аустенитных колоний при насыщении сплава Fe-W-Cr-V-Mo углеродом / К.П. Бунин, В.И. Мовчан, Л.Г. Педан // Изв. ВУЗов. Черн. мет., 1973. — №2. — С. 123-126.
2. Черноиваненко Е.А. Получение композитной структуры в приповерхностном слое инструмента на базе литой быстрорежущей стали Р6М5 / Е.А. Черноиваненко, С.И. Губенко, А.В. Мовчан, А.П. Бачурин // Вісник Дніпропетровського університету. Серія: «Ракетно-космічна техніка», 2011. — №4. — Т. 19. — С. 188-192.
3. Мовчан О.В. Закономірності формування трифазного композиту при науглецюванні сплавів системи Fe-W-V-C / О.В. Мовчан, К.О. Черноиваненко // Металургійна та гірничорудна промисловість, 2019. — №5-6. — с. 76-83.
4. Черноиваненко Е.А. Количественный анализ формирования аустенитно-карбидных колоний в высоколегированных железных сплавах при науглероживании / Е.А. Черноиваненко // Теория и практика металлургии, 2013. — №5-6. — с. 149-152.

ПОЛІТИЧНЕ НАСИЛЛЯ ЯК ІНСТРУМЕНТ ПОЛІТИКИ

Вонсович Сергій Геннадійович

доктор політичних наук професор,
професор кафедри політології та філософії
Кам'янець – Подільського національного
університету імені Івана Огієнка

Актуальність дослідження феномена політичного насилля як інструментарію у політиці зумовлена низкою обставин. По-перше, сучасне політичне насилля має всеосяжний характер і становить одну з глобальних проблем сучасності. Воно еволюціонує разом із розвитком людського суспільства, що проявляється як у зміні його масштабів та інтенсивності, так і в появі нових форм, поступовій раціоналізації мотивів і цілей. По-друге, політичне насилля стало невід'ємною складовою політичної системи. Атрибутивний характер насилля щодо політичної сфери зумовлений самою сутністю політики, яка в класичному розумінні є боротьбою за владу з метою реалізації групових інтересів. Насилля вбудовується в структуру держави й набуває високого ступеня інституціоналізації. Його інституційний, системний характер тісно пов'язаний зі суб'єктивними, психологічними джерелами, адже структура й особливості людської психіки, соціально-психологічні закономірності взаємодії у малих і великих групах створюють підстави для агресії, яка спричиняє насилля. По-третє, в сучасному світі спостерігається стрімке зростання масштабів та інтенсивності політичного насилля. Суперечливі наслідки глобалізації, геополітична нестабільність, глибокі цивілізаційні розбіжності є базовими чинниками ескалації насильницьких конфліктів, кількість яких із часів закінчення Другої світової війни суттєво зросла. Крім того, політичне насилля трансформується разом зі суспільно-політичним середовищем, яке простежується в актуалізації певних його типів і проявів. Отже, крім кількісних, воно зазнає і якісних змін. Традиційні форми воєнно - політичного протистояння поступаються місцем неконвенційним і непрямим його формам, гібридності; війна, як форма насильства, в контексті агресії росії проти України стає екзистенційною. Усі ці тенденції є відображенням процесів глобальних змін і вказують на формування нових загроз системам національної та міжнародної безпеки.

Окреслені небезпечні явища та процеси, що загрожують суспільно-політичній стабільності та розвитку як у світовому, так і в національному масштабах, потребують ґрунтовних і всебічних досліджень, а також пошуку політико-правових шляхів вирішення проблеми політичного насилля з метою більш ефективного та адекватного запобігання деструктивним тенденціям. Спираючись на концепції Д. Істона, можна виокремити певні типи політичного насилля за його місцем у процесі функціонування системи. Згідно із соціально-

кібернетичною моделлю, яку Д. Істон пристосував до аналізу політичної сфери, система взаємодії із середовищем завдяки процесам «входу» та «виходу». «Вхід» політичної системи Д. Істон визначив як сумарний ефект дії безлічі різнорідних умов і подій, що відбуваються в оточенні політичної системи, на саму цю систему або як сумарні змінні, які узагальнюють у концентрованому вигляді все, що відбувається в середовищі, яке оточує політичну систему, що може сприяти політичному стресу. Головними типами «входів» є вимоги до системи та підтримка її дій з боку громадян. «Виходи» системи – це всі наслідки поведінки елементів політичної системи, що відбиваються на її оточенні. Вони конкретизуються в рішеннях і діях влади. «Вихід» відіграє вирішальну роль у формуванні контуру зворотного зв'язку, завдяки якому система долає стрес.

Насилля в якості інструменту досягнення політичних цілей може реалізовуватися як на «вході», так і на «виході» системи. Наприклад, такі форми політичного насилля як терористичні акти, революції, внутрішні (громадянські) війни, бунти, заколоти можна розглядати як радикальні засоби вираження вимог з боку громадян. Очевидно, що подібні акти відіграють дестабілізуючу роль і в деяких випадках загрожують самому існуванню системи. У випадку зовнішніх війн суб'єктами насильницького впливу є не інтрасоцієтальні, а екстрасоцієтальні чинники. Їхня дія має значно більш руйнівний характер, оскільки вони загрожують не тільки самій політичній системі та режиму, а й суспільству взагалі.

Насилля, що здійснюється політичними акторами на «виході» системи, реалізується через дії влади і, як правило, спрямоване на стабілізацію системи та відновлення її рівноваги. Це силові придушення протесних акцій, репресії проти опозиції, ізоляція тощо. Часто такі дії є крайніми заходами, до яких влада вдається, коли вичерпані всі інші засоби впливу на суспільство. Однак існують режими, орієнтовані переважно на силові та насильницькі засоби здійснення влади. Це властиво для недемократичних режимів, які є менш гнучкими та адаптивними, ніж демократичні. Особливо це стосується тоталітарних систем. Насилля є необхідним атрибутом тоталітаризму, виступає основним засобом тотального контролю за суспільством і є повсякденним інструментом керування масами.

Отже, важливий кореляційний зв'язок простежується між типом політичної системи і режиму та рівнем політичного насилля. Насилля є атрибутом недемократичних політичних систем, де воно, поряд із примусом, відіграє роль одного з провідних засобів реалізації корпоративних інтересів (насамперед, правлячих еліт). Особливо гостро проблема насилля в політичній сфері постає в умовах тоталітаризму, коли воно перетворюється на звичайну, легальну й усталену політико-управлінську практику, за допомогою якої держава здійснює всебічний контроль не тільки за всіма сферами публічної реалізації громадського життя, а і посягає на приватне та індивідуальне. У таких умовах широко використовується як пряме насилля, аж до фізичного знищення суб'єктів, так і масштабне культурно - інформаційне насилля (залякування, примусова

індоктринація, агресивна пропаганда, маніпуляція свідомістю). На частоту і масштаби застосування насилля в таких системах указує статистика жертв репресій, державного терору, що сягає мільйонів осіб. Водночас у демократичній політичній системі насилля не підміняє примусові засоби, а його застосування є винятком чи девіацією, а не нормою політичного життя. Насилля маргіналізується і стає засобом боротьби радикально-екстремістських груп (зокрема й терористичних), через який вони тиснуть на владу і суспільство. Щодо держави, то засобами державного контролю є не насилля, а апеляція до авторитету влади, переконання, соціалізація, культурний вплив, а також обмежений примус, який здійснюється виключно в політико-правовому полі.

На негативній ролі такого соціального чинника, як непропорційні зміни в демографічному балансі суспільства наголошував С.Гантінгтон. Демографічний дисбаланс виникає внаслідок різкого зростання чисельності окремих соціальних груп за збереження початкової чисельності інших спільнот. Це спричиняється до політичного, економічного, соціального й військового тиску на інші, менш динамічні в демографічному сенсі групи, що викликає протидію у відповідь. Одним із проявів такого дисбалансу є так звані «молодіжні піки» (або «молодіжні хвилі»), коли спостерігається значний приріст молоді в порівнянні з іншими віковими групами. Як зазначав С. Гантінгтон, «зміни в демографічних співвідношеннях і «молодіжні піки» в двадцяти або більше відсотках відповідальні за велику кількість міжцивілізаційних конфліктів кінця двадцятого століття» [1,с.425.].

Також як одну з причин розповсюдження політичного насилля С. Гантінгтон визначає кризу ідентичності. Зазначений феномен охоплює великі спільноти після різких трансформаційних змін, таких, як повалення політичного режиму, розпад політичної системи тощо. Результатом стає різке зростання націоналістичних настроїв, що спричинило сплеск ескалації етнополітичних конфліктів уздовж «ліній розламу», які перейшли з латентної фази у відкриту, і більшість з яких згодом переросла у війни.

Зауважимо, що інші кризи суспільно-політичного розвитку також несуть у собі загрозу виникнення й загострення насильницьких конфліктів. Так, криза участю є наслідком порушення функціонування політичної системи й пов'язана з дисфункцією «входу». У закритих, недемократичних системах порушуються механізми політичної участі, інститути громадянського суспільства є слабкими та неефективними, а діяльність опозиції неврегульованою. Такі умови можуть призвести до сплесків насилля, масових заворушень, намагань громадян артикулювати та реалізовувати свої вимоги в насильницький спосіб. Криза проникнення, що є проблемою «виходу» політичної системи й спричиняється до зниження ефективності влади, часто є наслідком конфліктності політичних еліт. Відсутність консенсусу породжує зростання напруги між урядовими та опозиційними колами, різними елітними угрупованнями, національною та регіональною елітами тощо. До найгостріших суперечностей здатна спричинитися криза розподілу, адже будь-який політичний конфлікт – це, насамперед, конфлікт щодо розподілу ресурсів. Перерозподіл ресурсів є

розповсюдженою причиною війн та інших насильницьких конфліктів. Усередині держави таке явище, як непропорційно великий розрив у рівнях доходів громадян часто спричиняється до масових заворушень, протестів, дестабілізації ситуації в країні.

Т. Гарр, визначаючи легітимність влади як одну з найважливіших детермінант політичного насилля, пов'язує її зі спроможністю режиму ефективно знижувати суспільну напругу через пом'якшення відносної депривації. Водночас неадекватна реакція політичної системи на вимоги громадян знижує легітимність влади, що, зі свого боку, збільшує потенціал політичного насилля [2,р.416]. Він детально аналізує детермінанти політичного насилля. Серед них він виокремлює наступні: афективність та утилітарність змісту символічних закликів (гасел) до політичного насилля; історична величина (тривалість) політичного насилля; масштаб і густота агресивних символів комунікацій; легітимність режиму; ефективність режиму щодо пом'якшення відносної депривації. Дві останні змінні безпосередньо стосуються функціонування політичної системи. Між ними існує тісний взаємозв'язок, який, за словами науковця, виражається в тому, що одним із джерел високого рівня легітимності уряду є його ефективність у розв'язанні RD [відносної депривації]. Неадекватні відгуки політичної системи на вимоги незадоволених груп знижують її легітимність. І навпаки, ефективна та адекватна реакція режиму на відносну депривацію підвищує рівень його легітимності та знижує потенціал політичного насилля. Гіпотезу щодо взаємозв'язку легітимності з політичним насиллям Т. Гарр формулює наступним чином: «Інтенсивність і масштаб нормативних виправдань політичного насилля змінюється сильно й обернено пропорційно інтенсивності й масштабу легітимності режиму».

На стримуючу роль балансу сил у міжнародній системі й розбалансовуючу роль девіантної поведінки вказує М. Каплан. На прикладі нацистської Німеччини дослідник демонструє, що причиною ескалації політичного насилля в міжнародних масштабах може стати девіантна поведінка «директивної й тоталітарної держави» [3,с.229]. Метою такої поведінки є неконтрольоване прагнення до реорганізації міжнародної системи. Намагання обмежити таку експансію з боку інших акторів спричиняється до ескалації насилля, унаслідок необмежених цілей і дій сторін, використання будь-яких засобів ведення війни. Результати й наслідки такої війни є непередбачуваними як у внутрішньополітичному, так і в міжнародному аспектах, і в найрадикальнішому випадку можуть призвести до руйнування існуючої міжнародної системи балансу сил.

Насилля, у прямій чи потенційній формі, розглядається Г. Моргентау як «органічний елемент політики», «найважливіший матеріальний фактор», що зумовлює політичну міць держави. Фізичне насилля тлумачиться ним з релятивістських позицій, адже воно становить фізичні стосунки між суб'єктами, в яких один має можливість упроваджувати власну волю й керувати діями іншого. У свою чергу, К. Волш убачає в політичному насиллі – міжнародних конфліктах, війнах – головний предмет раціональної теорії міжнародних

відносин. Схильність до війни є властивістю міжнародної системи, що залежить від її полярної структури. Причини розповсюдження збройних конфліктів і війн він поділяє на три групи. Перша група – це суб'єктивні причини, що пов'язані з егоїстичною та агресивною природою людини. Другий «образ» становлять внутрішньополітичні причини, що виходять із внутрішньої сутності держави, типу її політичної та економічної систем, політичного режиму. Нарешті, третій «образ» – це зовнішньополітичні причини, які пов'язані із взаємовідносинами між державами, характером міжнародної системи, що означає «взаємозалежність зовнішньої політики, що впроваджується різними державами»[4].

Таким чином, детермінанти політичного насилля можна умовно поділити на певні групи, а саме: соціальні, внутрішньополітичні, геополітичні, економічні, культурні. Провідне значення серед соціальних детермінант має характер соціальної структури суспільства, як-от соціальна нерівність, нерівномірність у розподілі прибутків, невірноваженість системи соціальної стратифікації, гіпертрофована поляризація суспільної системи, демографічний дисбаланс тощо. Серед політичних детермінант найважливішими є стан стресу політичної системи, тип політичного режиму, невідповідність рівня політичного розвитку рівневі політичної активності, кризи модернізації, послаблення легітимності режиму, неефективність політичної влади.

Список літератури

1. Семюел П. Гантінгтон Протистояння цивілізацій та зміна світового порядку. Львів, Кальварія, 2006 474 с.
2. Romsboath O., Miall H., Woodhouse T. Contemporary Conflict Resolution. Polity, 2011. 507 p.
3. Каплан М. Система і процес у міжнародній політиці / Регіональні підсистеми міжнародних відносин : навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів / Відп. ред. проф. О. П. Іваницька. Вінниця: ТОВ Нілан-ЛТД, 2018. 444 с.
4. Феденко О. В., Панасюк В. В. Еволюція змісту сучасної війни. *Військово-науковий вісник / Академія сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного*. Львів: Академія сухопутних військ, 2015. Вип. 24. С. 219–230.

ПСИХОЛОГІЧНИЙ СУПРОВІД ТРАЄКТОРІЇ ПРОФЕСІЙНОГО РОЗВИТКУ ПЕДАГОГА

Вікторія Січка

кандидат психологічних наук,
завідувач кафедри педагогіки, психології
та освітнього менеджменту
Закарпатського інститут післядипломної
педагогічної освіти
Ужгород
Україна

Професійний розвиток педагога є важливим компонентом забезпечення якісної освіти в Україні. В умовах постійних суспільних, політичних, економічних викликів та інноваційних підходів у освітньому процесі педагоги стикаються з новими завданнями, які вимагають постійного підвищення кваліфікації, адаптації до нових методик та технологій, вдосконалення професійних навичок, гнучкості – здатності до саморефлексії та пристосування. Це зумовлює потребу в самовдосконаленні та професійному рості педагогів, які мають швидко освоювати нові підходи в освітньому процесі. Адаптація до швидких змін в освітньому середовищі вимагає не лише професійних, але й психологічних ресурсів, що своєю чергою впливають на професійне зростання та загальний добробут педагога.

Професійний розвиток педагога визначається багатьма чинниками, включаючи особистісні особливості, мотивацію до навчання, психологічну стійкість, динамічність освітнього процесу та нові освітні тенденції, а також зовнішні обставини освітнього середовища. Траєкторія професійного розвитку педагога – це процес, що охоплює не лише підвищення кваліфікації, а й розширення особистісних та професійних компетентностей, розвиток здатності адаптуватися до змін в освітньому середовищі. Важливим завданням є забезпечення балансу між професійною діяльністю та особистим життям, що є складовою успіху та психологічного комфорту.

Психологічний супровід професійного розвитку педагога стає важливим предметом досліджень у науковій літературі, особливо в контексті освітніх реформ та змін, що відбуваються у сучасній педагогіці, адже від нього залежить якість професійного зростання та психоемоційне благополуччя педагога.

Психологічний супровід стає ключовим інструментом підтримки освітян у процесі їхнього професійного розвитку, дозволяючи долати складні періоди та адаптуватися до змін. У науковій літературі це питання є предметом численних досліджень сучасних науковців і практиків, зокрема в контексті психологічної допомоги у процесі професійного становлення (Л. Карамушка, Н. Ясінська, В. Бойко, Л. Василенко, Н. Савченко, В. Панок, І. Марухина, В. Рибалка, Д. Романовська, Н. Сосновенко).

Наталя Коломієць підкреслює важливість систематичного надання психологічної допомоги педагогам, що сприяє адаптації до змін і розвитку професійної компетентності [2, с. 77]. Валентин Рибалка акцентує увагу на розвитку особистісної готовності педагога до професійної діяльності, формуванні змістовних установок і орієнтирів, необхідних для забезпечення психологічної підтримки професійного розвитку в умовах Нової української школи. Цей підхід базується на використанні тривимірної, поетапно конкретизованої психологічної структури особистості професіонала як основи професійної діяльності в різних умовах, зокрема під час пандемії та воєнного стану [3].

Віталій Панок досліджує психологічні аспекти професійної діяльності педагогів, зокрема питання розвитку професійної самосвідомості, психологічної підтримки та емоційної стійкості в умовах змін в освітньому середовищі [5, с. 5–10]. Він наголошує на необхідності розвитку психологічних ресурсів педагогів для ефективного професійного зростання.

Олена Хмельницька та Марія Братко досліджують використання алгоритмів коучингу та менторингу як інноваційних форм психологічного супроводу педагогів. Вони підкреслюють важливість професійної підтримки для подолання труднощів у процесі становлення, особливо в контексті освітніх реформ. Також наголошують на значущості розвитку психологічної стійкості та впровадження психологічної підтримки в систему підвищення кваліфікації вчителів [8, с. 317; 10, с. 8].

Віра Харагірло визначає важливість активного залучення психологів до процесу підтримки професійного розвитку освітян [7, с. 243].

Участь у різних формах навчання в рамках курсів підвищення кваліфікації є основою професійного розвитку педагогів, оскільки сприяє узгодженню теоретичних знань педагога із сучасними вимогами освітнього процесу. Це дає можливість освітянам реагувати на нові виклики, систематично оновлювати свої знання, бути активно залученими до обговорення новітніх освітніх технологій, методик навчання та інновацій у педагогіці, ознайомлюватися з науковими дослідженнями та впроваджувати їх у педагогічну практику, вдосконалювати навички й розширювати професійні компетентності.

Л. Карамушка зазначає, що семінари, круглі столи, тематичні дискусії дозволяють педагогам здобувати нові знання, формувати здатність до критичного мислення та оцінки власного досвіду. Практичні майстер-класи та воркшопи орієнтовані на розвиток практичних навичок педагогів. Педагогічні майстерні й тренінги допомагають учителям інтегрувати сучасні технології та методи навчання в класі, розвиваючи здатність до творчої діяльності.

Однією із сучасних форм професійного розвитку є супервізія, яка передбачає надання педагогам постійної підтримки з боку більш досвідчених колег або супервізорів-психологів. Вона дозволяє аналізувати власну діяльність і підвищувати її ефективність. Менторинг, у свою чергу, забезпечує безперервну підтримку молодих педагогів на початковому етапі їхнього професійного становлення.

Самоосвіта є ключовим механізмом професійного розвитку, що базується на особистій ініціативі педагога у вивченні нових методів навчання, психологічних підходів та освітніх інновацій. Вона передбачає адаптацію до нових викликів, самостійне опрацювання літератури, участь в онлайн-курсах та вебінарах.

Сучасні технології відкривають нові можливості для професійного розвитку педагогів, зокрема через дистанційне навчання. Це дозволяє вчителям брати участь у міжнародних програмах підвищення кваліфікації та здобувати нові знання незалежно від місця проживання. Згідно з дослідженнями В. Іванова (2020), дистанційні курси забезпечують зручність і доступність освіти для педагогів, сприяючи їхньому безперервному професійному зростанню.

Як бачимо, форми професійного розвитку педагога включають різноманітні методи, підходи та способи організації, які допомагають підвищувати професійні компетентності. На нашу думку, не існує єдиної траєкторії професійного розвитку вчителів – це постійний процес оптимального вибору й поєднання різних форм, методів і технологій, які є найдоцільнішими в конкретній ситуації та в конкретному освітньому середовищі.

Психологічні аспекти траєкторії професійного розвитку педагога охоплюють широкий спектр факторів, що впливають на зростання, адаптацію та самореалізацію освітян у професійній діяльності. Цей процес пов'язаний як із внутрішніми психологічними особливостями педагога, так і з зовнішніми чинниками, які можуть як сприяти, так і перешкоджати професійному розвитку [1, с. 37].

Щоб краще зрозуміти зміст надання психологічної підтримки, було важливо проаналізувати чинники, що впливають на процес професійного вдосконалення.

У процесі проведеного нами опитування серед педагогів, які проходили навчання в Закарпатському ІППО, за результатами анкетування з визначення факторів, що сприяють професійному зростанню, педагоги відзначили: внутрішню мотивацію – прагнення до самовдосконалення та здатність до саморефлексії (80%); психологічну підтримку як важливий чинник професійного росту (65%); позитивне налаштування колективу – підтримку з боку адміністрації, колег та можливість для розвитку (34%); доступ до навчання – участь у курсах підвищення кваліфікації, тренінгах та семінарах (67,5%); поєднання професійної та особистісної сфер – менше половини педагогів відзначили цей чинник (48%).

Серед факторів, що перешкоджають професійному зростанню, педагоги виокремили: емоційне вигорання – хронічний стрес і виснаження через перевантаження на роботі (70%); відсутність підтримки – ізоляцію в колективі або недостатнє залучення до процесу професійного розвитку (25%); нестабільність умов праці – соціальні та економічні чинники, що знижують мотивацію до розвитку (75%); стрес і апатію, пов'язані з подіями в Україні – цю причину відзначила незначна частина респондентів (15,4%). Вибірка становила 1570 педагогів.

За підсумками аналізу отриманих результатів можна зробити висновок, що траєкторія професійного розвитку педагога – це складний, багатокомпонентний

процес, який охоплює як професійні, так і психологічні аспекти. Вони формують здатність педагога до постійного самовдосконалення та адаптації в умовах динамічного освітнього середовища. Основними складовими цього процесу є особистісний розвиток педагога, мотивація, професійна компетентність, психологічна підтримка та розвиток емоційної стійкості.

Психолог може відігравати ключову роль у підтримці педагогів через системну допомогу, консультативну діяльність і психологічний супровід.

У результаті аналізу наукових праць дослідників виокремлено основні етапи траєкторії професійного розвитку педагога: Самовизначення та початковий розвиток, Розвиток професійної компетентності, Адаптація до змін та нових вимог, Емоційне вигорання та його профілактика, Професійна самореалізація

На етапі професійного становлення педагог визначає свої професійні цілі, мотивацію до викладання та вміння керувати навчальним процесом. Психологічний супровід на цьому етапі сприяє усвідомленню сильних сторін і зон розвитку педагога через психодіагностику та індивідуальні консультації. Важливо розвивати внутрішню мотивацію до навчання, формувати усвідомлення своєї ролі в освітньому середовищі та навички саморефлексії, що дозволяють аналізувати власну діяльність і вносити корективи для подальшого зростання.

У подальшому процесі професійного розвитку педагог розширює свої знання, методичні підходи та навички управління класом. Основними завданнями цього етапу є вдосконалення викладацьких компетентностей, розвиток здатності адаптуватися до новітніх освітніх технологій, а також готовність до впровадження інновацій.

Метою психологічного супроводу на цьому етапі є моніторинг професійних досягнень та підтримка в інтеграції нових підходів у щоденну практику. Доцільним є застосування групових форм роботи – таких як тренінги, воркшопи, майстер-класи – під час яких педагоги мають змогу обмінюватися досвідом та отримувати зворотний зв'язок.

Етап адаптації до змін та нових вимог. Сучасний освітній процес вимагає від педагогів здатності швидко реагувати на постійні зміни в системі освіти (освітні реформи, цифровізація, нові методичні підходи). Адаптація до таких змін часто стає викликом, тому важливо забезпечити психологічну підтримку для зниження рівня стресу та профілактики емоційного вигорання.

Психологічний супровід на цьому етапі може включати супервізію та коучинг як інструменти підтримки педагогів. Важливо допомагати вчителям опановувати техніки саморегуляції, розвивати емоційний інтелект і підтримувати внутрішню стійкість в умовах змін.

Тривале навантаження, емоційна втома та стрес, спричинений постійними трансформаціями, можуть призводити до емоційного вигорання. Це явище негативно впливає на мотивацію та продуктивність, що, у свою чергу, перешкоджає подальшому професійному зростанню.

У межах психологічного супроводу важливо впроваджувати превентивні заходи, зокрема групові психологічні тренінги, спрямовані на розвиток

стресостійкості, управління емоціями та балансування професійного й особистого життя.

Етап професійної самореалізації. На цьому етапі педагог досягає високого рівня професійної компетентності, впевненості у своїх знаннях і вміннях. Він активно ділиться досвідом із колегами, бере участь у професійних спільнотах, проводить тренінги та виступає на конференціях.

Психологічний супровід може сприяти розвитку наставницьких навичок і заохоченню участі у професійних заходах. Важливо підтримувати педагога в процесі саморефлексії, щоб він міг усвідомлювати свої досягнення та формувати нові професійні цілі.

Ми апробували на заняттях із педагогами низку практик для усвідомлення траєкторії професійного розвитку, серед яких: рефлексивний аналіз, SWOT-аналіз, створення “професійного портфоліо”, модель “70-20-10”, візуалізація професійної траєкторії, карта компетентностей тощо.

Рефлексія виявилася ключовим інструментом для оцінки власних професійних досягнень і визначення шляхів розвитку. Мета цієї практики – здійснити рефлексивний аналіз поточного стану професійних компетентностей, відповівши на запитання: Що я вмію? Що хочу вдосконалити? Як можу цього досягти? Така техніка дає змогу педагогам побачити свої сильні та слабкі сторони й сформулювати конкретні дії для подальшого вдосконалення.

SWOT-аналіз допомагає виявити внутрішні та зовнішні чинники, що впливають на професійний розвиток. Цей алгоритм дає змогу чітко сформулювати стратегію, яка враховує як особисті ресурси, так і зовнішні умови (освітні реформи, нові виклики) та забезпечує ефективність довгострокового планування.

Створення “професійного портфоліо” є не лише інструментом самооцінки, а й наочною демонстрацією професійних досягнень. Метою цієї активності є візуалізація досвіду педагога, аналіз здобутків і визначення напрямів розвитку. Практика виявилася ефективною, оскільки дозволяє побачити результати власної праці, підвищити впевненість у своїх силах і активізувати внутрішню мотивацію.

Модель “70-20-10” дає змогу педагогам ефективно організувати свій час для професійного зростання. Вона передбачає такий розподіл: 70% – практична діяльність (участь у проєктах, опанування нових методик); 20% – взаємодія з колегами (менторство, обмін досвідом); 10% – формальне навчання (курси, тренінги). Такий підхід орієнтує педагогів на практичне застосування знань, стимулює професійні контакти, розширює мережу співпраці та забезпечує гнучкість у виборі форм навчання.

Техніка “Візуалізація професійної траєкторії” дає змогу педагогу чітко побачити свій кар’єрний шлях. У межах вправи створюється “лінія часу” з ключовими етапами: минуле (досягнення), теперішнє (актуальні завдання), майбутнє (цілі). Результатом є усвідомлення зв’язку між поточною діяльністю та реалізацією довгострокових планів, а також формування цілісного бачення професійного зростання.

Практика “Карта компетентностей” допомагає визначити, які саме навички потрібно розвивати для досягнення професійних цілей. Вона дозволяє окреслити ключові компетенції для бажаного кар’єрного розвитку, оцінити поточний рівень володіння кожною з них та спланувати конкретні дії для посилення слабких сторін. Ця методика є основою для складання індивідуальної траєкторії розвитку, однак потребує чітко сформульованого переліку компетенцій, релевантних обраній кар’єрній меті.

Усі згадані практики є дієвими інструментами усвідомлення траєкторії професійного розвитку педагогів. Їх ефективність безпосередньо залежить від здатності педагога до самоаналізу, рефлексії та цілеспрямованого планування. Для досягнення максимального ефекту рекомендується використовувати ці підходи комплексно, адаптуючи до індивідуальних потреб та умов професійної діяльності.

Рекомендації для підвищення ефективності психологічного супроводу педагогів через практичні формати роботи:

Регулярна діагностика емоційного стану педагогів. Запровадження систематичного моніторингу емоційного та професійного стану педагогів (через анкети, інтерв’ю, психодіагностику) дозволяє виявляти ознаки стресу, вигорання або низької мотивації на ранніх етапах.

Індивідуальні програми професійного розвитку. Необхідно розробляти алгоритми аналізу та усвідомлення індивідуальної траєкторії професійного розвитку з урахуванням особистих потреб, цілей і можливостей. Це дозволяє уникнути помилок масового підходу та сприяє більш осмисленому й результативному зростанню.

Організація супервізії та коучингу. Супервізія та коучинг мають стати постійним інструментом підтримки, що надає вчителям можливість отримувати зворотний зв’язок, підтримку у складних ситуаціях і розвивати навички саморефлексії.

Тренінги з розвитку емоційної стійкості та управління стресом. Проведення регулярних тренінгів і семінарів, спрямованих на розвиток емоційного інтелекту, стресостійкості та емоційної саморегуляції, сприятиме збереженню психічного здоров’я педагогів та підвищенню мотивації до професійного зростання.

Підтримка професійних спільнот. Створення освітніх об’єднань, у межах яких педагоги можуть обмінюватися досвідом, дискутувати та співпрацювати, є важливою умовою підвищення професійної компетентності та відчуття включеності у професійну спільноту.

Гнучкий графік та баланс між роботою і особистим життям. Психологічна підтримка повинна включати допомогу у сфері тайм-менеджменту й ресурсного планування, що дозволяє педагогам досягати балансу між професійною діяльністю та особистим життям – важливого чинника запобігання вигоранню.

Перспективи подальших досліджень у темі траєкторії професійного розвитку педагога та її психологічного супроводу охоплюють:

вивчення впливу соціально-економічних умов на професійний розвиток і мотивацію педагогів;

дослідження новітніх форм психологічної підтримки, зокрема дистанційної: онлайн-супервізії, консультацій, психотерапевтичного супроводу;

аналіз впливу освітніх реформ на рівень професійного вигорання та психологічне благополуччя педагогів у контексті української системи освіти.

Психологічний супровід траєкторії професійного розвитку педагога є ключовим фактором, що сприяє не лише зростанню професійної компетентності, а й збереженню психоемоційного благополуччя. Індивідуальні консультації, тренінги, супервізія та групова робота – це лише деякі з ефективних форм, які можуть забезпечити гармонійний розвиток особистості вчителя. Своєчасна допомога, підтримка в емоційному просторі й створення сприятливого професійного середовища – основні завдання психолога, який є важливим партнером у забезпеченні якості освіти.

Список літератури :

1. Карамушка Л. М. Копінг-стратегії персоналу освітніх та наукових організацій під час війни: рівень вираженості та зв'язок з психічним здоров'ям // *Журнал сучасної психології*. – 2022. – № 4(27). – С. 31–41.

2. Коломієць Н. Особистісно-професійний розвиток педагога: поняття і зміст // *Збірник наукових праць Уманського державного педагогічного університету*. – 2021. – № 4. – С. 72–79. – DOI: 10.31499/2307-4906.4.2021.250154.

3. Рибалка В. В. *Психологія розвитку особистісної готовності педагогів до професійної діяльності: методичні рекомендації*. – Київ: Інститут педагогічної освіти і освіти дорослих імені Івана Зязюна НАПН України, 2022. – 347 с.

4. Братко М. В. Академічний коучинг: зміст поняття та сутність діяльності // *Педагогічна освіта: теорія і практика. Психологія. Педагогіка*. – 2022. – № 37(1). – С. 6–13. – Режим доступу: <https://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/41694/>.

5. Науково-методичні основи психологічного супроводу діяльності вчителя в умовах реформування освіти (діагностика і корекція): практичний посібник / В. Г. Панок, І. В. Марухина, В. В. Рибалка та ін.; за наук. ред. В. Панка. – Київ: УНМЦ практичної психології і соціальної роботи НАПН України, 2022. – 192 с. – Режим доступу: <https://salolii/4EA6c5c>.

6. Вознюк О. В. Інтегративний підхід до професійного розвитку особистості педагога в умовах цивілізаційних змін [Електронний ресурс] // *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 16: Творча особистість*. – 2010. – № 12(22). – С. 17–20. – Режим доступу: <http://eprints.zu.edu.ua/8418/1/>.

7. Харагірло В. Є. Умови розвитку готовності педагогів професійних навчальних закладів до інноваційної діяльності // *Вісник Чернігівського національного педагогічного університету. Серія: Педагогічні науки*. – 2016. – № 133. – С. 241–245. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VchdpuP_2016_133_59.

8. Хмельницька О. С. Коучинг як сучасна технологія підвищення ефективності навчального процесу // *Молодий вчений*. – 2017. – № 6. – С. 315–319.

ОСОБЛИВОСТІ КОПІНГ-ПОВЕДІНКИ ЮНАКІВ У СИТУАЦІЇ СТРЕСУ

Лелюк Анастасія Володимирівна

студентка спеціальності «Психологія»
Полтавського національного педагогічного
університету імені В.Г. Короленка

Мирошник Олена Георгіївна

кандидат психологічних наук,
доцент кафедри психології
Полтавського національного педагогічного
університету імені В.Г. Короленка

Пролонгований вплив стресогенних чинників, зумовлених соціально-економічною нестабільністю, зростанням рівня безробіття та соціальним розшаруванням, істотно впливає на психологічне самопочуття та емоційний стан населення, створюючи підвищене навантаження на механізми психологічного захисту. В умовах постійної невизначеності особистість стикається з потребою не лише пристосовуватись до змін, а й активно протистояти зовнішнім викликам, використовуючи для цього адаптивні, конструктивні моделі поведінки, спрямовані на ефективне розв'язання життєвих труднощів.

Особливо вразливою категорією у таких умовах виступають підлітки та юнаки. Через недостатній життєвий досвід, обмежені психологічні ресурси й несформовану ідентичність, вони часто не здатні самотійно впоратись зі складними ситуаціями, що підвищує ризик виникнення у них дезадаптивних форм поведінки, порушень емоційного фону та схильності до невротизації. Поведінкові відхилення старшокласників нерідко є реакцією на стрес, з яким вони не можуть упоратись конструктивно. Внаслідок цього можуть формуватись риси агресивності, фрустрації, емоційної нестабільності, а також знижена самооцінка й впевненість у власних силах [2, с. 75].

Захисні моделі, що формуються у таких умовах (втеча, уникнення, агресія, апатія), хоча й дозволяють знизити рівень напруги, проте не сприяють розвитку особистості й не готують підлітка до ефективного функціонування у майбутньому. Саме тому одним із ключових завдань психології стає пошук способів формування у молоді здатності до конструктивного реагування на кризові ситуації, розвитку гнучких і адаптивних копінг-стратегій, що підвищують їх стресостійкість, сприяють емоційному балансу та особистісному зростанню.

Наукові дослідження у цій сфері (С. Фолькман, Р. Лазарус, Дж. Бреннан, С. Нартова-Бочавер та ін.) фокусуються на аналізі поведінкових та емоційних реакцій особистості у стресових обставинах, вивчають вплив екстремальних життєвих подій, кризових змін, психологічної травми. Українські науковці також

внесли свій вклад у розроблення моделей адаптивної поведінки підлітків у складних умовах (В. Олефір, Т. Ткачук, Н. Родіна). Водночас недостатньо дослідженим аспектом залишається вплив гендерної ідентичності на вибір копінг-стратегій у юнацькому віці [1, с. 45].

Метою дослідження стало вивчення особливостей копінг-поведінки юнаків залежно від типу їх гендерної ідентичності. Для реалізації дослідницького задуму було залучено 60 студентів (30 дівчат і 30 хлопців), яким запропонували пройти тестування за методикою "Маскулінність – фемінінність" С. Бем.

Результати засвідчили, що більшість хлопців (61%) мають чітко виражену маскулінну ідентичність. Їм властиві риси самостійності, рішучості, прагнення до лідерства, впевненості у власних силах. 22% хлопців мають андрогінні риси – поєднання як маскулінних, так і фемінінних характеристик, а 17% демонструють переважання фемінінності (чуйність, емоційність, чутливість). Серед дівчат 56% мають виражену фемінну ідентичність, 28% — андрогінну, а 16% — маскулінну.

Дані дослідження дозволили висунути гіпотезу: тип гендерної ідентичності впливає на рівень стресостійкості та обрану копінг-поведінку в критичних ситуаціях. Так, хлопці з маскулінним профілем демонстрували вищий рівень стресостійкості — 63% мали високі показники адаптивності, здатності до саморегуляції, рішучості. Водночас серед фемінних дівчат 52% показали низьку стресостійкість, що зумовлено їх емоційною вразливістю, залежністю від думки оточення, труднощами у виокремленні пріоритетних життєвих ситуацій.

Результати вказують на те, що маскулінні юнаки орієнтовані на адаптивні копінг-стратегії: дистанціювання, самоконтроль, планування вирішення проблеми, прийняття відповідальності. Фемінні ж учасники демонстрували неадаптивні реакції — конфронтаційність, втечу-уникнення. Наприклад, 64% маскулінних респондентів активно використовували самоконтроль, тоді як серед фемінних цей показник становив лише 22%. Натомість копінг "втеча" був типовим для 66% фемінних юнаків, проти 14% у маскулінних.

Проте для обох груп характерною є стратегія пошуку соціальної підтримки — 60% маскулінних та 53% фемінних учасників звертаються до неї у складних ситуаціях. Це свідчить про загальну тенденцію серед молоді до залучення допомоги з боку оточення як ресурсу психологічної стабілізації.

Показники відповідальності як копінг-стратегії лишаються низькими для обох груп: 34% у маскулінних і 12% у фемінних респондентів. Це може бути ознакою ще не сформованої здатності брати на себе відповідальність за перебіг подій і власні реакції у кризових ситуаціях.

Статистичний аналіз результатів (t-Ст'юдента) підтвердив достовірність виявлених відмінностей за копінг-стратегіями: самоконтроль ($t=3,69$, $p<0,01$), втеча ($t=3,38$, $p<0,01$), дистанціювання ($t=2,11$, $p<0,05$), конфронтація ($t=3,11$, $p<0,01$), планування вирішення проблеми ($t=3,52$, $p<0,01$). За іншими шкалами, як-от соціальна підтримка ($t=0,87$) та відповідальність ($t=1,15$), статистично значущих відмінностей не виявлено.

Таким чином, дослідження підтверджує, що тип гендерної ідентичності є одним з важливих чинників формування копінг-поведінки у юнацькому віці.

Маскулінні респонденти демонструють здебільшого адаптивні моделі реагування, тоді як фемінні — схильні до менш конструктивних стратегій, що більше пов'язані з емоційним зниженням напруги, ніж із її розв'язанням.

Перспективи подальших досліджень полягають у глибшому вивченні особистісних чинників копінг-поведінки та розробці програм підтримки стресостійкості для підлітків із різним типом гендерної ідентичності.

Список літератури

1. Особистісне зростання в умовах трансформації сучасного суспільства : монографія / ред. кол.: Т. Коломієць, Т. Кулаковський, Г. Пирог ; за наук. ред. Л. Журавльової. Житомир : О. Євенок, 2020. 308 с.
2. Яновська Т.А. Особливості копінг-поведінки юнаків у ситуації стресу. *Габітус*. 2024. Вип. 64. С. 75-79.

ПСИХОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ УСПІШНОСТІ ТА ЇЇ ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ

Околіт Микола Анатолійович

здобувач вищої освіти навчально-наукового інституту психології
Донецький національний університет імені Василя Стуса, Україна

Науковий керівник:

Лапшова Наталя Сергіївна

доцент кафедри кризової та клінічної психології

Донецький національний університет імені Василя Стуса, Україна

Успішність давно стала наскрізною категорією в психології розвитку особистості, організаційної поведінки та освітніх наук, однак за цією уявною буденністю ховається складна динаміка взаємодії мотиваційних, когнітивних і афективних механізмів. На світоглядному рівні сучасні підходи тяжіють до парадигми позитивної психології, де успіх тлумачиться не як зовнішній показник статусу, а як комплексний стан життєздатності, що інтегрує суб'єктивне благополуччя, соціальну ефективність і переживання смислу діяльності [1]. У цій рамці ключова ідея полягає в тому, що для стійкого досягнення цілей недостатньо одноразового «піку продуктивності»; необхідною умовою є підтримання такої конфігурації внутрішніх ресурсів, яка забезпечує оптимальну активацію впродовж тривалого часу.

Серед елементів цієї конфігурації на перший план виходить самодетермінація, тобто внутрішньо мотивоване прагнення до компетентності, автономії та взаємопов'язаності. Дослідження Раяна й Десі демонструють, що задоволення цих базових психологічних потреб корелює не лише з показниками задоволеності життям, а й із реальними освітніми та кар'єрними досягненнями, оскільки визначає глибину когнітивного занурення в завдання та готовність до довготривалих зусиль [5]. Водночас успішність проявляється як процес взаємного підкріплення: внутрішньо мотивована діяльність підвищує суб'єктивне відчуття контролю, а зростаюче відчуття контролю підсилює внутрішню мотивацію.

Каталізатором цього циклу служить усвідомлення власної ефективності — конструкція, розроблена Альбертом Бандурою. В експериментальних і польових дослідженнях показано, що висока самоефективність пов'язана зі сміливішим вибором складних цілей, більш стійким подоланням перешкод і продуктивним використанням зворотного зв'язку [4]. Вона діє подвійно: регулює когнітивну оцінку ресурсів і впливає на емоційне забарвлення діяльності, знижуючи ймовірність дистресу під навантаженням. Успішна поведінка, у свою чергу, є найсильнішим джерелом подальшого зростання самоефективності — таким чином формується петля позитивного підкріплення, яку Бандура називає «самореферентним механізмом агентності».

Не менш вагомим теоретико-прагматичним конструктом є « mindset » Керол Двек, що описує два протилежні набори переконань про природу здібностей: фіксований і зростаючий. У межах фіксованої установки помилки трактується як доказ браку таланту, тоді як у зростаючій — як інформація для розвитку. Емпіричні дані свідчать, що учасники зі зростаючим мисленням демонструють вищу академічну успішність, кращу адаптацію до стресу та більшу готовність приймати конструктивну критику, тобто створюють внутрішнє середовище, сприятливе для сталого успіху [2].

До мотиваційного ядра успішності входить також цілепокладання. Лок і Латам сформулювали теорію специфічних і складних цілей, довівши, що вони підвищують результативність значно більше, ніж загальні наміри «зробити краще»; однак критичною умовою є усвідомлене прийняття цілей суб'єктом і наявність ресурсної підтримки [7]. Ця модель розширює логіку самоефективності: коли людина вважає себе здатною досягти складної, але чітко окресленої мети, її поведінка набуває цілеспрямованості, а успіх стає вимірюваною функцією «межі виклику» й «межі ресурсів».

Афективний вимір висвітлює теорія «потoku» Мігая Чіксентмігаї. Стан повного залучення в діяльність характеризується максимальною концентрацією уваги, спотвореним відчуттям часу та злиттям дії й усвідомлення. Переживання потоку опосередковує зв'язок між навичками й викликами: коли завдання занадто легке, настає нудьга; коли надто складне — тривога; оптимальний «коридор» забезпечує найвищий рівень як суб'єктивного задоволення, так і об'єктивної продуктивності [6]. Такий емоційний резонанс є сутнісною частиною стійкої успішності, адже він підсилює інтерес, енергію й самоідентифікацію з дією.

Окремого аналізу заслуговує концепція «grit», запропонована Анжелою Дакворт. На відміну від короткочасної мотивації, «grit» описує довгострокову наполегливість і цілеспрямованість, які утримують людину на траєкторії досягнення навіть у разі серійних невдач [3]. Дослідження, проведені серед кадетів Військової академії Вест-Пойнт, студентів топ-університетів та учасників програм Teach for America, показали, що високий рівень «grit» точніше прогнозує завершення інтенсивних курсів і кар'єрну реалізацію, ніж IQ чи тестові бали. Він працює як психологічний стабілізатор, об'єднуючи волю й стійку мотивацію в єдину, довготривалу динамічну систему.

У теоретичній площині всі згадані моделі сходяться на тому, що успішність є не стільки статичною властивістю чи випадковим результатом сприятливих умов, скільки само-організованою системою взаємопідкріплювальних механізмів. Самодетермінація створює внутрішній імпульс, самоефективність надає впевненості у здатності реалізувати наміри, цілепокладання структурує шлях, «mindset» визначає ставлення до невдач, «grit» утримує вектор зусиль, а стан «потoku» забезпечує емоційне підживлення. Відтак успіх можна розглядати як «емергентну властивість» — вона виникає тоді, коли всі складові системи одночасно перебувають у збалансованому, взаємозгодженому стані.

Це має важливі практичні наслідки. Інтервенції, спрямовані виключно на підвищення мотивації чи тренування окремих навичок, дають обмежений ефект,

якщо ігнорують когнітивні установки й емоційний фон діяльності. Експериментальні програми, що одночасно розвивають зростаюче мислення, конкретизують цілі, формують навички рефлексії й забезпечують соціальну підтримку, демонструють більшу стійкість результатів: від підвищення академічної успішності школярів до зростання продуктивності команд високотехнологічних стартапів. Практичний вектор досліджень зміщується від виявлення «єдиного потужного предиктора» до інтеграції багатовимірних даних, зокрема біометричних індикаторів стресу й когнітивних патернів, що дозволяє прогнозувати криві успішності у форматі «цифрових двійників» для освітніх чи корпоративних середовищ.

Перспективні напрями теоретичних пошуків пов'язані з уточненням культурних та гендерних модераторів механізмів успіху. Попередні метааналізи засвідчили, що вага самоефективності у прогнозі досягнень в індивідуалістичних культурах вища, ніж у колективістичних; натомість почуття залученості спільноти сильніше впливає на успіх у культурах із високим індексом взаємозалежності. Актуальним залишається й питання інтерналізації соціальних нерівностей: як саме стереотипи й очікування середовища «кодуються» у внутрішні скрипти поведінки, впливають на мислення про здібності й зрештою модифікують траєкторію успішності.

Таким чином, психологічні аспекти успішності постають як багаторівнева система, де оптимальна взаємодія мотиваційних, когнітивних та афективних детермінант формує довготривале й відтворюване досягнення цілей. Теоретичні моделі — від теорії самодетермінації до концепту «grit» — не конкурують між собою, а утворюють взаємодоповнювальну мозаїку, яка проливає світло на різні грані феномену. Успіх не є випадковістю і не зводиться до однієї-єдиної змінної; це результатна сила цілісної психологічної екосистеми, здатної адаптуватися, навчатися та зберігати спрямованість у світі з високою невизначеністю.

Список використаних джерел:

1. Seligman, M. E. P. (2013). *Flourish*. Simon & Schuster.
2. Dweck, C. S. (2006). *Mindset: The new psychology of success*. Random House.
3. Duckworth, A. (2016). *Grit: The power of passion and perseverance*. Scribner.
4. Bandura, A. (1997). *Self-efficacy: The exercise of control*. Freeman.
5. Ryan, R. M., & Deci, E. L. (2000). Self-determination theory and the facilitation of intrinsic motivation, social development, and well-being. *American Psychologist*, 55, 68–78.
6. Csikszentmihalyi, M. (1990). *Flow: The psychology of optimal experience*. Harper & Row.
7. Locke, E. A., & Latham, G. P. (2002). Building a practically useful theory of goal setting and task motivation: A 35-year odyssey. *American Psychologist*, 57, 705–717.

НОРВЕЗЬКІ МОДЕЛІ БЕЗПЕЧНОГО ДИТИНСТВА: ПЕРСПЕКТИВИ ВПРОВАДЖЕННЯ В ОСВІТНІХ УСТАНОВАХ УКРАЇНИ В УМОВАХ ВІЙНИ ТА МІГРАЦІЇ

Рибалко Ганна Володимирівна

Магістр психології

Одеський національний університет ім. І. І. Мечникова

Психолог-волонтер

Психологічний центр Fredrikstads Hjelpa (Норвегія, Фредрікстад)

У контексті вимушеної міграції, спричиненої повномасштабною війною в Україні, питання соціально-психологічної адаптації дітей набуло критичного значення.[1,2] Переміщення до нових країн і культурних середовищ супроводжується для дитини глибоким емоційним стресом, втратою звичного соціального оточення, розривом зв'язків та ідентичностей. [2] У цих умовах дитина стає особливо вразливою до психологічного тиску, відторгнення та стигматизації — і саме в цей момент булінг, як форма соціального насильства, активізується з особливою силою.

Сьогодні булінг у шкільному середовищі — це не просто побутова проблема, а системне соціальне явище, яке трансформується відповідно до викликів воєнного часу. В умовах зростання кількості переміщених осіб та культурного різноманіття у навчальних закладах, булінг набуває нових форм: ксенофобного, мовного, економічного, культурного або релігійного підґрунтя.

Міжнародні дослідження, зокрема ЮНІСЕФ, UNESCO та OECD, наголошують на тому, що діти-біженці та вимушено переміщені особи виявляють вищий рівень тривожності, ізольованості та соціального відчуження, ніж їхні однолітки, а отже — мають більший ризик стати жертвами булінгу або самі його ініціювати внаслідок внутрішньої агресії та психологічної фрустрації.

У сучасному світі, що переживає глибокі соціальні трансформації, а в умовах України — ще й масштабну гуманітарну кризу, спричинену війною, проблема булінгу серед дітей набуває не лише психологічного, а й стратегічного значення в контексті збереження цілісності майбутнього покоління. Згідно з аналітичним дослідженням, проведеним Норвезьким Управлінням освіти (Utdanningsdirektoratet) у 2023 році, зафіксовано стрімке зростання рівня булінгу серед учнів: кожен десятий студент в тій чи іншій формі став жертвою цькування. Надані дані засвідчують не лише кількісне зростання, але й поглиблення якісних характеристик цього явища — розширюються формати, ускладнюються сценарії, збільшується участь дорослих осіб, які мають авторитетну позицію у стосунках з дітьми.

Найбільш тривожним є факт, що 8 % студентів повідомляють про знущання з боку однолітків, що на 2,1 % більше, ніж у 2022 році, і майже вдвічі більше порівняно з періодом 2016–2021 років. Цифровий булінг зазнали 3,8 % опитаних (у 2022 році – 2,7 %), при цьому 61 % з них страждають від цькування в школі, а 39 % — від зовнішніх суб'єктів, що не мають прямого стосунку до навчального закладу. [4] Ці дані демонструють глибину проникнення агресивних комунікацій у цифрові канали соціалізації та маргіналізацію шкільного простору як безпечного середовища. Особливо тривожним є показник 2,5 % випадків булінгу з боку дорослих, зокрема педагогів, що, за суттю, є не лише порушенням етичного кодексу, а й підривом системи педагогічного авторитету.

Булінг у науковому дискурсі визначається як навмисна, повторювана агресивна поведінка, що реалізується в умовах дисбалансу сил і домінування, де жертва позбавлена можливостей самостійного захисту. Це не лише психологічне чи фізичне насильство, це – інструмент підсвідомого соціального виключення, який формує довготривалі травми і викривлення в структурі особистості. [5]

Норвезьке суспільство не стоїть осторонь цієї проблеми. Успіхи Норвегії у впровадженні програм з протидії булінгу – як, наприклад, модель Olweus [6] – базуються на системній роботі з учнями, вчителями, батьками, адміністрацією шкіл та психотерапевтами. Створення культурно-орієнтованого середовища безпечного розвитку, впровадження анонімних анкетувань, регулярного моніторингу психологічного клімату в класі, розвиток емоційного інтелекту серед педагогів – усе це забезпечує виявлення булінгу на ранніх етапах та розробку коригувальних стратегій.

Україна, яка зазнає багаторівневих травм війни – втрати близьких, розриву соціальних зв'язків, вимушеної міграції, проживання в умовах невизначеності та нестабільності – стикається з безпрецедентними викликами у сфері збереження психоемоційного здоров'я дітей. Булінг у таких умовах виступає не лише симптомом кризи, а й її тригером, здатним прискорити процеси деструкції особистості. Українські діти – це діти, які змушені дорослішати в умовах руйнування світогляду, і саме тому профілактика булінгу набуває тут стратегічного значення.

Імплементация норвезького досвіду є не просто можливістю, а необхідністю. Це може стати основою для створення нової моделі шкільного середовища в повоєнній Україні – такої, що базується на принципах психологічної безпеки, поваги до особистості, інклюзивності та міжособистісної емпатії. Механізми, апробовані у Норвегії, – анкетування з високим рівнем конфіденційності, обов'язкові тренінги для освітян із розпізнавання симптомів психологічного насильства, інтеграція психотерапевтичних методів у повсякденну педагогічну практику – можуть і повинні бути трансформовані для українського контексту.

Міністр освіти Норвегії Карі Несса Нордтун недвозначно зазначає: кожна дитина має право на безпечне та інклюзивне шкільне життя. І в цьому

твердженні міститься не лише декларація, а й глибока цінність, яка має стати спільним орієнтиром для усіх націй, що пережили війну, втрати та емоційне спустошення. Україна сьогодні має унікальний шанс – використати світовий досвід, аби захистити своїх дітей не лише від фізичних загроз, а й від невидимих, але не менш небезпечних травм психологічного насильства. Це – інвестиція в націю, це – терапія для майбутнього.

У зв'язку з цим питання профілактики, раннього виявлення та нейтралізації булінгу серед дітей у школах, дитячих садках, молодіжних групах та гуртках за інтересами набуває першорядного значення. Необхідне впровадження комплексних мультидисциплінарних підходів: поєднання педагогічної, психологічної, соціальної, юридичної та культурної експертизи. Важливою є інституціоналізація політики булінгу на рівні освітніх установ, підготовка педагогів до роботи з кризовими дітьми, інтеграція в освітнє середовище принципів інклюзії, емпатії та культурної чутливості.

Сьогоднішня ситуація потребує не просто реактивної стратегії, а інноваційного бачення превентивної освітньої політики, орієнтованої на побудову шкільного простору як безпечного, довірливого середовища — не лише для навчання, а й для формування психоемоційної стійкості покоління, на долю якого випали воєнні травми.

Список літератури:

1. Ma, Xiangfei, InnaGryshova, IrynaKoshkalda, AnastasiiaSuska, RymmaGryshova, AlonaRiasnianska, andOlgaTupchii. 2022. "Necessity of Post-War Renewal of University Teachers' Potential in Terms of Sustainable Development in Ukraine" *Sustainability* 14, no. 19: 12598. <https://doi.org/10.3390/su141912598>
2. Gryshova, I.; Kofman, B.; Petrenko, O. (2019). Migration cultures and their outcomes for national security, *Journal of Security and Sustainability Issues* 8(3): 521-530. [https://doi.org/10.9770/jssi.2019.8.3\(18\)2q3](https://doi.org/10.9770/jssi.2019.8.3(18)2q3)
3. Gryshova, I.; Demchuk, N.; Koshkalda, I.; Stebliuk, N.; Volosova, N.(2019) Strategic Imperatives of Managing the Sustainable Innovative Development of the Market of Educational Services in the Higher Education System. *Sustainability* 2019, 11, 7253.
4. <https://www.udir.no/tall-og-forskning/finn-forskning/rapporter/2024/mobbetallene-fortsetter-a-oke>
5. Прибіткова Н. О. Булінг у закладах освіти: поняття, структура, причини та шляхи подолання // Сучасні проблеми правового, економічного та соціального розвитку держави. Харків, 2017 / УДК 159.9:[316.624.3:373] С 58 –61.
6. Olweus, D. (1993). *Bullying in school: What we know and what we can do*. Oxford. UK: Blackwell. Olweus, D. (1978). *Aggression in the schools: bullies and whipping boys*. Washington DC: Hemisphere press.

ПРИНЦИП НАДІЇ ЯК СИСТЕМУТВОРЮЮЧИЙ ПРИНЦИП В ПСИХОТЕРАПЕВТИЧНІЙ ПРАКТИЦІ: ПОГЛЯД ПОЗИТИВНОЇ ПСИХОТЕРАПІЇ

Скрипаченко Т.В.

канд. психол. наук, доцент,
доцент кафедри психології

Запорізького національного університету

Необхідність своєчасної психологічної допомоги, велика кількість стресів, які переростають у дістрес, переживання наслідків війни, збільшення кількості сімейних проблем у зв'язку із необхідністю імігрувати в інші країни і розділення родин, – всі ці і багато інших проблем створюють неодмінну актуальність і доцільність використання різних психотерапевтичних способів роботи із особистістю. Кожен із психотерапевтичних напрямків являє собою цілісну систему, підхід до розуміння природи особистості, джерел її розвитку, її структури, способів психотерапевтичної допомоги.

Н. Пезешкіан, засновник позитивної психотерапії, запропонував важливий, кроскультурний погляд на особистість і на процес надання психотерапевтичної допомоги. Перш за все, зазначимо, що позитивна терапія походить від слова «positum», що означає актуальний, той, що є наспраді, дійсний. Це означає, що позитивна терапія орієнтується на актуальний запит клієнта, а також на ті ресурси, сили, здібності, які вже є у клієнта.

Треба сказати, що весь історичний розвиток підходів до особистості розгортає діапазон розуміння людини в дихотомії здоров'я-хвороба. Тож різні психологічні напрямки мають різне уявлення щодо цього. Втім, гуманістичний напрямок, зокрема підходи А. Маслоу та К. Роджерса зосереджують увагу на активній природі людини, на її здатності до самореалізації, розвитку, а отже виходять із розуміння того, що ці здатності закладені в людині від народження. Позитивна психотерапія заснована на 3 принципах:

1. Принцип надії. Цей принцип виходить з бачення конструктивної природи особистості і її здатності вирішувати власні проблеми. Тож принцип надії в роботі психотерапевта – це спосіб аналізу внутрішнього конфлікту особистості, зосереджуючись на виявленні тих ресурсів, здібностей, які вже є у клієнта. Таким чином, перенесення фокусу уваги з того, що не відбулося, чого людина не має, не вміє, на те, чим вона вже володіє, дозволяє повернути клієнту відповідальність за своє життя і відчувати себе компетентним у контролі за різними сферами свого життя.

2. Принцип балансу. Згідно Н. Пезешкіану, процес психотерапевтичної роботи із клієнтом орієнтується на аналіз чотирьох сфер в житті людини: тіла, діяльності, контактів та сенсів. Дисбаланс в цих сферах впливає на виникнення актуальних конфліктів, хвороб, незадоволеності. Відповідно однією із задач у

роботі з особистістю є розробка оптимального для людини способу балансу між цими 4 сферами життя.

3. Принцип консультування. В основі цього принципу лежить так звана 5-ступенева модель психологічної допомоги, яка включає: спостереження, інвентаризацію, ситуативне підбадьорювання, вербалізацію і розширення цілей [1].

Отже, позитивна психотерапія, базуючись на цих трьох принципах створює цілісний підхід до роботи із людиною при зціленні її внутрішніх конфліктів. І принцип надії відіграє тут одну з провідних ролей, в контексті розуміння джерел та особливостей психологічних ресурсів особистості.

Ресурс – це система психологічних властивостей, які допомагають людині відчувати щастя, впевненість, мудрість, життєвий досвід подолання труднощів та власні внутрішні сили [2].

На думку С. Хобфолла, психологічні ресурси допомагають людині краще адаптуватися до стресових ситуацій [3].

Актуалізація ресурсів особистості, підтримання такого психологічного і ціннісного бачення особистості клієнта, як людини, яка здатна вирішувати свої внутрішні протиріччя не через боротьбу чи витіснення, а шляхом усвідомлення наявних ресурсів, – саме так можна пояснити специфіку опори на принцип надії в позитивній психотерапії.

Список літератури:

1. Гірченко О.Л. Позитивна психотерапія: навч.-метод. посібник для здобувачів вищої освіти спеціальності 053 «Психологія» / укладач Гірченко О.Л.; Національний університет «Чернігівський колегіум імені Т.Г. Шевченка». Чернігів: Національний університет «Чернігівський колегіум імені Т.Г. Шевченка», 2023. 86 с

2. Казібекова В. Ф. Психологічні ресурси особистості: філософсько-психологічний зміст. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія : Психологічні науки*. 2017. Вип. 2. Т. 1. С. 120–127

3. Hobfoll S. E. Social and psychological resources and adaptation. *Review of General Psychology*. 2002. Vol. 6(4). P. 307–324.

ВПЛИВ СВІТОГЛЯДНИХ ПЕРЕКОНАНЬ НА ОСОБИСТІСНИЙ РОЗВИТОК ІНДИВІДА

Шапка Яна Сергіївна

студентка Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя

Світогляд є основою формування особистості, визначаючи її цінності, життєві орієнтири та поведінкові стратегії. Він формується під впливом соціального середовища, виховання, освіти, релігії, культури та особистого досвіду.

Згідно з визначенням, світогляд – це система поглядів, переконань, принципів та установок, через які людина сприймає та інтерпретує дійсність. Його структура включає: когнітивний компонент (знання та уявлення про світ і власне місце в ньому); емоційний компонент (переживання, пов'язані з певними переконаннями); мотиваційний компонент (цінності, які визначають поведінку).

Особистісний розвиток, у свою чергу, є процесом набуття індивідом зрілості, автономності, самостійності та відповідальності за власні рішення. Світогляд впливає на цей розвиток через формування життєвої позиції, моральних норм, емоційного балансу та соціальних взаємодій [2].

Світоглядні переконання можуть мати різну природу, що визначає особливості особистісного розвитку індивіда:

1) Догматичний – жорсткі, незмінні переконання, відсутність критичного мислення. Гальмує особистісне зростання, сприяє стереотипному мисленню та відсутності саморефлексії;

2) Критичний – відкритість до змін, аналіз альтернативних точок зору, самостійне мислення. Розвиває автономність, відповідальність, адаптивність до змін;

3) Гуманістичний – орієнтація на рівність, повагу до інших, толерантність. Формує високу моральну зрілість, розвинене почуття емпатії;

4) Традиційний – орієнтація на усталені суспільні норми та правил. Забезпечує стабільність, але може обмежувати інноваційне мислення;

5) Екзистенційний – пошук сенсу життя, глибока рефлексія. Сприяє самопізнанню, усвідомленню власних цінностей та цілей.

Людина, що дотримується догматичного світогляду, менш схильна до саморозвитку, оскільки її переконання є незмінними. Вона рідше переглядає свої погляди та може бути схильна до авторитарного мислення [1].

Натомість критичний та екзистенційний світогляди сприяють формуванню автономної та зрілої особистості, яка здатна до аналізу ситуацій, саморефлексії та прийняття відповідальності за свої рішення.

Вплив світоглядних переконань на особистісний розвиток можна простежити через кілька основних механізмів.

Когнітивний розвиток: світогляд визначає, як людина сприймає інформацію, аналізує її та використовує у своїх рішеннях; розвинене критичне мислення допомагає людині уникати когнітивних упереджень і маніпуляцій.

Емоційна регуляція та психологічна стійкість: люди з позитивним, конструктивним світоглядом мають вищу емоційну стабільність, краще справляються з життєвими викликами; деструктивні переконання (фаталізм, віра в зовнішні обставини як головний чинник долі) можуть спричиняти підвищену тривожність, безвідповідальність за власне життя [3].

Мотивація та постановка життєвих цілей: світогляд визначає, до яких цілей прагне людина, як вона оцінює свої можливості та потенціал; оптимістичний та гуманістичний світогляд сприяють активності, пошуку нових можливостей, тоді як песимістичний – може блокувати самореалізацію.

Соціальна взаємодія та моральні цінності: світоглядні переконання формують норми моралі, що визначають ставлення до інших людей. Наприклад, індивіди з авторитарним світоглядом схильні до підкорення нормам і правилам без їх осмислення, а ті, хто має гуманістичні переконання, керуються власними моральними принципами [5].

Протягом життя людина може стикатися з світоглядними кризами, які змушують її переосмислювати свої переконання. Найпоширенішими є: юнацька криза світогляду (18-25 років) – пошук власних переконань, розрив із дитячими уявленнями; криза середнього віку (35-50 років) – переоцінка досягнень, зміна цінностей; екзистенційна криза (будь-який вік) – викликана критичними життєвими ситуаціями (втрата роботи, війна, хвороба тощо). У такі періоди можливий радикальний перегляд світогляду, що може як сприяти особистісному зростанню, так і спричинити внутрішні конфлікти [4].

Список літератури:

1. Баранова С. В. Особистісна зрілість та відповідальність: соціально-психологічний аспект: монографія. Київ: Інтерконтиненталь-Україна, 2020. 364 с.
2. Мандро Л. «Soft skills» та «Meta skills» як основа фахового зростання соціальних працівників. Наука і освіта. 2022. № 3. С. 31-35.
3. Меднікова Г. І. Особистісна зрілість: сутність та критерії. Вісник Харківського національного педагогічного університету імені Г.С. Сковороди. Психологія. 2012. Вип. 43. № 2. С. 179-186/
4. Мітченко К. В. Характеристики психологічної зрілості як SOFT-SKILL сучасної особистості. Alfred nobel university journal of pedagogy and psychology. 2024. №1(27). С. 58-65.
5. Нечипорук Т. О. Вплив ціннісних орієнтацій особистості на її життєдіяльність. Київський інститут бізнесу та технологій. 2021. С. 223-225.

ОСОБЛИВОСТІ ЕМОЦІЙНОГО ВИГОРАННЯ БАТЬКІВ, ЯКІ ВИХОВУЮТЬ ДІТЕЙ З КОМПЛЕКСНИМИ ПОРУШЕННЯМИ РОЗВИТКУ

Шевчук Вікторія Валентинівна

кандидат психологічних наук,
доцент кафедри психології та педагогіки
Національного університету
«Полтавська політехніка імені Юрія Кондратюка»

У сучасних умовах родина, яка виховує дитину з особливими освітніми потребами (ООП), розглядається не лише як середовище розвитку, а й як потенційно ефективна реабілітаційна структура. Водночас соціально-економічні та епідеміологічні виклики, зокрема пандемія, накладають додаткові труднощі на батьків, що змушені поєднувати роль вихователя й педагога, зокрема у зв'язку з переходом на дистанційну форму навчання.

Особливої актуальності набуває вивчення рівня емоційного вигорання у таких батьків, які в умовах хронічної стресової ситуації можуть страждати від значного психоемоційного навантаження. Саме тому метою нашого дослідження є аналіз рівнів емоційного вигорання у батьків дітей з ООП та формування методичних рекомендацій щодо його профілактики і подолання.

У дослідженні взяли участь 350 батьків, які виховують дітей з комплексними порушеннями розвитку. Для оцінки рівня емоційного вигорання застосовано методику В. Бойка «Діагностика рівня емоційного вигорання».

Аналіз попередніх досліджень засвідчує, що тема емоційного стану батьків дітей з ООП висвітлювалася в роботах таких науковців, як Р. Майрамян, Г. Кукуруза, Т. Скрипник, І. Сухіна, А. Душка, Є. Ейдемільер, В. Ткачева, Л. Шипіцина та інших. Вони вказують на наявність пролонгованого стресу, емоційної нестійкості, а також на розвиток різних психосоматичних симптомів у батьків, які перебувають у стані постійного напруження через особливості виховання дитини.

Поняття емоційного вигорання (burnout) було вперше запропоноване Х. Дж. Фрейденбергером у 1974 році для опису стану людей, які тривалий час працюють у системі «людина-людина». У сучасній науці його трактують як психічне, емоційне і фізичне виснаження, пов'язане з хронічним стресом. Виокремлюють три основні стадії синдрому:

- Напруження, що супроводжується втомою, емоційним виснаженням, тривогою.
- Резистенція, яка виявляється в зниженні емоційної чутливості, формуванні захисної байдужості.
- Виснаження, що проявляється в емоційній спустошеності, апатії, втраті сенсу діяльності, а також у фізичних і психосоматичних розладах [2, с. 143].

У період пандемії ці симптоми у батьків дітей з ООП стали особливо актуальними. Емоційне вигорання у них проявляється не лише у втраті мотивації до виконання батьківських обов'язків, але й у загальному зниженні психофізичного стану, включаючи підвищену дратівливість, втому, тривожність та соціальну ізоляцію.

Результати дослідження. Дослідження засвідчило, що на першій стадії (напруження) 47% респондентів мають високі показники вигорання, 30% – середній рівень, 23% – низький. На стадії резистенції 49% респондентів уже демонструють сформовану фазу, 20% – середній рівень, а 31% – низький. На стадії виснаження показники ще вищі: 54% опитаних мають сформований синдром, 32% – знаходяться на межі його формування, і лише 14% – демонструють низький рівень.

Серед основних факторів, що спричиняють розвиток вигорання, виокремлено:

- тривале перебування в умовах загрози для здоров'я;
- самоізоляцію;
- надмір інформаційного шуму;
- фінансову нестабільність;
- порушення звичних умов життя.

Також значну роль відіграють індивідуальні риси особистості, серед яких:

- Нейротизм – висока емоційна нестійкість, схильність до частих негативних емоцій.
- Емоційна реактивність – швидка та інтенсивна емоційна відповідь на подразники.
- Тривожність – постійна внутрішня напруга, що погіршує сімейні взаємини.
- Інтровертованість – ускладнює емоційне спілкування в умовах ізоляції.
- Низька толерантність до невизначеності – призводить до фрустрації та підвищеного стресу.

До особистісних детермінантів також належать:

- Локус контролю – особи з зовнішнім локусом відчують меншу впевненість у своїй здатності впливати на події, тоді як гіпервідповідальні інтернали схильні до вигорання через надмірний контроль.
- Самоефективність – низька віра у власні сили підвищує відчуття безпорадності.
- Самооцінка і самоповага – критично низькі показники зумовлюють зневіру в собі як у батьках та особистостях [1, с. 221].

Висновок. Батьки дітей з ООП є вразливою групою до розвитку синдрому емоційного вигорання, особливо в умовах соціальних криз. У зв'язку з цим необхідною є психоемоційна підтримка, навчання методам саморегуляції, розвиток психологічної стійкості та формування навичок емоційної самодопомоги.

Список літератури

1. Сухіна І.В. Емоційне вигорання у батьків дітей з особливими освітніми потребами: реалії та шляхи подолання. *Освіта осіб з особливими потребами: шляхи розбудови*. 2020. Вип. 17. С. 221-235.
2. Шевчук В. В. Сучасні підходи до визначення категорії "емоційне вигорання". *Габітус*. 2020. Вип. 17. С. 141-145.

SYSTEM INTEGRATION AND DIGITAL TRANSFORMATION: CHALLENGES AND OPPORTUNITIES FOR MODERN BUSINESS

Denys Sliusarchyk

Expert in Digital Transformation and System Integration
California, USA

Abstract.

The article explores the role of system integration as a fundamental component of the digital transformation of modern business. The main challenges arising during the integration of diverse technological solutions are examined, as well as the opportunities for optimizing business processes through the implementation of cloud services, the Internet of Things (IoT), and artificial intelligence. Examples of effective integration are presented, and recommendations are formulated for enterprises planning digital transformation.

Introduction.

The digitalization of the global economy is transforming not only business models but also the internal processes of companies. System integration has become a critical success factor, as it enables the unification of IT infrastructure, business applications, and new digital services into a single coherent ecosystem.

Modern enterprises strive to increase flexibility, optimize costs, and ensure business continuity. This requires rapid adaptation to new technologies and the integration of such components as cloud services, data platforms, IoT devices, and artificial intelligence tools.

Main Challenges of Digital Transformation.

- Legacy IT infrastructure complicating the implementation of innovations.
- Complexity of integrating disparate systems and platforms.
- High cybersecurity requirements when connecting internal and external environments.
- Shortage of qualified personnel capable of working with multi-system solutions.
- Rapid technological changes creating risks of losing competitiveness.

The Role of Cloud Technologies and IoT in Integration.

Cloud computing provides scalability, reduction of capital expenditures, and acceleration of innovation adoption. The implementation of cloud solutions in system integration enables the optimization of data access, improved resource management, and high service availability.

IoT technologies expand integration capabilities by connecting physical objects to digital platforms. This opens up new scenarios for business process automation, real-time monitoring, and predictive analytics based on big data.

Practical Examples of Successful System Integration.

- Creation of hybrid data centers with partial migration of computing capacities to the cloud to ensure business resilience.
- Integration of energy management, security, and climate control systems into a unified Building Management System (BMS) using IoT sensors.
- Utilization of cloud platforms to unify distributed offices and production facilities into a single IT infrastructure.

Opportunities Provided by System Integration.

- Cost optimization through automation and the elimination of redundant processes.
- Acceleration of decision-making through unified access to analytics and data.
- Risk reduction by enhancing the reliability and security of IT infrastructure.
- Increased business flexibility, enabling quick adaptation to market changes.

Conclusions.

System integration is not just a technical task but a strategic investment in the future of business. A comprehensive approach to integration ensures sustainable enterprise development, fosters innovation, and enhances adaptability in a rapidly changing digital environment.

Successful digital transformation is impossible without the synergy of technologies, processes, and people. Companies that develop their own competencies in system integration or engage experienced partners gain significant competitive advantages in the digital economy.

References:

1. Davenport T.H. Process Innovation: Reengineering Work through Information Technology. – Harvard Business Press, 1993.
2. Gartner Research. Digital Transformation and System Integration Trends, 2024.
3. European Union Agency for Cybersecurity (ENISA). Cloud Security for SMEs, 2023.
4. World Economic Forum. The Future of Jobs Report 2023.
5. European Commission. Digital Strategy and Cloud Integration Initiatives, 2023.

TRAINING OF PERSONNEL FOR AERODROME QUALITY CONTROL OF FUELS AND LUBRICANTS

Serhii Drovnin,

Candidate of Technical Sciences,
Head of the Research Laboratory,
Ukraine Kyiv State University «Kyiv Aviation Institute»

Herman Stebunov,

Research Lab Employee,
Ukraine Kyiv State University «Kyiv Aviation Institute»

Danylo Symonenko,

Master's student,
Ukraine Kyiv State University «Kyiv Aviation Institute»

The state aviation of Ukraine has not yet established unified requirements for ground aviation specialists in the field of quality control of fuels and lubricants (F&L). It is essential to define the current qualification requirements for personnel responsible for F&L quality control within the overall system of training ground aviation specialists in this area.

Recommendations from current international, European, and national regulatory documents [1–9], which form the foundation for modern qualification requirements for ground aviation personnel, as well as regulate the procedures for quality control of F&L during both laboratory and aerodrome inspections within the institutions and entities of the state aviation of Ukraine, have been analyzed [10]. In accordance with the requirements of regulatory legal acts governing the State Aviation of Ukraine and to ensure an appropriate level of flight safety, only personnel who have completed specialized professional training are permitted to service aircraft [11]. The issuance of a certificate to aviation personnel confirms their authorization to perform specific types of aircraft maintenance.

Thus, under current conditions, the training of ground aviation personnel in the field of F&L quality control is a critical component in ensuring aircraft operation, imposing specific demands on the relevant specialists.

Personnel may be granted authorization to perform aerodrome technical support of aircraft operations if they possess the requisite knowledge and practical skills in F&L quality control throughout all stages of their life cycle [11].

The process of preparing fuels and lubricants for aircraft refueling requires that ground aviation personnel be capable of performing tasks across all stages of the F&L handling process, from acceptance to final delivery into the aircraft.

The core component of quality control of F&L is aerodrome control. Aerodrome quality control of F&L within aviation units is jointly carried out by the personnel of

the F&L service, the aviation engineering service (AES), and the unit responsible for the transport and refueling of F&L [11].

At this stage, a representative of the AES checks the technical condition of refueling equipment at the start of the flight shift. Before and during aircraft refueling, the condition and cleanliness of sludge from drain tanks, filters, filter-separators, and refueling units (from the tanker sump) are inspected.

During aircraft refueling, procedural checks are conducted prior to flight training, before each refueling operation, during the refueling process, and after refueling is completed. During pre-flight preparation, sludge is drained from aircraft systems and examined to ensure there is no water or particulate contamination. Before each refueling operation, the conformity of the refueling equipment markings with those recorded in the control card is verified, along with the serviceability of consumables and filter elements.

During the refueling process, the tanker operator monitors the pressure drop across the filters and separator elements of the refueling systems.

Upon completion of aircraft refueling, a F&L expenditure report is completed, and the entries in the control voucher are verified. Sludge is again drained from aircraft systems and tested for water and mechanical contaminants. Samples are taken from the aircraft systems, sealed, and stored at the AES until the end of the flight shift.

In this way, the current requirements for the training of personnel responsible for aerodrome quality control of F&L are outlined. The findings of this study may also be used to develop professional training and retraining programs for ground aviation personnel engaged in quality control of fuels and lubricants within the State Aviation system of Ukraine.

References

1. International Civil Aviation Organization, Convention on International Civil Aviation, Doc 7300/9. Available at: https://www.icao.int/publications/Documents/7300_cons.pdf
2. ANNEX 1 to the Convention on International Civil Aviation, Personnel Licensing. Order Number: AN 1, ISBN 978-92-9231-851-2. Available at: https://www.icao.int/documents/annexes_booklet.pdf
3. International Civil Aviation Organization, Doc 9868, Procedures for Air Navigation Services –Training, Order Number: 9868, ISBN 978-92-9249-874-0. Available at: <https://www.icao.int/sam/documents/2016-cbt/module%204-%20doc%209868.alltext.incl%20amdt%204.pdf>
4. International Civil Aviation Organization, Doc 9995, Manual of Evidence-based Training. Order Number: 9995, ISBN 978-92-9249-242-7. Available at: <https://skybrary.aero/sites/default/files/bookshelf/3177.pdf>
5. IATA Ground Operations Manual (IGOM). Available at: <https://www.iata.org/en/publications/manuals/iata-ground-operations-manual/>.
6. Правила для наземного персоналу. Офіційний сайт EASA. Available at: <https://www.easa.europa.eu/en/regulations/ground-handling>

7. Вимоги до наземного обслуговування (Ground Handling). Офіційний сайт EASA. Available at: <https://www.easa.europa.eu/en/document-library/opinions/opinion-no-012024>
8. Aviation Fuel Quality Control Procedures: 5th Edition. Available at: <https://store.astm.org/mnl52017000201.html>
9. Перелік чинних стандартів та керівних документів НАТО. Available at: https://www.mil.gov.ua/content/mil_standard/List_of_standarts_and_doc_NATO.pdf
10. Drovnin S., Vodchyts O., Stebunov H., Symonenko D. Ensuring the safety of aircraft flights using fuels, oils and lubricants. The 6th International scientific and practical conference “Motivation of professional activity of pedagogical workers” (February 11–14, 2025) Tallinn, Estonia. International Science Group. 2025. Pp.16-18, doi: <http://doi.org/10.46299/ISG.2025.1.6>
11. Дровнін С.С., Водчиць О.Г., Столінець С.Л., Стебунов Г.С., Тарасов О.В. Контролювання якості пально-мастильних матеріалів при аеродромно-технічному забезпеченні польотів повітряних суден державної авіації // Global trends in science and education. Proceedings of the 2nd International scientific and practical conference. SPC “Sci-conf.com.ua” (10-12 March 2025) Kyiv, Ukraine. Pp. 224-228. Available at: <https://sci-conf.com.ua/ii-mizhnarodna-naukovo-praktichna-konferentsiya-global-trends-in-science-and-education-10-12-03-2025-kiyiv-ukrayina-arhiv/>

ІНДИВІДУАЛЬНІ ВІДМІННОСТІ Й РОЛЬ ІНТУЇЦІЇ В ПРИЙНЯТТІ РІШЕНЬ

Доля К. В.,

професор кафедри автомобілів та транспортної інфраструктури д.т.н., доц.,
Національний аерокосмічний університет ім. М.Є. Жуковського "Харківський
авіаційний інститут"

Індивідуальні відмінності в прийнятті рішень є основою того, що ми приймаємо різні рішення. Одна людина швидко приймає рішення, а інша довго вагається, хтось ризикує, а хтось уникає невизначеності. Ми всі різні, ми всі маємо різні знання, різний досвід та приймаємо різні рішення. мається деілька значних чинників, індивідуальних відмінностей у прийнятті рішень. На наші рішення впливає набір нашого набору рис. До них можна віднести такі характеристики нас як екстраверсія/інтроверсія, екстраверти часто більш імпульсивні, а інтроверти – обережніші. Люди з високим рівнем відкритості до нового досвіду більш схильні до ризику, а сумлінні люди більш організовані і ретельно зважують свої рішення. процес прийняття рішення може бути ускладнено невротизмом самого оператора/герератора рішень. Люди з високим рівнем невротизму схильні до тривоги і можуть ускладнювати процес прийняття рішень.

Всі ми – особистості маємо свої унікальні когнітивні стилі:

1. Інтуїтивний стиль - люди, які покладаються на інтуїцію, часто приймають рішення швидко, але можуть бути менш обґрунтованими.

2. Аналітичний стиль - люди, які аналізують всі можливі варіанти, приймають рішення більш обережно, але можуть витрачати на це більше часу.

Наш попередній досвід формує наші очікування і впливає на те, як ми сприймаємо нову інформацію. Емоції, почуття можуть сильно впливати на процес прийняття рішень, особливо в стресових ситуаціях. Варіанти рішень часто оцінюються мотивацією. Наші цілі і бажання визначають, які варіанти ми будемо розглядати. Особисті цінності впливають на те, які критерії ми використовуємо для оцінки різних варіантів.

Важливо розуміти індивідуальні відмінності в прийнятті рішень. Це сприяє ефективному спілкуванню для розуміння того, як інші люди приймають рішення, це допомагає нам краще спілкуватися і співпрацювати з ними. Розуміння відмінності допоможе й при управлінні командами, а керівники можуть використовувати знання про індивідуальні відмінності для побудови ефективних команд. Розуміння того, як люди приймають рішення про покупку, допомагає створювати більш ефективні маркетингові кампанії. Розуміння індивідуальності впливає на саморозвиток. Знання про свої власні когнітивні стилі допомагає нам розвивати свої сильні сторони і працювати над своїми слабкостями.

Свідомість власних упереджень може покращити процес прийняття рішень, розуміння своїх когнітивних спотворень допомагає їх виявляти і коригувати. Ваажливо й розуміти важливість аналізу інформації, збирайте якомога більше інформації про різні варіанти перед прийняттям рішення. процес прийняття рішень буде якісніше при наявності етапу оцінки ризиків і можливостей, зважуйте всі «за» і «проти» кожного варіанту. Спробуйте подивитися на ситуацію з різних точок зору. Якщо ви відчуваєте емоційний тиск, краще відкласти прийняття рішення до того моменту, коли ви будете спокійнішими й поговоріть з довіреними людьми або зверніться до фахівця у певних питаннях.

Індивідуальні відмінності в прийнятті рішень роблять нас унікальними. Розуміння цих відмінностей допомагає нам краще зрозуміти себе і інших людей, а також приймати більш обґрунтовані рішення.

Інтуїція – це здатність приймати рішення або робити судження на основі неявних знань, почуттів та досвіду, без використання логічного аналізу. Хоча раніше інтуїцію часто вважали чимось містичним або ненауковим, сучасні дослідження показують, що вона відіграє важливу роль у багатьох сферах життя, зокрема, у прийнятті рішень.

Інтуїція – це результат роботи нашого мозку, який обробляє величезні обсяги інформації на підсвідомому рівні. Коли ми стикаємося з новою ситуацією, наш мозок миттєво порівнює її з нашим досвідом і знаннями, які ми накопичили за життя. На основі цього порівняння ми відчуваємо інтуїтивне "осяяння" або "чуття", яке підказує нам, як діяти.

Інтуїтивні рішення часто приймаються набагато швидше, ніж раціональні. Це особливо важливо в ситуаціях, коли часу на обдумування обмаль. Інтуїція дозволяє враховувати велику кількість факторів, які можуть бути важко формалізувати і проаналізувати раціонально. Вона часто пов'язана з творчим мисленням і дозволяє знаходити нестандартні рішення. Інтуїція не протистоїть раціональному мисленню, а доповнює його. Найкращі рішення часто приймаються шляхом поєднання обох підходів.

Ми покладаємося на інтуїцію в складних ситуаціях, коли ми стикаємося з невизначеністю або не маємо достатньої інформації, ми часто покладаємося на інтуїцію. Інтуїція – опора при прийнятті швидких рішень: в екстремальних ситуаціях, коли часу на роздуми немає, інтуїція може бути єдиним можливим варіантом. Емоційні проблеми часто потребують інтуїтивних рішень, наші почуття часто впливають на інтуїтивні рішення.

Однак, наша інтуїція обмежена, інтуїція не є безпомилковою. Вона може підвести нас, особливо якщо ми покладаємося на неї занадто сильно. Інтуїція кожної людини унікальна і залежить від її особистого досвіду та переконань. Інтуїтивні рішення часто важко пояснити і обґрунтувати логічно.

Висновок інтуїція – це цінний інструмент, який може допомогти нам приймати ефективні рішення. Однак, важливо розуміти її обмеження і не покладатися на неї сліпо. Найкращі рішення приймаються шляхом поєднання інтуїції і раціонального мислення.

Список літератури

1. Доля, К. В., & Доля, О. Є. (2024). Комплексне моделювання функціонування маршрутів. *вчені записки*, 12024171.
2. Olena, D., & Konstantin, D. (2022). Determination of Promising Directions for the Development of Geographic Information Systems in the Operation of Vehicles. *Communications*, 10(1), 1-4.
3. Геоінформаційні системи на транспорті : навч. посібник /К. В. Доля, О. Є. Доля ; Харків. нац. ун-т міськ. госп-ва ім. О. М. Бекетова. – Харків : ХНУМГ ім. О. М. Бекетова, 2018. –230 с.
4. Dolia, K. (2020, May). Engineering patterns of changes in the parameters of functioning of intercity passenger transportation system. In *The 18 th International scientific and practical conference «MODERN SCIENCE, PRACTICE, SOCIETY»(25-26 May 2020). Boston, USA 2020. 514 p.* (p. 45).
5. Доля, К. В., & Доля, О. Є. (2016). Geovirtual Urban Environments as Media for the Communication of Information Related to Managing Urban Land.
6. Вакуленко, К. Е., & Доля, К. В. (2013). Особливості управління міськими пасажирськими транспортними системами: монографія.
7. Доля, К. В., & Доля, О. Є. (2023). Системне моделювання функціонування маршрутів. *вчені записки*, 62023238.
8. Dolia, K., & Kobrina, N. (2022). *Engineering patterns of changes in the parameters of functioning of intercity passenger transportation system. International Science Journal of Engineering & Agriculture*, 1 (5), 132–138.
9. Galkin, A., & Dolya, C. (2017). Influencing financial flows on logistics technology solutions (case study on transportation mode selection). *WUT Journal of Transportation Engineering*, 117, 61-73.
10. Dolya, C., & Dolya, O. (2017). Methods of Establishing and Implementing the Optimal Fares for Passenger Transport. *American Journal of Traffic and Transportation Engineering*, 13(4), 60-67.
11. Доля, К. В., & Доля, О. Є. (2016). Трёхмерный кадастр недвижимости.
12. Kostiantyn, D. (2017). Influence of the Seasonal Factor on the Long-Distance Passenger Correspondence. *American Journal of Data Mining and Knowledge Discovery*, 2(4), 96-101.
13. Dolia, V. K., Dolia, K. V., & Dolia, O. E. (2021). Determining Parameters of Functioning of Passenger Transport Routes by Means of Computer Simulation of Processes. *Science & Technique*, 20(6), 514-521.
14. Понкратов, Д. П., & Доля, К. В. (2017). Система обмежень на параметри перевезень пасажирів громадським транспортом. *Вісник Національного університету Львівська політехніка. Динаміка, міцність та проектування машин і приладів*, (866), 216-220.
15. Doliia, O., & Doliia, K. (2023). Methods of solving problems related to the organization of passenger transportation by road transport. *International Science Journal of Engineering & Agriculture*, 2(3), 101-119.

16. Доля, К. В. Мережне моделювання та аналіз транспортних процесів
МОНОГРАФІЯ.
17. Доля, К. В., & Доля, О. Є. State regulation and legal support for entrepreneurial activities of business entities, which provided services for the carriage of passengers on public bus routes in Ukraine.
18. Доля, К. В., & Доля, О. Є. (2023). МОДЕЛЮВАННЯ ТЕХНОЛОГІЇ ПАСАЖИРСЬКИХ МАРШРУТНИХ ПЕРЕВЕЗЕНЬ. *Подільський вісник: сільське господарство, техніка, економіка*, (40), 92-101.
19. Доля, К. В. (2024, November). ОСНОВНІ НАПРЯМКИ ІНЖЕНЕРІЇ ЛЮДСЬКОГО ЧИННИКА. In The 12th International scientific and practical conference “Prospective directions of modern science and education in the world”(November 19–22, 2024) Rotterdam, Netherlands. International Science Group. 2024. 420 p. (p. 382).

ПОРІВНЯННЯ РЕЗУЛЬТАТІВ РОЗПОДІЛУ ЗУСИЛЬ У МЕТАЛЕВОМУ З'ЄДНАННІ ПРИ РОЗТЯЗІ

Мицюк Сергій Вікторович

к. т. н., доцент кафедри будівельної механіки
Київський національний університет будівництва і архітектури
м. Київ, Україна

Мицюк Дмитро Вікторович

аспірант, кафедра будівельної механіки
Київський національний університет будівництва і архітектури
м. Київ, Україна

Болтове з'єднання — це один із способів з'єднання елементів конструкції, що вирізняється простотою, невеликими трудовитратами та надійністю. Його широко використовують завдяки різноманіттю форм і зручності монтажу. Однак, як і інші з'єднання, воно потребує точних розрахунків, особливо при проектуванні сучасних вузлів для забезпечення їхньої міцності та надійності..

Мета роботи полягає у дослідженні розподілу зусиль у болтовому з'єднанні — важливому елементі конструкційної системи. Аналіз проводиться за допомогою двох методів: напіваналітичного методу скінченних елементів (НМСЕ) та методу скінченних елементів (МСЕ).

При проведенні розрахунку болтового з'єднання в схемі МСЕ з просторовими восьмивузловими ізопараметричними СЕ (див. рис.1), для моделювання зазор між тілом болта та пластинами у СЕ, які потрапляють в область зазору модуль пружності прирівнювався до нуля ($E=0$). Моделювання головки болта та гайки відбувалося закріпленням переміщень в напрямку Z^3 у вузлах по контуру болта.

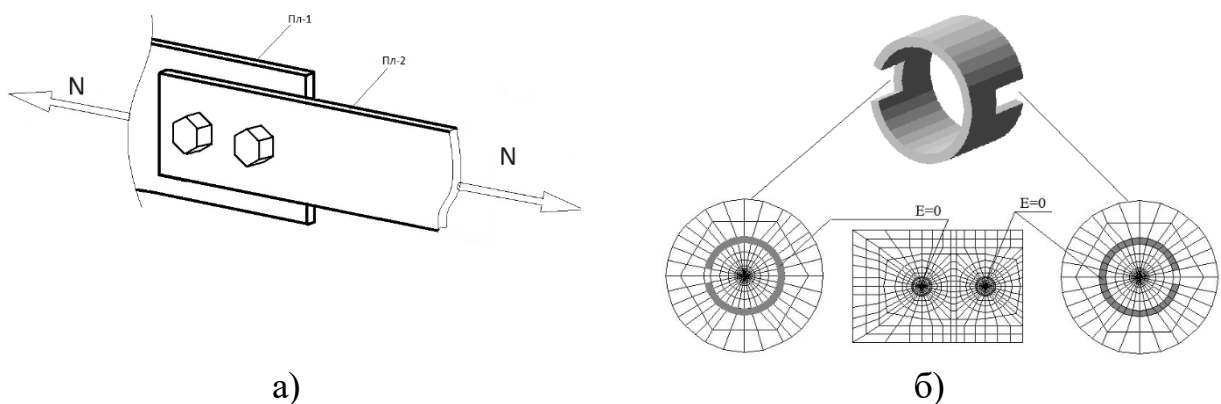


Рисунок 1- загальний вид (а), розрахункова схема МСЕ (б)

В схемі НМСЕ зазор між болтом та тілом пластин також моделювався прирівнюванням до нуля модуля пружності у області зазору між пластинами та

болтом у відповідності рис.2 та, окрім того, для відокремлення контурів пластин також використовувалось прирівнювання до нуля модуля пружності

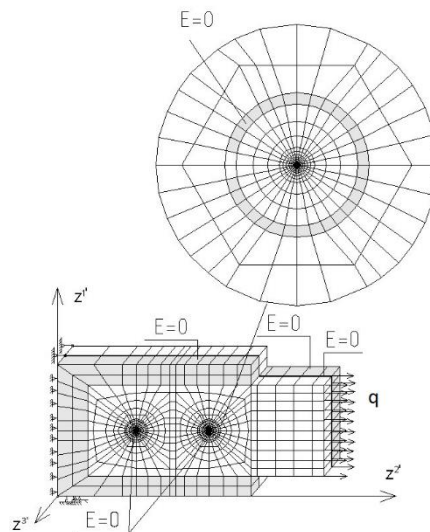


Рисунок 2 - Розрахункова схема НМСЕ

Результати розрахунків показали, що напіваналітичний метод скінченних елементів (НМСЕ) забезпечує достатню точність. Проте при використанні як НМСЕ, так і традиційного методу скінченних елементів (МСЕ) важливо враховувати коефіцієнт концентрації напружень.

Отримані дані дозволяють більш точно аналізувати розподіл напружень по товщині елементів вузла та визначати критичні зони в болтовому з'єднанні. Це робить дослідження корисним для проектування складних і відповідальних конструкцій.

Список літератури

1. Гуляр О.І., Пискунов С.О., Мицюк С.В.. Огляд співвідношень континуальної механіки руйнування для опису процесів повзучості і втоми// Опір матеріалів і теорія споруд: наук.-техн. збірник – К.:КНУБА, Вип.91, 2013.- с.29-35
2. Баженов В.А., Пискунов С.О., Шкриль О.О.. Напіваналітичний метод скінченних елементів у задачах руйнування тіл з тріщинами / // К.: Каравела, 2017. – 208 с
3. Пискунов С.О., Мицюк С.В., Мицюк Д.В., Реп'ях Ю.М. Аналіз міцності та розподіл зусиль у металевому з'єднанні при розтязі // Опір матеріалів і теорія споруд: наук.-тех. збірн. – К.: КНУБА, 2024. – Вип. 112. – С. 36-42.
<http://omtc.knuba.edu.ua/article/view/304984>

ДОСЛІДЖЕННЯ МОЖЛИВОСТЕЙ АВТОМАТИЗАЦІЇ ВЕДЕННЯ ОБЛІКУ В ЗБРОЙНИХ СИЛАХ УКРАЇНИ

Орловський С.В.

Київський національний університет технологій та дизайну

Стаценко Д.В.

Київський національний університет технологій та дизайну

Проблема обліку в збройних силах є досить складною та багатогранною. Жодне планування не може відбуватися без обліку наявних матеріалів, цінностей та ресурсів.

Облік визначають як належним чином організовану систему, яка включає в себе множину взаємопов'язаних елементів, що взаємодіють між собою та утворюють єдине ціле. До цих елементів відносяться, зокрема, збір, обробка, зберігання даних, їх реєстрація та узагальнення. Ефективне використання систем обліку потребує вирішення чотирьох основних задач, а саме: модернізація системи; навчання персоналу; використання сучасних технічних рішень; вдосконалення законодавства.

Міністерство оборони дозволило збройним силам вести електронні реєстри та деякі документи в електронній формі [9], що є безумовним кроком до розвитку облікових систем, оскільки облік в паперовому вигляді призводить до нераціонального використання людського ресурсу, колосальної затримки щодо часу збору й опрацюванню інформації, і це просто технічно вкрай незручно. Водночас перевагою даного методу є те, що він не потребує кваліфікованого персоналу.

Облік в таблицях Excel – прискорює систему обліку і спрощує її в разі (порівняно з обліком на папері). Мінусом цього варіанту є відсутність єдиного глобального правила ведення обліку; обмежений інтерфейс для управлінських рішень; потрібна вивантаження і переформатування даних для подальшого використання; недостатній захист даних; неможливість одночасно працювати з таблицею декільком користувачам; відсутність відомостей про редагування і зміни даних; неможливість налаштування права доступу на рівні окремих користувачів.

Більш сучасним є методи, що використовують хмарні сервіси, зокрема, Google Sheets. Вони надають зручний інтерфейс та налаштування; мають високу швидкість впровадження; доступну ціну; інтеграцію з іншими сервісами Google; можливість спільного редагування та оновлення даних. До їх недоліків можна віднести: ручне введення даних; відсутність специфічного для систем обліку функціоналу; брак автоматизації; ризик несанкціонованого доступу до даних; відсутність експертної допомоги; необхідність забезпечити постійний доступ до мережі Інтернет.

На сьогоднішній день доволі перспективно виглядає SAP (з нім. Systeme, Anwendungen, Produkte in der Datenverarbeitung – Системи, Прикладні модулі та Продукти в області обробки даних). SAP, це автоматизована система управління ресурсами, якою користуються 28 країн НАТО. Вона створена для максимально глибокого планування затрат і потреб ресурсів.

Кожен користувач має можливість отримати відповідні інструменти для продуктивної роботи. Якщо розвивати використання у військовій сфері то специфічними плюсами для даного програмного комплексу є наступне [5]: комплексний контроль за усіма фінансовими операціями у реальному часі, що забезпечує отримання повної, точної та оперативної інформації; повна прозорість фінансової звітності для командування дозволяє надати більш точну оцінку стану військової частини, тримати під постійним контролем усі ключові ресурси; спрощення процесу закриття періоду за допомогою покращеного доступу до автоматизації всіх операцій, пов'язаних із закриттям; об'єднання у єдиний процес планування, аналізу та підготовки звітності за головними показниками, що забезпечує оптимізацію внутрішньої облікової політики, чіткий управлінський облік та об'єктивний аналіз результатів фінансово-господарської діяльності; зниження операційних витрат внаслідок більш високої ефективності бухгалтерського та управлінського обліку.

Компонентами SAP R/3ERP, які підтримують бухгалтерський та управлінський облік, є модулі «Фінанси» (FI) та «Контроль і звітність» (CO) відповідно. Різниця між цими двома модулями полягає в тому, що вони ведуть облік на різних рівнях. У фінансах – на рівні балансової одиниці, тобто юридичної особи, а в управлінському обліку та звітності – на рівні підконтрольних об'єктів. Це пов'язано з різною природою управлінського та фінансового обліку. Можна впевнено сказати що управлінський облік є внутрішнім обліком, в той час коли фінансовий – зовнішнім. Однак саме управлінський облік ідентифікує, збирає, вимірює, класифікує та подає інформацію, яка корисна внутрішнім користувачам для планування, контролю та прийняття рішень.

Проблеми з якою можна зіштовхнутись при впровадженні даної програми: високі затрати для встановлення; складність переходу. Перехід на SAP SE – це довготривалий процес який вимагатиме значних затрат часу та ресурсів; складність використання; користувачів доведеться додатково навчати; залежність від компанії розробника; складність оновлення; необхідність в ІТ-підтримці; складність інтеграції з іншими системами; необхідність в персоналі; складність адаптації.

Чим складніша система для ведення обліку тим більше в ній буде виникати недоліків. Але ці недоліки компенсуються можливостями автоматизації ведення обліку, зменшенням кількості механічних помилок, наявністю інструментів контролю та іншими функціональними можливостями.

Перехід на ERP-систему, є найбільш раціональним рішенням, що дозволить автоматизувати ведення обліку.

Частково уникнути ризиків пов'язаних з переходом на ERP-систему можливо за рахунок розробки вітчизняної системи, яка включатиме в себе всі необхідні модулі для збройних сил. Також вона має бути інтегрована з АРМІЯ+. Це дозволить уникнути залежності від компанії розробника, самостійно контролювати сервери з даними. Така система має бути простою і зрозумілою для українського користувача.

Список літератури

1. Швець В. Є. Еволюція обліково-аналітичної системи суб'єктів господарювання в Україні // Обліково-аналітичні системи суб'єктів господарської діяльності в Україні. Міжн. наук. практ. конф. (25–26 березня 2005 р.) Львів: ЛНУ ім. І. Франка. Інтереко. – № 15. – Ч. II. – 2005. – С. 61–66.
2. Історія обліку, аналізу та аудиту : навч. посіб. / І. Й. Яремко, О. С. Лемішовська. – Вид 2-е, допов. – Львів : Львівська політехніка, 2018. – 236 с. – ISBN 966-941-226-3.
3. Офіційний сайт Міністерства Оборони України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://mod.gov.ua/news/paperovi-zhurnali-obliku-vijskovogo-majna-zalishatsya-v-minulomu>.
4. Офіційний сайт компанії Wezom [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://wezom.com.ua/ua/blog/vnedrenie-crm-sistemy>.
5. Галенко А.В. Досвід впровадження системи управлінського обліку на українських підприємствах на сучасному етапі / А.В. Галенко, О.В. Щипанова // Економічний простір. – 2011. - № 48/2. - С.317-325.
6. Голов С.Ф. Управлінський облік: підручник / С.Ф. Голов. – [4-те вид.]. – К.: Лібра, 2008. – 704 с.
7. Управлінський облік / [Дон Р. Хенсен, Меріен М. Моувен, Небіл С. Еліас, Девід У. Сєнков]. – К: Міленіум, 2002. – 974 с.
8. Гримова Т. Використання SAP-систем для автоматизації бізнес-процесів Національного банку України / Т. Гримова // Вісник Національного банку України. – 2010. - № 8(174). – С.10-17.
9. Наказ Міністерства оборони України «Про затвердження Інструкції з обліку військового майна у Збройних Силах України» № 440 від 17.08.2017 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1192-17#Text>

МОДЕЛЮВАННЯ АКУСТИЧНОГО РОЗДІЛЕННЯ МІКРОЧАСТИНОК У ПРИСТРОЯХ LAB-ON-CHIP

Стахів Володимир Михайлович,

Аспірант

Національний університет «Львівська політехніка»

м. Львів, Україна

Анотація: У роботі досліджено акустофлюїдне розділення частинок у мікрофлюїдній системі. Створено двовимірну модель на базі середовища Comsol Multiphysics для сортування трьох типів мікрочастинок із різною густиною та розміром. Конструкція пристрою включала кремнієву підкладку, шар ніобату літію (LiNbO_3) та зустрічно-штирьові перетворювачі. Додавання центрального вхідного каналу дозволило досягти 100% ефективності розділення: найважчі частинки спрямовувалися у верхній вихідний канал, середні — у центральний, а найлегші — у нижній. Отримані результати підтверджують перспективність акустофлюїдної технології для точного сортування мікрочастинок.

Ключові слова: мікрофлюїдика, лаб-чип, моделювання, акустофлюїдика, мікрочастинки, сортування.

Виділення компонентів із рідинних сумішей є завданням у біомедичній діагностиці, хімічному аналізі та тестуванні біологічних зразків. Традиційні методи, такі як хроматографія, електрофорез і ультрацентрифугування, забезпечують високу точність, проте потребують дорогого обладнання та спеціальної підготовки, що ускладнює їх широке застосування [1].

Останніми роками активно розвиваються мікрофлюїдні технології, які пропонують ефективні та доступні альтернативи для розділення зразків. Вже створено перші ефективні інтегровані пристрої Lab-on-Chip, які мають великий потенціал для розділення та аналізу біомолекул [2].

Особливу увагу привертає метод акустофлюїдного розділення, який базується на використанні акустичних хвиль. Він дозволяє розділяти частинки за розміром, густиною та іншими фізичними характеристиками [3]. Серед переваг – біосумісність, ефективність при його роботі з малими об'ємами зразків, безконтактність, відсутність потреби в мітках [4].

Акустофлюїдне розділення знаходить застосування в медицині, фармацевтиці, моніторингу довкілля, харчовій промисловості та очищенні води [5–9]. Проте для широкого впровадження технології потрібні подальші дослідження, зокрема щодо підвищення надійності системи та інтеграції керування рідиною й електронікою.

Проектування таких мікропристроїв потребує мультидисциплінарного підходу, що об'єднує знання з механіки, хімії, матеріалознавства та мікроелектроніки. Використання сучасних інструментів моделювання значно прискорює оптимізацію конструкції та знижує витрати на прототипування.

Модель мікрофлюїдної системи для сортування частинок, зважених у рідині,

була створена за допомогою інтерактивного середовища Comsol Multiphysics. Типова конструкція акустофлюїдного пристрою з використанням поверхневої акустичної хвилі включає кремнієву підкладку з мікроканалами, доповнену шаром п'єзоелектричного матеріалу, такого як ніобат літію (LiNbO_3), а також двома металевими зустрічно-штирьовими перетворювачами (ЗШП), розташованими по обидва боки мікроканалу (рис. 1).

Основою дослідження стала двовимірна модель акустичного сортування трьох типів мікрочастинок. Було змодельовано три різновиди частинок: перший тип мав густину 1050 кг/м^3 і радіус $0,5 \text{ мкм}$, другий — 5250 кг/м^3 та 2 мкм , третій — 21000 кг/м^3 і 5 мкм відповідно. Результати моделювання розділення двох типів мікрочастинок наведено у [10].

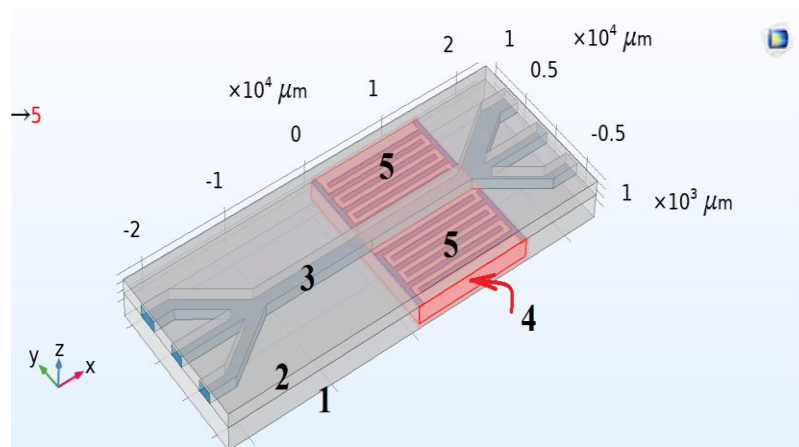


Рис. 1. Загальний вигляд мікросхеми для поділу трьох типів мікрочастинок:
1 – п'єзоелектричний матеріал LiNbO_3 ; 2 – зустрічно-штирьові перетворювачі; 3 – пластина з кремнію; 4 – мікрофлюїдний канал

Рандомізована суміш частинок подавалася через нижній вхідний канал, тоді як через середній та верхній канали — чиста вода. На початковому етапі була створена модель із двома вхідними каналами. Проте така конфігурація дозволяла відділяти лише найважчі частинки, тоді як легші та середні залишалися нерозділеними. З метою покращення ефективності було змінено дизайн пристрою: додано центральний вхідний канал. Розподіл поля швидкості без дії акустичного тиску моделі з трьома вхідними каналами представлено на рис. 2.

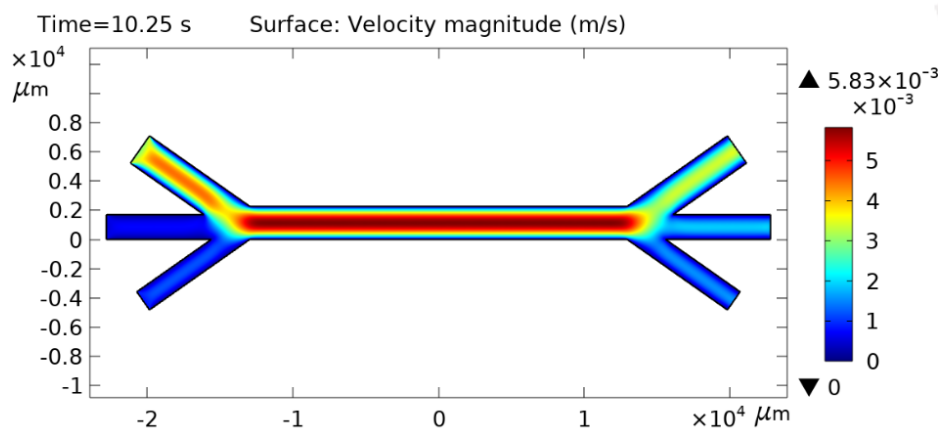


Рис. 2. Поле швидкостей для моделі з трьома вхідними каналами

У моделі з оновленим дизайном максимальна швидкість потоку спостерігається у центральному каналі та становить 5,83 мм/с. У верхньому вхідному каналі швидкість дорівнює 4,5 мм/с, у центральному вхідному — 0,74 мм/с, а в нижньому вхідному — 1,2 мм/с. На виході швидкості розподіляються таким чином: у верхньому вихідному каналі — 3,75 мм/с, у центральному — 1,9 мм/с, у нижньому — 1,48 мм/с.

Рандомізована суміш частинок надходить через нижній вхідний канал. У разі відсутності акустичної сили частинки не розділяються, а рухаються вздовж горизонтального каналу та виходять через нижній вихідний канал (рис. 3).

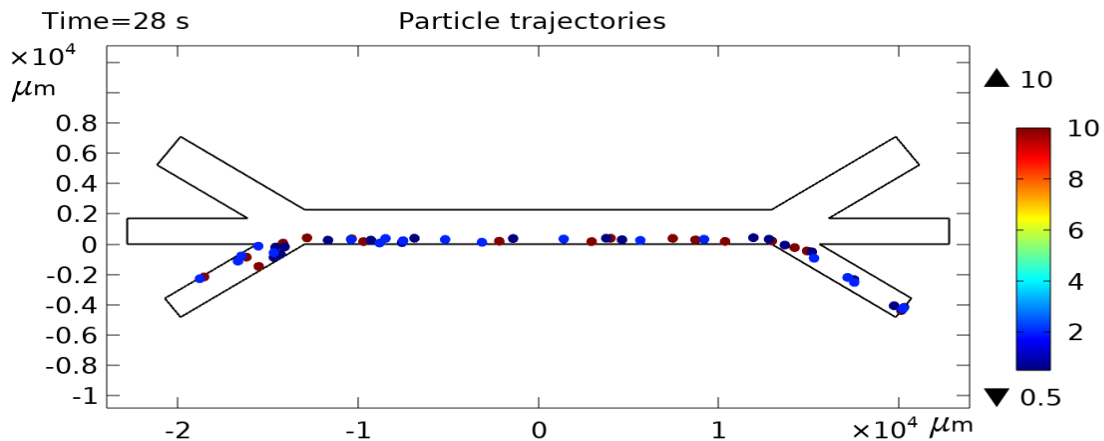


Рис. 3. Рух часточок без прикладеної акустичної сили

При прикладенні акустичної сили, поле акустичного тиску накладається на поле швидкостей (рис. 4).

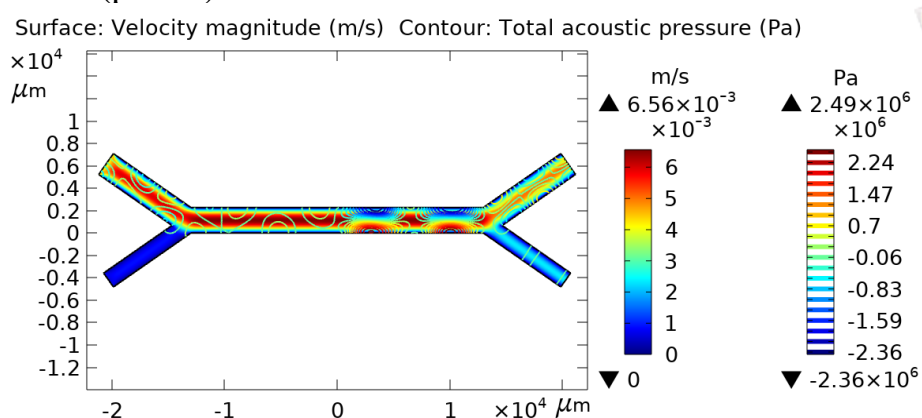


Рис. 4. Розподіл швидкостей з прикладеною акустичною силою

Акустофоретична сила по-різному впливає на часточки залежно від їхньої густини та розміру (рис. 5). Суміш часточок надходить через нижній вхідний канал і, під дією течії рідини, рухається вздовж нижньої стінки горизонтального каналу. У другій половині каналу, в області реакційної камери, на часточки починає діяти акустична сила. В результаті найважчі часточки піднімаються до зони нульового акустичного тиску і переміщуються вздовж неї, часточки середньої маси спрямовуються до зон підвищеного тиску, тоді як найменші залишаються поблизу нижньої стінки та продовжують рух уздовж неї.

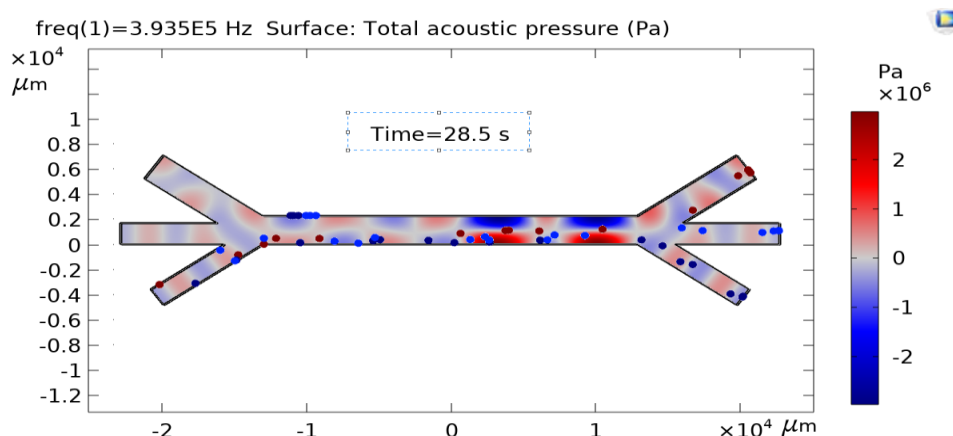


Рис.5. Розподіл часточок системі каналів під дією акустичної сили

У результаті найважчі часточки спрямовуються у верхній вихідний канал, часточки середньої густини — у центральний, а найлегші — у нижній вихідний канал. Розділення трьох типів часточок за вихідними каналами відбувається з 100% ефективністю.

Список літератури

1. Fan Y., Wang X., Ren J., Lin F., Wu J. Recent advances in acoustofluidic separation technology in biology (2022) // *Microsystems & Nanoengineering*, September 2022, doi: 10.1038/s41378-022-00435-6
2. Ebrahimi, K. Icoz, R. Didarian, C.-H. Shih, E. A. Tarim, B. Nasser, A. Akpek, B. Cecen, A. Bal-Ozturk, K. Güleç, Y.-C. E. Li, S. Shih, B. Sirma Tarim, H. C. Tekin, E. Alarçin, M. Tayybi-Azar, H. Ghorbanpoor, C. Özel, A. Eker Sarıboyacı, F. Dogan Guzel, N. Bassous, S. R. Shin, H. Avci, Molecular Separation by Using Active and Passive Microfluidic chip Designs: A Comprehensive Review. *Adv. Mater. Interfaces* 2024, 11, 2300492. <https://doi.org/10.1002/admi.202300492>
3. Wu, M., Ozcelik, A., Rufo, J. et al. Acoustofluidic separation of cells and particles. *Microsyst Nanoeng* 5, 32 (2019). <https://doi.org/10.1038/s41378-019-0064-3>
4. Hao N, Liu P, Bachman H, Pei Z, Zhang P, Rufo J, Wang Z, Zhao S, Huang TJ (2020) Acoustofluidics-assisted engineering of multifunctional three-dimensional zinc oxide nanoarrays. *ACS Nano* 14:6150–6163
5. Li P, Huang TJ (2018) Applications of acoustofluidics in bioanalytical chemistry. *Anal Chem* 91:757–767
6. Nasiri R, Shamloo A, Ahadian S, Amirifar L, Akbari J, Goudie MJ, Lee K, Ashammakhi N, Dokmeci MR, Di Carlo D (2020) Microfluidic-based approaches in targeted cell/particle separation based on physical properties: fundamentals and applications. *Small* 16:2000171
7. Akiyama Y, Egawa T, Koyano K, Moriwaki H (2020) Acoustic focusing of microplastics in microchannels: a promising continuous collection approach. *Sensors Actuators B Chem* 304:127328
8. Xie Y, Rufo J, Zhong R, Rich J, Li P, Leong KW, Huang TJ (2020) Microfluidic isolation and enrichment of nanoparticles. *ACS Nano* 14:16220–16240

9. Chen X, Miller A, Cao S, Gan Y, Zhang J, He Q, Wang R-Q, Yong X, Qin P, Lapizco-Encinas BH (2020) Rapid escherichia coli trapping and retrieval from bodily fluids via a three-dimensional bead-stacked nanodevice. ACS Appl Mater Interfaces 12:7888–7896

10. Стахів В. М. Моделювання та дослідження розділення дисперсної суміші двох типів зважених частинок під дією акустичного поля // Комп'ютерні системи проектування. Теорія і практика. 2024. Вип. 6, № 2. С. 158–171. ISSN 2707-6784

Scientific publications

MATERIALS

The XVII International Scientific and Practical Conference
«The latest technologies of science implemented in use»

Munich, Germany
(April 28-30, 2025)